

РАСКОВНИК

Из садржаја

Народне умотворине

ЕПСКА ПЕСМА
ИЗ САНЦАКА
ПОСЛОВИЦЕ
ИЗ ВАСОЈЕВИЋА

Наш народни живот

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ
ВРАЧАНА
ПРЕДАЊА
ИЗ СКОПСКЕ
КОТЛИНЕ

Сведочења

ВЕРОВАЊА
О НЕЧИСТОЈ СИЛИ

Расправе

ГУБИТНИЦИ
СТАРЦА МИЛИЈЕ (I)

Преводи

О СТРУКТУРИ БАСМЕ

Одзиви

НОВЕ КЊИГЕ
О УСМЕНОМ
СТВАРАЛАШТВУ

ПРОЛЕЌЕ
Л Е Т О
1 9 8 7.

Расковник је некаква
(може бити измишљена)
трава,
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохвати)
свака брава
и сваки други заклоп
отвори сам од себе.

Из Вуковог „Рјечника“

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Први број изашао 1968.

Београд, април-август 1987.

Година XIII, број 47—48.

УРЕДНИШТВО

Ненад Љубинковић

Добривоје Младеновић

Миле Недељковић

Миодраг Павловић

Љубинко Раденковић

(главни и одговорни уредник)

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека

„Вук Караџић“ — Београд

Булевар револуције 323

РАСКОВНИК

*Појављује се у пролеће, лето,
јесен и зиму.*

Рукописе, откуцане машином у пуном прореду, слати на адресу: Народна библиотека „Вук Караџић“ (за „Расковник“), Ул. Бирила и Методија 2, 11000 Београд

Рукописи се не враћају

Годишња претплата за Југославију 3.000 динара. Претплату упућивати на жиро-рачун Народне библиотеке „Вук Караџић“ — Београд 60803-603-4660 код Београдске банке са назнаком: претплата за „Расковник“. Годишња претплата за иностранство: Сједињене Америчке Државе 20 \$; СР Немачка DM 40; Француска Ffr. 90.

Телефон уредништва и претплате:
(011) 422-003

Секретар уредништва:
Вера Б. Константиновић

Уредништво прима уторком
од 13 до 15 часова

Тираж 1000 примерака

Примерак 1000 динара

Штампа РО графичке делатности
„Нови дани“, Београд,
Војводе Бране 13

На основу мишљења Републичког комитета за информације број 651-760/87-02 од 02. 09. 1987. часопис „Расковник“ је ослобођен пореза на промет.

ПОНОВО „С РАСКОВНИКОМ“

III После једногодишњег прекида и ранијег н редовног излажења, „Расковник“ се поново појављује, сада код новог издавача — Народне библиотеке „Вук Караџић“ у Београду. Сигурно да није честа појава да библиотека издава часопис, али ово је, заиста, посебна библиотека која је за свој рад добила многа друштвена признања, а уз то она носи име великана наше писмености и културе Вука Караџића, чије дело наставља и „Расковник“.

Идуће године навршава се 20 година од покретања „Расковника“. За протекло време објављено су 44 свеске (у бројевима 1—46), и увек је овај Часопис био препознатљив, пре свега по својој усмерењу према народном животу и култури. Пролазио је кроз периоде узлета, прекида, таварења, поновних обнова. Као да у њему има нешто од митске снаге чудотворне биљке, по којој је и добио назив — *расковника*. О њему су обринули и његово име проносили многи вредни људи, као што су: Драгиша Витошевић, Добрица Ерић, Владета Кошчић, Лала Јевтовић, Пећ Милосављевић, Момчило Тешић, Радојко Николић, Зоран Вучић и многи други. На жалост неки већ нису међу живима — њихова имена и сада „Расковник“ чувати.

Са овим бројем „Расковник“ добија и три нова уредника. То су: академик и књижевник Миодраг Павловић, књижевни критичар и управник гласовите библиотеке „Вук Караџић“ Добривоје Младеновић и етнолог Миле Недељковић. Њихово искуство и знање даје нам осећање сигурности за квалитет Часописа. И стална брига Републичке заједнице за културу, као и многих познатих и непознатих људи за судбину „Расковника“, држи нас у убеђењу да треба истрајати у борби за његово очување.

Позивамо све наше старе и нове сараднике, да својим прилозима учине „Расковник“ богатијим и занимљивијим.

Љ. Раденковић

САВРЕМЕНИЦИ О ВУКУ И ЊЕГОВОМ ДЕЛУ

(ОДЛОМЦИ)

О Вуковоме изгледу

Човек омањег раста¹, испод шездесет година, у врло дугачком капуту на струк и високим чизмама, лева му нога подигнута па се ослања коленом на „штуту“, због чега мора да иде лагано, како нико не иде; лице му је једно од оних лица што се могу видети само у Украјини и Србији: некако троугласто², испалих јагодица, упалих, малих, кестењастих, сјајних очију, које ретко кад нису оборене у земљу, и широких полуседих обрва и бркова, што даје том лицу некакав суров израз. По тим особинама лако је познати Вука Стефановића Караџића, лако га је разликовати од стотину других више или мање оригиналних лица, која привлаче на себе пажњу у Бечу.

/Измаил Ивановић Срезњевски: Вук Стефановић Караџић, Београд, 1987, 7/.

О Вуковоме раду на сакупљању народних песама и о самим песамама

Песме Задунавских Словена изражавају целокупан живот народа који их је створио, онако као

то Илијада изражава целокупан живот Грка из његовога херојскога доба. Кад их прочитате, ви нећете имати потребе за описима путописаца нити за приручником из историје, како бисте се потпуно упознали са народом. У њима је сав његов живот, њољњи и домаћи, сви његови обичаји и празноверје, сва интимна уверења, наде и страсти.

/Висарион Григоријевич Бјелински. Текст у нас објављен у књизи Ка поетіци народног песништва, Београд, 1982, 217—218/.

На питање шта је старо и шта ново у овим песмама може се веома лако одговорити да су оне истовремено и старе и нове, што важи за народну поезију уопште. Оне или немају или имају мало засталих речи (само је оно „ваћов“, нека женска позивка за главу, у песми бр. 97, сакупљачу било истарело или бар непознато), али утолико више имају прастарих вечно свежих обрта и повезивања које грађе. Међу српским песмама другог одељка гласи се једна песма из времена генерала Лаудона, последња обрађује један још новији догађај из 306. године и одликује се управо својом поезијом. То може, ко зна да каже који се то тонови и мелодије задржавају у народу да би постојали готови за ови догађај, као и за многе старе?

Међу свим славенским народним племенима овим се рби су са својим нежним и уопште певким језиком у првом реду обдарени песмом, певањем и самом, па се чини као да је милостиво небо одувек тело да им њихову немаштину књига накнади бољим благословом народне поезије.

/Јакоб Грим о Малој прстонародној славено-сербској пјеснарици из 1814. Текст преузет из књиге Ка поетіци народног песништва, Beograd, 1982, 92—93/.

Наше српске песме нису извучене из старих пергамената и рукописа, оне су све потекле с топлих страна народних, оне раније нису можда никад биле написане, у том смислу оне дакле нису старе, али ће

Нумње дочекати велику старост. Поједине, нарочи-
оне у другој половини овог одељка, опевају под-
е који су се збили пре непуних двадесет година.
Међутим, не може се приметити да се стилем и на-
чом приказивања разликују од оних које за пред-
г имају старије, то јест неодређене догађаје из
родног предања.

/Јохан Волфганг Гете. Текст преузет из књиге
и поетици народног песništva, Београд, 1982. Напи-
н је и објављен 1824 поводом изласка из штампе
Еп-вих томова Вуковога тзв. лајпцишког издања Срп-
их народних пјесама, 1823—1824/.

РС Нису наше српске народне песме извађене из
фраментских рукописа, него су покупљене са топ-
х усана народа; оне можда нису нигде записане,
су у том смислу, дакле, старе, али ће свакако до-
ивети старост. Поједине песме, нарочито оне у
угом делу ове књиге (која садржи укупно 35 песа-
) , опевају догађаје који су се одиграли пре непу-
х двадесетак година. Али се не може осетити ни-
ква разлика у стилу и маниру између њих и оних
је имају за предмет старије, то јест неодређене
гађаје из народне легенде. Немачке народне пес-
ма имају у својој форми нечег сировог, што је свој-
вено простим народним дијалектима, а у садржа-
ма пак, нечег незграпног, и празнина, што постаје
јасно кад помислимо откада су све цивилизовани
људи отерали из свога круга такве предмете и пред-
ставе. Међутим, српске песме су испеване чистим,
неменитим језиком, без празнина у приповедању
изговорне и јасне од почетка до краја. Нема у срп-
ским земљама грубог, простачког народног говора,
бар да онако одудара као код нас. Приређивач је
погоо својим пером да претаче све са певачевих уста,
не мењајући и не дотерујући ништа ни у речни-
ци ни у ритму. Таква мењања нарочито кваре и пе-
тпуне песме, слично парчадима финије чохе, која,
иак, не иде заједно са грубљим концима. Али не
можемо се чудити што у српском језику нема грубих,
простачких елемената; пре хиљаду година, па и кас-
није, и у Немачкој је било исто тако. Као што се

сада тамо сиромашни сељак по чистоти изговора нимало не разликује од образованог света; као што Херцеговац, Ресавац, Бошњак, Сремац, сваки од њих чува специфичност свог матерњег говора, тако су онда Франак, Саксонац, Шваба, Баварац, и тако даље, сматрали, сваки свој, покрајински говор отменим, али њиме су се без разлике служили и слуге и господари. Постепено, како показује и историја нашег језика, процес усавршавања ограничавао се на неколико говора, и најзад је остао на власти само један књижевни језик, а народни дијалекти изгубили су равнотежу и утонули у грубост и мутноћу. Вероватно, чим се Србија пробије на висине културе, један говор ће потиснути остале. Тада ће бити свршено и с добом ових епских песама, то јест с добом њиховог живог пресађивања, и њих ће поштовати и дивити им се као драгоценим реликвијама из старине.

/Јакоб Грим о српским народним песмама 1823. године. Текст преузет из књиге Ка поетици народног песништва, Београд, 1982, 116—117/.

О појави прве српске граматике

Добро нам дошла прва српска граматика са ћирилским писменима! И још нам једном добро дошла зато што си написана верно по говору простога народа!

/Јернеј Копитар: *Serbica*, Нови Сад, 1984, 150/.

О Вуковом „Српском рјечнику“

Вуков српско-(илирско)-немачко-латински речник се најзад појавио. Он у уводном делу доноси кратку, али у поређењу са досадашњом старословенском граматиком, у основи потпунију и пре свега критичкију српску граматику. У самом речнику се налази 115 чланака, поређаних азбучним редом и написаних и чисто српској прози; у њима се у сажетом облику предочавају српски народни обичаји, схватања, народне каже, анегдоте, загонетке итд, тако да ова

књига може да послужи и као читанка. — Тако, дакле, ово са потребном сврсисходношћу, љубављу и критичким осећањем урађено дело, које, штампано Штраусовим словима, и веома лепо изгледа, мирно може да очекује суд меродавних судија!

/Јернеј Копитар: *Serbica*, Нови Сад, 1984, 185/.

Вук Караџић у виђењу Јована Ристића

Уколико је удаљавање од славеносербског језика било брже, а приближавање чисто српском видније, у делима су се појављивале са више умешности изабране праве теме. Потреба народа, јасно испољена приликом прихватања Доситеја и његових следбеника, створила је околности за уздизање човека који је досадашња лугања извео на прави пут. То је био Вук Стефановић Караџић (рођ. 1787). Он је природни почетак сваке националне књижевности видео у објављивању народних умотворина. Стога се вредно бацио на сакупљање народних песама и пословица; описивао је обичаје, дао значајне прилоге за најновију историју Срба, саставио прву српску граматику, први речник, направио од српске једну од најпотпунијих ортографија. Трудио се да помоћу својих писмених и усмених контаката упозна Србе са западном Европом у чему је и до данас остао ненадмашан. Додуше, међу својим старим друговима — што се често догађа — није наишао на одзив. Тек је млађа, свежа и у борби израсла генерација иступила као поборник тежњи новог времена. Тако је било и са Вуковим патриотским подухватом. Горда мисао о поседовању живог језика заокупила је чаробном снагом младе душе без предрасуда и тако задобила будућност за себе. И само том околношћу, као и неустрашивом снагом, коју му је давало осећање чистих намера — што се настојало оспорити, — могао је да пркоси свим чудима среће и страхотама силе, Он се није прославио изузетном ученошћу. Здравим, практичним духом (који поседује и многи његови противници) приближава се победи коју ће достићи чак и ако против њега буде радио неки моћник слеп за стремљења времена. Њему предано

млази млади Даничић, велики поборник за чисто-и правилност српског језика, који је до сада написао Рат за српски језик и једну српску граматiku.

Животни ток српске књижевности је изазвао, ненада, то јест после одбацивања многих заблуда, јаву новог спора. Наиме, тек што је престао да се употребљава један мртав језик, поставило се питање који дијалект треба да се уздигне на степен књижевног. Оба су, такозвани херцеговачки као и такозвани ресавски, имали своје поборнике, али до сада један од њих није извојевао победу, што се лако објаснити историјом сличних појава.

Немогуће је одредити један дијалект за основ књижевног језика — како то чине људи који имају част и граматичари — јер духовни живот народа има корена не само у једном једином дијалекту већ свима. Отуда су сви неопходни и имају исти знај; морају се међусобно оплемењивати и допуњавати, један из другог црпи потребну животну снагу, и тако да се од свих образује заједнички језик, који не сме никада да се одвоји од осталих. Тако ће најбоље скупљати нову снагу из целокупног народног језика и постати снажна струја коју мали, мирни појци непрекидно освежавају и оживљавају.

Просвећеним представницима нације поверен је задатак стварања заједничког језика, а посебно песницима јер су они ти који у језику наслућују најбољину и најприкривеније особине, и јер преко њих долази до изражаја његова волшебна законитост.

Вук је успео да прошири поље дејства народних песама: више се нису ограничавале на брдске пределе Србије, постале су опште добро и надахнуле су српску књижевност новим животом. Песници даље нису морали да певају под утицајем стране књижевности, певали су у духу народне поезије.

/Јован Ристић: Новија књижевност у Срба (1852), Књижевна историја, 4, Београд, 1969, 954—955/.

Н. Љ.

бес
то
ви
Ме
чи
ме:
на.

НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

Кс
са:
пр
ск

ска песма из Санџака

ПСТВО ДЕРВИШБЕГОВИЦЕ

не,
ли
ни.
жи
др
ма
ни
ка
ко
до
ме
ст
ју,
ја
љу
ст
пл
ра
ск
не
ме
не
ку
пе
ш
са
не
ни.

Заплакала Туркиња робиња
у зипдану динскоме душману,
цвили Ханка три бијела данка
и три мркле ноћи без престанка. 5
Ваља казат' чија је ханума,
у чијој је тавној процвијела.
Ханума је Дервишбеговица,
из крвава Дувна и Лијевна,
а тавница Јанковић Стојана, 10
из Котара, града Ћесарева.
Док досади Јанковић Стојану,
па га ето ледену зиндану:
„О, ханумо, што си процвијела?
Јеси л' гладна на' си ожедњела
или си се бега зажељела? 15
Ако ли си, Ханко, огладњела,
најешћу те хљеба бијелога;
ако ли си, Ханко, ожедњела,
бистром ћу те водом напојити;
ако л' си се бега ужељела, 20
брзо ћу те с бегом саставити:
сап погледај, Ханко, са пенџера
па ћеш вибет' силовиту војску,
то је војска бечкога Ћесара

под командом Јанковић Стојана,	25
има војске дванаест хиљада све ваљана момка од мегдана, наређење дошло од ћесара да запалим два царева града, да запалим Дувна и Лијевна	30
и уфатим твога Дервиш-бега“. То јој рече и натраг утече, а ханума до пенџера дође па погледну црнијем очима, кад — велико чудо угледала:	35
што је поље од ломна Котара, све притисла војска од ћесара! Па се њојзи даде погледати пред бијелу Стојанову кулу, кад — ту виђе Јанковић Стојана,	40
око њега седам капетана, прича Стојан војсци ћесаревој: „У нећељу која прва дође саћи ћемо на турске границе, од Удбине, босанске равнице,	45
запалићу два царева града, а проклето Дувно и Лијевно; наређење имам од ћесара да ухватим бега Дервиш-бега; биће, момци, ћара и шићара,	50
ихјалука док је дуњалука!“ Но завика Гавран капетане: „О, Стојане, наша поглавице, вјеруј бога и мене једнога, пећеш ласно у Удбину саћи-	55
нит' запалит' Дувна и Лијевна: од Удбине до Јени Пазара деведесет и седам сердара, сваки има војску од султана, није ласно на њих ударити.	60
Да у Босни ниће нико нема, сал што има кућа Хрњићића, до границе, у Кладуши Малој, до два брата Мујо и Халиле, не би други више требовали.	65
Мујо није гори од султана, сал што нема царскога нишана.	

Може дигнут' Босну без фермана, без изуна од Стамбола цара.	70
Ако сведеш војску на Удбину, нећеш извест' друга ни једнога, похарчићеш војску ћесареву, ништа нећеш шићар учињети“.	
А кад чуо Јанковић Стојане, он скочио па га ударио.	75
Кол'ко га је дланом ударио, звекнуше му у вилици зуби.	
Но да видиш Гавран капетана, он устаде хитро на ногама па потеже гадарлију Ђорду, на Стојана загон учинио,	80
бог знаваше, посјећ' га хоћаше, не дадоше други капетани; на страну се Гавран измакнуо, сузе лије, гледа низ јалије.	85
Све то виде Дервишбеговица па Гаврану потихо говори: „О, чу ли ме, Гавран капетане, би л' ти мене за сестру примио? Ја ћу тебе за рођеног брата.	90
Видиш хиле Јанковић Стојана: удаари те испред капетана! Ако с њиме слегнеш на крајину, твојој глави добро бити неће, убиће те војска ћесарева	95
под командом Јанковић Стојана, него кад би мене послушао, за тебе би много боље било, да ме примиш ка' сестру рођену, а ја тебе ка' брата рођена,	100
да ти свога посједнеш мркова па да одеш Дувну и Лијевну, на конаке моме Дервиш-бегу, све ти њему наустице кажи да је војска пошла од ћесара	105
да запали два цара града, даље ће их гафил потрефити, сви ће листом изгубити главе“.	
Кад то чуо Гавран капетане, обрну се па јој проговара:	110

„О, ханумо, моја секо драга,
 ја те примам за сестру рођену
 и тебе ћу радо послушати.
 Право велиш, сестро моја мила,
 ето на вас војске ћесареве,
 гафил ће вас војска задесити,
 запалиће Дувна и Лијевна,
 а твојега бега уфатити
 па га посјећ' ил' теби довести
 да заједно лежите зиндана
 док вам траје у костиму душа.
 Ево војска стоји у Котаре,
 у нећељу креће на ћенаре“.
 То хануми врло мило било
 па прошапта Гавран капетану:
 „Ну, почекај, од невоље брата,
 да начиним књигу шаровиту,
 да понесеш књигу Дервиш-бегу“.
 Кад ханума књигу направила,
 даде књигу Гавран капетану:
 „Ево ова књига шаровита,
 поћи, брата, у сто добрих часа,
 право хајде Дервиш-бегу моме,
 он ће тебе добро дочекати“.
 Узе Гавран књигу шаровиту
 па посједе дебела мркова
 и обрну низ ломне Котаре.
 Све га гледа војска ћесарева
 и гледа га Јанковић Стојане,
 мисли Стојан на срцу својему:
 „Куд ли хоће Гавран капетане,
 што не чека војску и Стојана?!“
 Гавран прође низ поље зелено,
 поље прође, уз планину поље.
 Кад претури брада и планине
 и Босни се спусти у равнине,
 право дође Дувну и Лијевну
 и сучи Дервиш-бега кулу.
 У лијепо доба долазио,
 бјеху аге на теферич дошле,
 поред бега тридес'т агалара.
 Неко виђе Гавран капетана
 па овако бегу проговара :

„Ето отуд харамбаша неки,
 Турчин није ка' што може бити,
 мора да је неко од Котара,
 требало би, беже, Дервиш-беже,
 да изиђу два-три барјактара
 и сусретну горског харамбашу:
 ми смо овђен гафил без оружја,
 сви сједимо, еглен проводимо,
 може од нас ршум учињети!“
 А завика Дервиш-беже млади:
 „Нико поге помјерити неће!
 И да дође под оружјем обе,
 он не може ништа урадити,
 јер је обе тридес'т агалара,
 могли би га зубима заклати“.
 Баш у томе у чему су били
 помоли се Гавран капетане,
 сви га гледе, ал' га не познају.
 Кад погледа беже Дервиш-беже,
 он оваку ријеч проговара:
 „Ево нама Гавран капетана!
 Нека га је нужда доћерала,
 он без ништа на крајину неће.
 Послушајте, моји агалари,
 немојте га ничим увр'једити,
 ја ћу с њиме ријеч бесједити“.
 Гавран дође међу агаларе,
 уђе, стаде, божју помоћ даде,
 а Дервиш-бег на ноге скочио,
 крај себе му мјесто начинио,
 питаше се за мир и за здравље,
 сви му ситно добродошље дају,
 па кад чуше да су здраво били,
 са Гавраном причу затурише,
 но што рече Гавран капетане:
 „О, бога вам, тридес'т агалара,
 ко је обе беже Дервиш-беже,
 те је глава Дувна и Лијевна?“
 Казаше му аге у одаји:
 „Ето то је беже Дервиш-беже
 што са тобом ријеч разговара“.
 Узе Гавран књигу из њедара
 па је бегу стави на кољено.

Још му Гавран наустице каза:
 „Дервиш-беже с Дувна и Лијевна,
 ја сам јуче из ломна Котара,
 вид’о сам ти Дервишбеговицу 200
 у зиндану Јанковић Стојана,
 напрема је мене братимила
 и једну ми књигу поклонила
 да је теби, Дервиш-беже, даднем,
 а божји су тешки аманети, 205
 ја сам мор’о књигу донијети.
 Још ти могу наустице казат’:
 велика се војска сакупила
 у Котару, граду ћесареву,
 мисли војска к вама на крајину, 210
 а наредбу има од ћесара
 да запали два царава града,
 баш два града Дувно и Лијевно,
 да уфати тебе, Дервиш-беже:
 ил’ ћеш тамо зиндан населити 215
 или ће те с главом раздвојити!
 Па сад види, Дервиш-беже драги,
 да те не би гафил потрефили,
 да не страда ваша сиротиња“.
 Кад Дервиш-бег ријеч разумио, 220
 скочи беже од земље на ноге
 па загрли Гавран капетана
 и пољуби с оба двије стране.
 На брзину књигу распучио
 и црнијем оком прередио, 225
 све то исто и ханума пише:
 да је војска спремна ћесарева
 да прескочи на турску крајину.
 Сад да видиш бега Дервиш-бега,
 књигу сави, у њедра је стави 230
 па устаде на ноге лагане
 и завика међу барјактаре:
 „Чујете л’ ме, моје аге драге,
 ћесар на нас војску окренуо!
 Растур’те се на четири стране: 240
 нека један пође до Кладуше,
 сердар Мују наустице каже
 да је војска пошла ћесарева
 да похара Босну ципцијелу,

нека купи на алаје војску и похита Дувну и Лијевну;	245
нека други до Врљике поће, нек извести личког Мустај-бега, нек и бегу наустице каже да је војска пошла од ћесара	250
да похара Босну ципцијелу; па нек трећи поће до Бојишта, догазије Бојичић Алије, нека Аљу наустице каже да он скупи младе Бојиштане,	255
нека хита Дувну и Лијевну, хоће на нас војска ћесарева, да је не би цабе пропустили; нек четврти на крајину поће догазије Ибра Хамајлије,	260
нека купи калабалук војске и пожуре Дувну и Лијевну, а на дочек војсци ћесаревој. Ви, остали момци од Лијевна, нека сваки своме дому поће,	265
припремите хране и чебане, може бити љута ударања по ребрима и по вратовима“. Све се листом аге растурише, сваки оде по задатку своме,	270
оста Гавран с бегом у одаји. Кад су аге хабер растуриле те сазнаде Мујо са Кладуше да је војска пошла ћесарева, купи брзо своје соколове,	275
кажу људи, ја глед’о нијесам, покупио хиљаду јунака, па се крену Дувну и Лијевну, пола пута бјеше претурио, кад — ту сrete војску на алаје,	280
а пред њоме лички Мустај-беже, ту главари војске смијешаше па кренуше Дувну и Лијевну, но су трећу војску уочили, а пред војском Бојичић Алија,	285
и он води хиљаду јунака, све јунака бољег од бољег,	

кад — ево ти Ибра Хамајлије, војску води, барјак му се вије, па све војске скупа смијешаше,	290
наставише Дувну и Лијевну. Кад су били под планином самом, близу Дувна и близу Лијевна, ту их кара акшам уфатио, а од Муја паде наређење	295
да наложе ватру под планином, јер морају конак коначити. Ту је војска логор учинила и ту мрклу ноћу преноћила.	300
Кад ујутру, није зоре нема, Мујов Халил дође код сердара, дође, стаде, божји селам даде, сви му редом селам прифатише, рече Мујо свом брату Халилу:	305
„О, Халиле, мој брате рођени, шта си снио те си поранио?“ А Халил му на то проговара:	310
„Ех, мој Мујо, мој рођени брате, снијев’о сам, ал’ бит’ добро неће: ће налете повише Лијевна једно јато црних гавранова, а пред њима соко тица сива, попадале Дувну и Лијевну, што падоше граду на бедеме, то из града ватра ударила,	315
а тице се натраг повратише и сокола једног уфатише, стоји писка сивога сокола, ал’ га црне тице опколиле, опколили врани и гаврани,	320
љуто шишти, ал’ му не помаже ... У томе се јесам разбудило. Неће бити добро у Лијевну, ја се бојим, мој брате сердаре, да им није војска ударила“.	325
Тада Мујо брату говорио: „О, Халиле, живота ти мога, узми, брате, срчали дурбина па се јели пропни на бркљају, дурбин развиј, а на очи стави,	330

па погледај Дувна и Лијевна
 да се нису јади догодили".
 Та' пут срећа у Турака била
 па слушало млађе старијега: 335
 оде Халил, ријеч не чињаше,
 узе дурбин, дође под хомаре
 па се јели пропе на бркљају,
 дурбин разви, а на очи стави,
 па прегледа Дувна и Лијевна.
 Кад — тамо се јади учињали: 340
 гори Дувно, а гори Лијевно,
 свака кула пламти у хаваје,
 избене им греде прегорјеле,
 сал се голе пуше дуварине!
 Па се њему даде погледати, 345
 виђе једну војску на алаје,
 буљук читав води бевојака,
 сваки носи главе од момака!
 Јунак један јандал на дорату
 дивну главу носи у рукама, 350
 позна Халил Дервиш-бега главу!
 Како виђе посјечену главу,
 суза му је очи затворила,
 дурбин сави, у њедра га стави
 па се јели спусти низ огранке, 355
 до по јеле низ огранке сибе
 а од пола скочи на опанке,
 све плачући долазио Мују:
 „Мујо, брате, зло се учињело!
 Бјеше војска на њих ударила, 360
 запалила Дувна и Лијевна,
 пушаху се голе дуварине!
 Па сам гледо'о војску ћесареву
 бе вобаху цуре поробљене
 и ношаху главе посјечене, 365
 па и један јунак на дорату,
 сигурно је Стојан са Котара,
 мртву главу носи у рукама,
 позн'о сам је, мој брате сердаре,
 лично глава бега Дервиш-бега! 370
 Доље су се јади учињели!"
 На то Мујо на ноге скочио
 па он војсци даје наређење,

са свијема командује Мујо, јер је Мујо Босни старјешина:	375
„Ти, Халиле, мој брате рођени, узми сада стотину делија, све пробери којег ти драго, хитај с њима право уз планину, пресјечи им цаду на граници, а ми ћемо опколит' планину, срешћемо се неће у хомару — да бисмо се, брате, осветили, видиш јада што су направили!“	380
Узе Халил стотину јунака, с њима хита право ка ћенару, први Халил на границу дође па погледа цаду ка Котару: нијесу се натраг повратили!	385
Јунак Халко да му равна нема, он на срце своје помислио: „Што је било момка од ваљања, све је пошло у турску крајину, Котари су хали останули!“	390
Па одвоји педесет момака, остави их на граници самој, он отиде у ломне Котаре и одведе педесет момака. Како стиже у ломне Котаре, у куле је фитиљ ударио	395
па запали кулу Стојанову и сестру му младу заробио, гори кула Вишњића Јована, и сестру му зароби Крстину, па још многе пороби Ђевојке, још некол'ко кула запалио	400
па се с друштвом уз планину врати, а све слуша јеку од хомара, борбу води кладушки сердаре са крвавом војском Ђесаревом:	405
какав ли су Ђенак затурили да друг друга познати не може, не познаје Турчин каурина, ни каурин јунака Турчина, пуца пушка ка' љети градушка!	410
Но да видиш кладушког сердара,	415

он изиђе горе код ћенара
и изјаха дебела богата,
Кад — Халила, ни дружине, нсма!
Плаче Мујо ка' дијете мало: 420
„Деле мени, мој брате Халиле,
ће ли си ми, брале, погинуо
или су те жива уфатили?!
Ја не могу живјет' без Халила,
он ми бјеше из рамена крила! 425
Моја глава без брата мојега
не ваља ми једне мекедије,
а са њим ми ваља Цариграда!“
Па му поглед оде ка Котару,
но се дође пуше дуварине, 430
све Котаре тама уфатила,
попуцкују пушке ћенарима!
Док завика са Кладуше Мујо:
„Вић' Халила, курвин копилана,
без изуна сиш'о у Котаре, 435
по Котару куле попалио!“
Баш у томе у чему бијаше
Халил стиже на границу саму,
дође Халил, доведе дружину
и некол'ке цуре заробљене 440
и некол'ке главе посјечене.
Њему Мујо честита јунаштво:
„Мој Халиле, свијетла ти рука,
аферим ти мегдан и јунаштво!
Ти освети бега Дервиш-бега, 445
ја га, брате, осветит' не могах!
Трипут сам се срио са Стојаном,
у планин, у густом хомару,
трипут сам га пушком замотрио,
ал' му нисам квара учинио, 450
побјеже ми Јанковић Стојане
без никака хала ни белаја,
но му друштво много изгунуло,
много му је војске пропануло,
а много и живо остануло. 455
Мој Халиле, мој брате рођени,
кад си дође био у Котару,
што остави Дервишбеговицу
и Фатиму, сестру Блажевића?“

А Халил му на то проговара:	460
„О, сердаре, мој рођени брате, немој корит' свог брата Халила, но погледај међу робињама познајеш ли Дервишбеговицу и Фатиму, сестру Блажевића“.	465
Кад устаде на ногама Мујо и погледа рођеним очима, он Туркиње виђе избављене: угледао Дервишбеговицу и Фатиму, сестру Блажевића!	470
Уд'рише му сузе низ образе: „Јадни Омер ће је погинуо па не виђе својијем очима да му се је Фата избавила!“	475
Мујо друштву наређење даје: „Послушајте, моји крајишници, не чују се пушке по планини, више боја с душманима нема, да завете гори по хомару, ће наћете кака рањеника	480
довед'те га на границу саму да бисмо им ране превијали, ће наћете мртва крајишника донесите исто на границу да их црној земљи поклонимо“.	475
Хоће друштво Муја да послуша, разишла се по планини војска, носи мртве, води рањенике па им љуте ране превијаху, а све мртве земљи поклонише,	490
тако траја неколико дана. Отален се покренуо Мујо, води војску, а води робиње, прво оде до равне Удбине па он с братом право за Кладушу,	495
крајишници сваки дому своме, ко погибе, с рахметом му било, ко остаде, здраво и весело! Растурио робље поробљено, за Халила сестру Стојанову,	500
а задржа Дервишбеговицу на бијелој кули у Кладуши	

и Фатиму, сестру Блажевића.
 Дервиш-бег је скоро погинуо,
 нема куда Дервишбеговица, 505
 њена се је раскућила кућа,
 те не може Дувну и Лијевну,
 а Фатима, сестра Блажевића,
 јединога брата изгубила,
 браће нема, родитеље нема 510
 нити кога од рода својега.
 Остави их на Кладуши Мујо
 да их храни и од зла их брани,
 а остале растури робнње,
 добром момку даде по бевојку, 515
 а удовцу даде удовицу.
 Ето, тако, моја браћо драга,
 тако било, тако се свршило.
 Од мен' пјесма, од бога вам здравље!

Записао
 Љубиша Рајковић

Песма је записана од Ашира Ђоровића, из Лозне, који је песму чуо од чувеног гуслара Авда Мећедовића с Оброва (код Бијелог Поља). Иначе, за претка Ашира Ђоровића — Ђор пашу се прича да је погубио проклету Јерину, жену деспота Бурџа Бранковића.

Љ. Р.

ЧОЕК СЕ БЕЖЕ ЗА ЈЕЗИК
А ВО ЗА РОГОВЕ

МУХА ОРАЈЛА
ВОЈЛУ НА РОГУ СТОЈЕЋИ

У
РАТАРА
ЦРНЕ РУКЕ
А
БИЈЕЛА
ПОГАЧА

ЗДРАВИЦЕ ИЗ ОКОЛИНЕ ПАРАЋИНА

1.

Здрав си, домаћине,
пчеле ти небо помрачиле.
Чаша ти пуна,
рука ти дуга,
а срце ти весело.
Нек зна цело село,
бог те веселио
у овај дан,
у овај дом,
под овај кров.
У дому ти се рађала мушка дечица,
у брду расла винова лозица,
у пољу класала пшеница белница.
Твоје торове бог напунио
витоногим коњима,
вилорогим воловима
и виторогим овновима.
Овце ти се иљадиле,
а краве близниле.
Здрав си домаћине,
здрав увек био,
увек се веселио
и пријатеље гостио.

2.

Здрав си домаћине!
Имао виноград
младих рукосада,

имао воћњака
ко у селу момака.
Имао њива
ко флааша пива,
имао крава
ко у ливади трава,
имао свиња
ко у бостану диња,
имао оваца ко проштаца,
имао коза
ко у лојзу лоза.
Имао доста вина и ракије
за чашћавања овакије.

*Казивач:
Радивоје Васић (1936), Ратари*

3.

Домаћине, кад год к теби дошао
у добру те нашао.
Кад не дошао, у добру те чуо.
Родило ти све овако,
доста лета и више година,
пуно грожђа,
а још више вина.
Домаћине, вала ти да имаш:
дебелих волова
и рунастих овнова.
Волови ти букали,
душмани ти кукали,
пчеле ти се ројиле,
овце ти се бројиле,
па се ти поносио
као Рековац шљивама,
као Варварин дињама,
као Дреновац свињама,
као зец брзином,
као лисица мударином,
као Параћин владиком,
и Крагујевац фабриком.
Ко ти овоме нашао ману,
мануо ти празном врећом.

пред твојом кућом.
Искао ти жито у зајам
давао ти жену у најам.
Тор му се зелено,
из тора продавао,
па не мога ни тамо, ни амо.

4.

Наздравље ти домаћине,
прва за лаку руку,
друга за добри час,
трећа за срећу,
четврта добродошлица,
пета за твоје здравље,
шеста за здравље кумова
и седма за здравље и веселе
свих нас око стола. Живели.

5.

Домаћине, подижем ову чашу вина
да наздравим прво теби
и твојим укућанима,
а онда и свима осталима.
Нек ти је срећна слава
и срећан колач,
за дуго и за много.
Славили,
не заборавили.
Данас код тебе,
сутра код наше куће.

Друга, за срећнога друга,
за путника што путује
и кућу откупљује.
За орача што оре,
да се у кућу набе колач
и у цркву летургија.

Трећа,
Срећа,
Свети Тројица

срела,
повела,
стигла,
подигла,
за дуго
и за много.
Нек помогне бог сваком
па и нама.
Живели.

Казивач:
Радивоје Васић (1940), Доња Мугница

6.

Домаћине,
Бог нек те сачува
мотике тупе
и жене глупе.
Кратких гаћа
и дугачких коприва.
Тесних сокака,
бесних девојака
и дугачких чобрњака.
Што садиш да ти роди,
што чуваш да ти се плоди.
У поље добри клипови,
у шталу дебели бикови,
у ливаду лепе траве
у шталу музне краве,
у поље добра пшеница,
у кућу здрава дечица.
Здрав си, домаћине.

Казивач:
Радомир Љубисављевић — Дома,
(1535), Буљане

7.

Ко пије вино у славу божју,
помози му боже и славо божја.
А шта је лепше од славе божје
и вечере правдом стечене.

У чије се здравље вино пије
све му здраво и весело било.
Домаћине, све у твоје здравље,
бог ти дао и срећу и здравље.

Казивач:
Милан Радојковић (1905), Забрега

8.

Откуда ова здравица,
отуда и свадбица.
Нек ти роди пшеница,
нек су жива дечица.
У свако ћоше по једно дете,
а на средину по десетину.
Ко ти, газдо, зло мислио,
пред цркву ноге крстио,
и за здравље бога молио,
пред општину стално био.
Где стао ту ноге чешао
и очи гребао.
Бог му дао коњску шугу
и орлови нокти.
Здрав си, газдо.

Казивач:
Драгослав Јаћимовић (1941), Ратари

Записао
Мирослав Димитријевић

СОКО ПЕРЈЕМ ЛЕТИ, А НЕ МЕСОМ

ТЕШКО СОКОЛУ БЕЗ КРИЛА
А ЈУНАКУ БЕЗ ВИНА

ГОВОРНЕ НАРОДНЕ ТВОРЕВИНЕ ИЗ ВАСОЈЕВИЦА

Ако се не могу посветит', могу осветит'.
Ако ври, не киши.
Адум од свега (*неспособан за било шта*).
Бије с празном ка' с пуном.
Бачио камен у воду (*одрекао се неког порока*).
Без одмјере нема вјере (*узвраћање истом мјером*).
Богу душу, а бог ју неће (*мучи се*).
Бољи се копљу (*лош физички изглед*).
Бјеже од њега ка' од издвојника (*губавца*).
Воли га ка' со у очи.
Виче да чађа пане с тавана.
Веже дан за дан (*очекује крај*).
Ваља толико на бавољи пазар.
Гледа га ка' миша у вагаи.
Грби од најгоре женетине.
Го ка' фишечина.
Гризе дрвље и камење (*грчевито се брани*).
Граби се ка' у очи смрти.
Горе му очи ка' баволу.
Гаће не може да носи.
Двори га ка' тисовину.
Држи га ка' једвачека (*син јединац рођен у жељу*).
Дигла би старца с простирача (*лијена жена*).
Дрни (*стоји*) ка' уречено говече.
Дуго је задовијек.
Два га ока не могу попрат (*помјерит с мјеста*).
Да учиниш девет крви код њега, црна земља неће
знат'.
Да га закољеш, не би бритву окрвавио (*преплашен*).
Да даш руку из рамена — да га не видиш.
Да му скрешеш левор у чело, не би трепнуо
(*храбар*):

Да не речеш за њега фала.
 Да си дошао с мајчина гроба, насмијао би се.
 Да се и самарџија зачуди. (у шали).
 Да не рече: „Дај му, боже, боље.“
 Долази ка' љето. (поправља се).
 Дошао ни за пред кучком.
 Да мртви прде не би се поред гробља могло проћи.
 Да су сви једнаки, сунце не би гријало.
 Баво би се од њега отровао. (љут).
 Бе гој (год) стаде — не пристаде. (лоше чељаде).
 Бурђевдан — љето на срамоту.
 Бе би живи конак коначио, ту би мртви вијек
 вјековао. (упоређење радника и нерадника).
 Живи богу на срамоту.
 Жали га ка' да га је укопао.
 Живи ка' бег биорски. (бихорски).
 Замакао се ка' миш за љешником.
 Зла времена без снијега нема. (из народне пјесме).
 Зна ће су баволу муда.
 Закрвавио очи ка' манито псето.
 За трице би га купио.
 Исписао се с овога свијета.
 Иштетио крв. (запао у лоше психичко стање).
 Иде у сампас. (на своју руку).
 Иде на лакат. (опире се нечему).
 Из њега би се два истесали. (крупан).
 Из свакога крв тече.
 И камену би се досадило.
 Ископаћу ти кућу да ти не остане ни миша у дувар.
 Искасапићу те да се неће имат шта од тебе укопат'.
 Истуј ћу ти главу ка' поганици. (змији).
 Јуначина без начина.
 Јачи је ајтер од силе.
 Јад јаду додаје.
 Ко кућу гради — село рани.
 Ка' да је пашу посјекао. (извјештачено поносит).
 Кује клинце. (дрхти од зиме).
 Ка' да му је главу осјекао. (личи му).
 Ка' попарен по мозгу. (аветињаст).
 Ко нема коња, коњ је сам.
 Ка' да није ни дан био на овај свијет. (кад умре
 (стар човјек).
 Ка' да је водио жедне псе на воду. (незахвалност за
 добročинство).

Ка' Куртеш у Плав. *кад се неко врати, а не опосли
посао).*

Ка' Мујо и Ајкуна. *(каже се за мужа и жену који
се често виђају заједно).*

Како те кућа прати, тако те село прима.

Ко ће рећи за себе да је магарац.

Лакше би прогунуо грабуљу, но његову ријеч.

Лако ми је за то-ка' за пасју босотињу.

Љути се ка' зец на планину.

Мртва глава не пуши дувана.

Млого свата, а мало дарова.

Мака' верем са срца. *(ослободио се тегоба).*

Намлао своју, *(збринуо себе).*

Ни да му воде донесе. *(много бољи од њега).*

Не би јој се у кућу ни кучка оштенила *(лоша
домаћица).*

Нико се није наоо од међаша.

Намигује на трнокоп. *(ближи му се смрт, у шали).*

Није то било од како је крме реп искривило *(у
шали).*

Ни дома у дому, ни рода у роду *(лоша одива).*

Нема кад да умре *(презаузет послом).*

Нема језику сајбије *(чувара).*

Не загријава мјесто *(не мирује).*

На једна врата уљега', на друга изаша' *(људски
вијек).*

Не би га држао, да ми сере дукате.

Објесио звоно о клин. *(остао без оваца).*

Осамио се ка' сужањ.

Пуче пушка, оде куршум *(свршен посао).*

Потоња се броји.

Плитак у памет.

Поцрвенио ка' свита.

Призван и прибран.

Понијела га алавија *(Ала, судбина).*

Поган у све четири.

Причестио би се *(није ништа јео).*

Расте за укор.

Рад не лаже.

Рекао образу збогом.

Ракија није никога чо'еком направила.

Сирома' под капу.

Сјутра ће друге' тице пјеват'.

Само се мрав радује старости (*окрилати*).
 Срећни су се давно за плот у'фатили. (*у шали*).
 Свашто рало и волови ране.
 Срећа је кад се мре по реду.
 Турили га на телала *причају о њему разне приче*.
 То ти се за душу давало (*кад се мало даје*).
 Черају га на 'ајку.
 Удри га штенетом да те не лаје пашчетом.
 Убила га слана у наћве (*лоше испечен хљеб*).
 Убиле се бруке на чибуке.
 Узја'о на готова коња (*без муке дошао до неког*
положаја).
 Улегла му ала у срце (*незаситљив*).
 Угнаћу ти обје ноге у једну ногавицу.
 Фињо с памети.
 Чека ка' осуђеник.
 Честита му зла срећа.
 Четири кости укршћене (*претјерано мршав*).
 Што гој иде, брзо дође.
 Што година донесе, то и понесе.

Батрић — Бано Зековић

РЈЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РИЈЕЧИ

Адалити — опростити
Астав — дефектан од нечега
Адум — ушкопљеник
Аир — срећа, добро
Ајтер (атар) — љубав, воља, жеља, пристрасност,
 поштовање
Ак — право, правда, истина
Газилук — херојство, ратно јунаштво
Гајда (кајда) — мелодија
Ецељ — суђени час када се мора умријети, смрт, усуда,
 коб
Ирам — врста огртача, прегљача
Јадац — врста опкладе
Кравосица — сироче
Кабулити — пристати, прихватити, усвојити
Нафака — судбина, срећа
Намулица — ићи на руку, подржавати га
Оцак — кућа, дом, породица, кољено, род
Скорбати — уништити, доћи некоме главе,
Телал — јавни објављивач, добошар
Такат — телесна снага, моћ, способност, могућност
Чифтега — задње ноге
Цевап — одговор

НЕКОЛИКО ГОВОРНИХ И ОБИЧАЈНИХ ЗАПИСА ИЗ ЛИКЕ

Вртòглав (својеглав и луцкаст, али не глуп).
Свèсебица (шкртац, себичњак).
Врагòдер (спадало, шаљивац, чак и врага
дере).

Тàра (ткалачки стан, разбој).

Санатало, санатити (брбљивац, свашта на-
клапати).

Кијати, ено кија (нарочит глагол кад сни-
јег пада).

Закијат ће (засут ће путове).

Ўбет, ўбетно (сасвим необична, доста ри-
јетка ријеч, а значи нешто језиво, повезано с ми-
стицизмом, о мртвацу, сабластима и слично).

Преоба (тек-тек, мало, површно).

Дошла му така **шетка** (промјењивост суд-
бине).

Гобеља из блата, гобеља у блато (гобеља
је дио на дрвену точку; такође о промјењивости
судбине).

До'ватио се гадни' грабља (кад се неко
прихвати претешке дужности или му је наметну-
та; кад се скупља покошено сијено не сме се
превише заграбити грабљама, јер се не може из-
вући).

Попио би кишу божију (пијаница).

Опио се крввом (у добру животу поста не-
чедан).

Тијесна му кожа на леђи (о лијену сеља-
ку: сељак свој посао ради махом сагибајући се,
али лијену се не сагиба — тијесна му кожа).

Зна гдје је враг кола сатра' (од глагола са-
трти: о сеоском мударјашу).

Нема ка́да робе на њој (или на њему) (каже се за одрпанца. Да би дошао до меда, примитиван пчелар дави пчеле димом запаљене крпе, а та је ка́д).

Не би га упутио врућом погачом (каже се за глупана).

Не мож'ти њега седлати, врлетан је он! (о плаховиту, кому је тешко савјетовати).

Кад погледа — лијечи! (лијепе очи).

Добар ка' крув.

Добар ка' благо (опет за добра човјека; овдје се одаје захвалност стоци, прадавном и послушном помагачу човјекову, а стока је сељаку банка, па зато „благо“).

Нема људске петље (човјек без карактера).

Оно је снијет, а не чо'ек (снијет је биљни паразит на житном зрну).

Копни ка' снијег у намету (болесник пред смрт; „намет“, јер га бура намете као метлом).

Не долази ми ка' по ватри! (мила али кратка посјета; ватра се каткад дотрчи „посудити“).

Дијете красно ка' лепир (лептир).

Доша' мајкане к мени! (дјетету се тјепа „мајко“, дјечачићу често „мајкане“ јер од мајке нема слабе ријечи; употреба партиципа уместо императива).

О паленто, кућна подумјенто! (палента, пура или качамак редовна је храна Личанину с вареником, тј. млијеком, или киселином, тј. киселим млијеком; фундаменат постаде у народну говору „подумјента“).

Док му не прибу виле к очима (кад се неко не може одлучити на дјело, зло или добро; виле су дрвен трозуб за пребацивање сијена; „Кад му прибоше виле к очима, а он онда...“).

Шукће, букће на вр' куће, плете гаће, путоваће! (загонетка: дим).

У гори расло, у пољу пасло, међу женама играло (стап, тј. бућкалица, у којем се прави масло, по реду, ријеч је о дрвету, млијеку и млаћењу).

Записала
Вјера Омчикус

АНЕГДОТЕ О ЛИЧАНИМА

ДОСЈЕТЉИВАЦ

Докон човјек ишао по селу од куће до куће и тако би на више мјеста затекао чељад при једу. Домаћину би било неугодно да га не понуди јелом, на шта би доколичар одмах пристао. Али како није било први пут да једе у истој кући, другом приликом неко би од укућана рекао да би га позвали да једе, али да немају вишка жлица. На то би се он сагнуо и иза чарапе извукао жлицу, а потом, прилазећи столу, рекао: „Имам ја своју жлицу.“

КОЛАЧИ ОД КУПУСА

У једној кући понудише Личанина колачима. Погледа он у колаче, али му се поглед брзо одвоји тамо у правцу шпорета на којем је била пуна чинија сарме. Па како се човјек одмах не прихвати колача домаћица га понуди још неколико пута. На крају он рече: „Ма, знате, више бих волио оне колаче што су у купус увијени.“

БРЗО СЕ СНАШАО

Усред зиме кад је земља свуда била покривена снијегом, дође млађа сестра да посјети старију која се удала у мало планинско село Увалицу, у близини Плитвичких језера. Житељи овог села претежно су се издржавали од сече шуме. Посматрајући приличан број кућа, а мало обрадиве земље, невјестина сестра се чудила од чега тај народ живи, па упита зета „Лука! видим овдје много кућа, а гдје вам је

земља?“ — „Под снијегом, под снијегом“ — истресе Лука кô из рукава, онако како га је већ бог обдарио да брзо говори, да га је понекад било тешко и разумјети.

И ПО БУБРЕТУ СЕ ПОЗНАЈЕ ДОМАЋИН

Кренуо човјек у обилазак имања свога будућег пријатеља, за чијег сина је намјеравао да уда кћи. Домаћин га угледа још из далека, па изабе пред кућу да га сачека. Када се поздравише домаћин рече:

— Хоћемо ли прво све добро да разгледамо, а онда да уђемо у кућу на чашћење?

— Све сам ја већ видио, и све је како ваља — одговори будући пријатељ.

— Кад брже? — зачуђено рече домаћин.

Чим сам ја видио твоје бубре, знам да си добар домаћин — слиједио је одговор.

ПРВИ РАДИО У СЕЛУ

У селу Јошану учитељ основне школе набавио радио. То је био први радио не само у томе селу већ и у ближој околини. Једне вечери људи из села побоше до учитеља да са радија слушају вијести. Успут угледаше комшију Николу, па ће му рећи: „Ницане! Хајде с нама до учитеља да слушамо радио.“ Учитељ их дочека и свакоме од њих нађе мјесто за сједење. Радио је преносио разне вијести и настављао са музиком.

Кад је било вријеме да се пође кући, људи поустајаше један за другим. Уста и Никола, а потом упита: „Зар нећемо чекати тога Радивоја?“

ПРЕЧЕ ОДИЈЕЛО НЕГО ТИЈЕЛО

У кућу свога вршњака Данике свратише сеоски момци да се договоре шта да понесу у одбрану ако их нападну момци из другог села гдје су намјеравали да иду на прело. Кад побоше из куће, Даникина мајка рече: „Зашто, сине, нијеси узео онај стари хаљинац (зимски капут), тај ће ти исјећи (ножевима) ако се тамо потучете.“

ЧОВЈЕК НЕОБИЧНЕ ГЛАВЕ

Некада кад су државници и други великодостојници носили парадне шешире, такозване цилиндре, чије је равно дно стајало високо изнад главе, један такав „великодостојник“ забаса у Лику. Гледа га Мане, па ће упитати Дану: „Ма реци ми, брате мили, је ли му оно све догоре глава?“

ЛИЧАНИ КОД ФРАЊЕ ЈОСИПА

Било је то за „Врађине праве“ — како су то говорили стари људи у Лици — када се упути једна делегација Личана у Беч код цара Фрање Јосипа. Па како је цар већ био изнемогао, прими их у својој спаваћој соби. Чим уђоше, један старији човјек се сагну и завири под Фрањину постељу па рече: „Јадни мој Фрањо, како ћеш ти дочекати зиму када под постељом немаш ни купуса ни кумпјера (кромпир).“

(Некада су људи држали неке намирнице у соби под постељом или у једном крају да се не смрзну преко зиме).

БРАТ-РЕГЕМЕНТА

И ову анегдоту о Личанима забиљежио је Вук (реформатор нашег језика):

„Приповиједа се да су (*брат-регемента*) овако за Наполеонова времена Французи звали наше граничаре, који су под њима били, што су често слушали од њих ријеч брат, на пр. оди брате, зима брате, богме брате — итд.“

ПРОСЈАК ПРОБИРАЧ

Затече просјак домаћина при јелу. Јео је паленту преливену киселим млијеком. Домаћин и њему понуди исто јело. Просјак прихвати. Али кад поче да једе, намршти се и рече:

— Па, ово ти је млијеко, брате, превише љуто (превише кисело). То ја не могу да једем.

— А, како ја могу? — љутило рече домаћин.

На то му просјак одговори:

— Ти мораш, јер немаш боље. А ја одавае до Бүнића могу да бирам какво ја хоћу.

(До Бүнића просјак има да прође још кроз два села).

ОВЦА ЈЕ ОВЦА

— Зашто, Спасе, ниси узео овце из задруге кад су ти давали исти број колико си био и унио у Задругу прије њезиног укидања? — рече судац Спаси Зјалићу, који је водио судски спор око тих оваца.

— Нијесам зато, друже судац — одговори Спасе — јер су моје овце биле најбоље у селу када сам их дао у Задругу, а ове што ми сада дају н'јесу ни налик на овце.

— Ма, овца је овца, Спасе. Нема ту велике разлике — додаде судац.

Незавршеног посла, Спасе излазећи из канцеларије обуче сучев нов зимски капут, а свој остави да висн тамо гдје га је оставио приликом уласка код сүца.

— Стани, Спасе — повика судац. — Па ти обуче мој капут!

— Капут је капут, друже судац, као што ти рече да је овца овца, да ли добра или слаба.

Прикупно
Дмитар Бүшић

НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

Благоје В. Марковић

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ ВРАЧАНА

БОЖИЋИ У СЕЛУ РАШУ

Као што је познато, околна песмом опеваног Скадра на Бојани, у којој се налазе неколики изузетно вредни архитектонски споменици наше ране средњовековне културе, била је некада густо насељена словенским становништвом, одакле су се, у познатим, и вековно устаљеним, миграцијама сливале придошлице у пределе Црногорских Брда, Приморја, стару Србију, Шумадију — у коју је приметније насељен отуда знатан број родова, па све до северне Паноније. И данас је окорина Скадра, као и уопште северни део Албаније, очувала погдешто словенских топонима, који су најречитији споменици живота на овим просторима.

Овде доносимо опис слављења Вељега и Малога Божића код Врачана у околини Скадра, које је Благоје В. Марковић још дететом упијао у родитељском дому у селу Рашу. У овом раду аутор је посебну пажњу обратио на оне појединости бижићног празновања које су биле сачуване код наших сународника у Враки, камо спада и његово родно село Раш, које је он имао прилике да упореди учитељујући у разним нашим крајевима.

Значај овог Марковићевог прилога је и у томе што је негдашња наша оаза у Враки, приметна све до овог века, свакако чувала у обичајима и нешто од старина, од пада Зете под Турке до новијих времена, па је за проучаваоце народног живота и митологије ово истовремено и драгоценостиво.

Ур.

Чим се запокладују *Божји*не покладе и залужу *ложнице*, сав живот у кући је у знаку Бадњег дана, *Белѣга* и *Малога* Божића, које у нас називају множином: *Божји* — најмилосније и најисчекиваније празновање у години. Нико не мрси никаквога меса, бела мрса ни јаја, осим деца *на сиси* и тешки болесник ако му поп одобрн. Гледао сам стогодишњака да мочи суву проју у воду и са сољу руча. Чсљад се испости на луковима домаћим и *пурину* (празилук) из Скадра, на *гњилу* и *наопарну купусу су кап слаткога уља* (маслиново), на варивима леће и боба, обретко пасуља и сувих укљева, ко је сиромашнији, ко је у постима имао пасуља и *погаче*, њему је било лако да препости. Зарана су у постима деца затраживала млека, сира. Домаћице и мајке плашиле су их: *Поп кида језик ко се омрси, а Бабаруга је понијела тамо — неку дјецу!* и тешиле их да певуше: *Данас-дан- сутра дан, прекосутра Божји-дан* и, издрже.

Домаћин је одмах одређивао шиљега или овна, како се у кога нађе туба оваца, заузгојавање. То је *Божји*гњак, *Бѣжо*. Њега чобанин прихрањује из торбе, хлебом и житом, да *опретља* и, он, на позив: *Бѣжо, на Бѣжо!* притрчи код чобанина, чак му скаче предњим ногама на пас. Мамећи га, њега су и деца зивкала: *На Бѣжо!*

На Бадњи дан, ујутро, у *девет зѣра*, сви мушкарци из куће, осим домаћин и старци где је задружно

домаћинство, и најмлађих, подране у бадњаке *ка̄ че-та*. Око села *залају* секире једновремено. За бадњаке се бере само бели храст *љис*. Обичај је да се бадњаци *краду*, макар *ми у ваше а ви у наше цкладове*. Око Раша највише су страдали однеговани примерци крајевима њиве *Мираш* и шумарци *Мемића* из Громира, Малисори. Прећутно је то њима годило, јер су и они, и други у њих брали и уносили бадњаке — *бузнат* и поздрављали, преведено: *Домаћине, каже ти пријатељ* (бадњак): *срећна ти Бадња вече!*

Сечени су по два бадњака за сваку живу мушку главу у домаћинству или по један ко не иде у сечу. Њима су доносили бадњачари. Гледало се да бадњаци одраслих очепе виши комад кладе ради напретка у кући, тору и пољу. Десни бадњак у појединца треба да је дебљи од левога. Домаћинови бадњаци су најкрупнији. Још пре свитања бадњаци су били у обору (авлија).

Упоредо чобанин је изводио *Божитњара* до пред врата куће и чељад га загледала. Неко вичнији га закоље на домаћинову, *гламном*, бадњаку с тим да га што више окрвави. Дотле је који *мушкâћ* заклао *кокота* (петла) на прагници кућних врата. Бадњачари красте бадњаке и усперају их уз листру куће отуд-отуд врата, по један од парова, прво домаћинове, па по старешинству остале, главом горе (шупа). Иза тога прекрате гране у гранчице и наслажу у два трапића десно-лево врата, за полагање на *Божић* и до Нове године домаћи мушкарци и ко дође, а не жене. Тек је *кољач* одро бртва, натакне га на *ражањ* — *Рѣжањ за пециво* који се чува годинама. Трбушну дупљу, без нутрице, напуне му здробљеном пројом, убацујући и петла такође напуњене утробе, прошивене, па уједно се прошије и бравља. То је *пециво*. *Пециво* унесу у кућу, иза главања га успере уз зид, да је спремно за врћење по вечери. Радње око бадњака и пецива се заврше пре изласка Сунца.

Бадњи дан, затим, тече као сваки радни дан, но миран, без вреве и граје у кући, селу, пун тихе радости, љубави и исчекивања освитка Божића. На Бадњи дан нико никог не удара — да му не никну

чиреви. Овчари *нићу* — не једу хлебнога ни пију воде, већ само воће, да сјагњене овце јагње јагњице. Деца весело певуше: *Данас-дѣн, Бадњи-дѣн, а сутра је Божји-дѣн!*

На Бадњи дан, увече, пошто се добро смрачи, настаје најсвечанији део цела божићевања — уносе се бадњаци. Сви мушкарци су гологлави. Врата куће се широм отворе. Бадњачари излазе, узимају своје бадњаке и стану један за другим, по старешинству. У кући, до врата, са стране ближе огњу, који немоћни старац или домаћица док прође домаћин, држи велику погачу од домаће пшенице и боцу вина; до ње женскадија са упаљеним домаћим воштанницама *от стијења*, а са друге стране мушкарчић и остале женске са свећама у рукама.

Где се год може, први уноси бадњаке домаћин и назива: *Добро вече и наздравље Бадња вече и свака блага вече!* Одговарају му: *Амић и с тобом зајдно и добро доша!* Поднесе му се погача да три пут гризне по ободу цела круга погаче и нагне вино да три пут пригне. Свечано прилази разгорелој ватри и прво положи десни бадњак *главом* на исток, па леви обратно, унакрст да им је средина по средини огња. Потом он преузима држање погаче, сачекујући остале бадњачаре. Док један не обави обичај, други чека. И остали поступају у свему као први, наређају се код врата док и деца или браћа за најмање не унесе све бадњаке, именујући их и исправљаћи погреше ли у речи уношења бадњака.

Врата затворе целом ширином, али не замандале. Свеће са дочекивања бадњака залепе код икона да догоре. Нема задимљавања у кући јер су куће без тавана, и празнине налеглих греда и зида — *нашенице* вуку сав димен. Домаћин просипље сламу свуд око огњишта, а домаћица баца из сита: *коштање*, орахе, лешнике, коју коцку шећера. Деца пијучући грабе се и забаве крцкањем. Жене распростру врећетина, кожа на које домаћица постави најве пуне *масанице* — зејтином затопљене здробљене проје. Чељад, побожно стојећи према иконама крсте се молећи *у себе*, а домаћин гласније Бога и домаћег свеца са захвалношћу да се је здраво и да помогну опстанку дома и чељадн.

Приступа се вечери. Чељад падне на колена око наћава. Са три прста десне руке захватају масанице од које је, претходно, домаћин затрунио главе свих бадњака и залио вином: *Ола се прво да бадњаци вечерају*. При вечери се много пази да мрве не падају на земљу, јер се кућа не мете за три дана Божића — грехота је газити мрве. Смеће се *четвртога* дана баца у зграде. Кад се наћи дигну, снаше стресу мрве са поњава и сакупљене даду домаћници, која их на Божић, рано, у круг венуна конца да кокошкама, и преосталу масаницу, све да чупају из сужеверја да се јате, очувају *от красте* (куга), *урџка*, *орја* и *љесица*, да не сносе по комшилуку и по плотовима. Вечери се придаје кестена, које чељад пеку у супрашици свак за себе; жене из ковчега ваде коју дуњу, које са *моксом-моксицом грљвом* међу у ковчеге да *алине* миришу. Дотле су момци побили две јаке сошице које се чувају у кући уз ражањ и положи пециво на њих, па га окрећу подаље од јаке ватре. У врћењу пецива ребају се и деца. Испод пецива се раскрижа проја да се крижанице натапају соком из пецива. Чељад око огња жагори, држе децу предајући их с колена на колена: *Ко ће јаре за четир паре?*, да не прикуњају. Сви чекају да главни бадњак прегори без окретања.

Кад бадњак прегори, домаћин или коме он рече, с врата куће зове неког комшију из свега гласа по имену и опали из брзометке јављајући пуцњем да је бадњак прегорео. (Једном је, тако, отац држао московку, а мени, детету дао да повучем обарач, Б. М.). Тада деца и младеж оде на спавање, а домаћин и неко уз њега, дремкајући на смену, доврше печење пецива и рано буде оне који ће у цркву да иду. У свему, мало се спава, старији су само *преварили сан*. Испечено пециво се прислони уз зид иза огња.

На Божић, веома рано, сва чељад поустаје. Пошто се мушкарци умију наизван, прекрсте се према истоку, уносе гранчице поздрављајући: *Ристос се роди!* Одговара се *Вајстину си роди!*, положи гранчицу на огањ ришкајући по жару да искре скачу: *Кољко њскрица тољко добра, година, здравља, овџа, пџра, рода...*! и љубе се осим муж са женом.

Сви су они положајник заједно, јер није било појединачног положајника. Деца и младеж се омрсн месним кобасицама које је домаћица *опригала* у тигању и намашћених кришки хлеба испод пецива. Сва чељад се свечано обуче. Већина чељади из једне куће крене у цркву. Селом се чује дозивање, сачекују се и запуте се групно, тихо и без песме и пуцњава. Све до 1924. године пушку је носио сваки мушкарац тек напуни осамнаест година, па је уследило разоружање у Албанији. Црква врачка није могла да прими сав накупљени народ на Божић.

Богослужење се заврши рано. Они у дому то разазнају по плотунима пушака. Тек се народ размакне, настане између сељана једног другом селу дозивање, као: *О, Борџџани!* . . . Тада се пушконоше уврсте и на повик: *Љишџн пљџ!* испале по стега фишека, а позвани се озову на исти начин. Између даљих села то се понавља. Деца се провлаче између ногу *пушкетара* грабећи се за нове *гржбље* и *стеге*, а ваздух забазди на сагорео барут. Тако веселе пуцњава нисам запамтио у детињству што у Врачана старих о Божићима, ни у ширем пределу, сем кад се у Малесији побију село-село. Громка песма и пуцњава траје до разлаза сељана у повратку и улаза у кућу. То буде пре него Сунце истече, па се убрзо седа на ручак.

На софри се растакне једвачекано пециво — једини пут на ражњу *от гџт до гџт*. Домаћин, најпре, рукама одвоји десну плећку пецива која се чува за *Мџли* Божић. Рашије трбушину пецива и петла, истресе наред софре *масаницу* и разбаца комаде пецива по чељадима те се залаже *на обље вџљице*. Разрезана је она, *божџћна* погача па придаје ко жели. Да се осети колико је то слатко и пријазно, ко не зна, треба добро да испости и штеди. Од пића има само гутљај ракије, ко пије, а вина само ко има винограде, иначе се не купује. Деца и младеж попридаје јелу сира и млека до вечере. За вечеру се скува доста суге свињетине и купуса, брашњених кобасица и *куљџн*. *Куљџн баба вџри* — *стара дједа мџми!* Првога дана Божића свак је дома — не обилазе се сељани ни пријатељи.

Обилажење сељана почиње другог дана Божића. У томе се изређају код свих људи и деца, а жене не, већ у даљем домаћице са којом *ис куће* — на каву. У обилазак крене један домаћин. Други домаћини се придружјују. Обићу се сва домаћинства у малом селу; у већем махале, па махала махалу. Користи се прилика да се заваћени пољубе. Све се мирн и прашта. Свугде се уноси гранчица и поздравља: *Ристос се роди!* Најзад сви рупе у онога што је започео посету.

Током Божића сагоре сви бадњаци, а глава главнога бадњака се измакне и чува да потпали ватру на *Мъли* Божић. Тада се наложе и преостале гранчице за полагање (сва три јутра домаћих и ко најбе до *Малога* Божића). Остатак главе, онако зажарен, после ручка на Нову годину, баца се у главну зграду, обично у дуваниште. То је *Бадњачица*. Она тамо прегодини док је не замени нова.

На Мали Божић се у кући и поселу честита: *Наздравље ви ново („Млâдо“) љето и у здравље да се дочекује за много година!* Одговара се: *Амѝн, и с тобом (с вама) зâједно!* На Нову годину долазе зетови, *Млади зетови* са младом. Таште им о врат вешају, кад су *угодишњи*, месну кобасицу *от шѝжња* за њих спреману. Млади зетови се мазе. *Бију* их из миља свастике, девојке, и шурњаје; *Вићи, јадове, и жене те могу избѝт!* Друге му добацјују: *'Оће љ' која вијенац прет олтârѝм; удри, не опаље ти ако имѝш руке!* Он из пушке бије кокошке по обору: *Оријата је ташта, нѝма за ручак нѝшта да се изѝје!*

Пошто се руча, сељани *изводе* зетове на чашћење. Часте их пржених месних кобасица, приганица, сира, разрезана црна лука и јабука, по чашу ракије. Својта их и тамо *бијѝ*. После се зетови и домаћи удруже. Иду на *гâћу љишиân*. У селу Раши, у подножју *Мараноја* (Проклетије), изаћу иза *Маркова седла* на Сүки *Ускојћа*, па редом нишане у побоћено камење, три по уздужној осн, раздаћене, пет пута, удаљено до петсто метара. Ко обори први камен, нишани други, трећи. Ко из пет метака обори сва три камена, о њему се препричава у селу: *Здраво је носѝјо; нѝје покорѝјо стâре. Такѝн би пуца и на врачкога непријатеља — крмника!* — Зетови оду. Божићи пробу.

ТУМАЧ МАЊЕ ПОЗНАТИХ ИЗРАЗА

Опретљати — угојити се
цклат-цклада — крајак њива, честица
коштања — кестен
оља се — ваља се
орај — орао
љесница — лисница
москофка — руска пушка
крижаница — исечак хлеба утроје: са две коре и
средина
опригати — испржити
гржола — чаура (у Бару: „ћулица“)
пљн њишан — пали-нишан
стега — оквир за метке
на обље виљице — јести сито, пуним устима
куљни — брашном кукурузним напуњен свињски
желудац
зграда — башта
угодишњи — овогодишњи
оријата — штедљива
Марково седло — већи станац камен, преседан, по
предању седло Марка Краљевића
Мараној — најближи вис Проклетија гледано из Враке,
на картама „Маранај“
сука — заобљен брег, брдо
Ускокојћа — Ускоковића.

Б. В. М.

Видан Николіћ

ПРИВРЕМЕНО РАСКИДАЊЕ КУМСТВА У УЖИЧКОМ КРАЈУ

У ужичком крају, као уосталом и у целом нашем народу, кумство се сматрало за најјаче духовно сродство. Кумова дужност је да крштава и да венчава кумове по мушкој линији. И прво шишање детета (шишано кумство), било је кумова дужност али није редак случај да се у појединим селима ужичког краја, за шишано кумство узима неко други, обично млађи и виђенији. У селу Заовинама, нарочито у засецима према Босни, често су шишано кумство обављали Муслимани. Понека од тих веза има и данас корена, кад су већ многи обичајеви замрли.

По обичају кум се поштовао изнад свега. Често се чуло: „Бог, па кум“, или „Кум се поштује на земљи, Бог на небу“. Сматрало се да је кумовска клетва најтежа, чак тежа од девојачке. Зато је, вероватно, познато врло мало случајева кад се мењао кум. Кумство се отказивало само у изузетним случајевима, али никад без писменог или усменог одобрења старог кума. И данас се, готово у сваком селу за пример узима неколико случајева промене кума кад за то није било разлога, а после се нису дала деца, или није било среће у породици која је мењала кумство.

По казивању учитеља у пензији Борба Керковића (80) из Т. Ужица, који је дуже време службовао у Мокрој Гори, описаћемо привремено раскидање кумства у ужичком крају, тачније у селу Мо-

крој Гори. Илија Остојић, заселак Оштрељ и Илија Александрић, заселак Кршање су укрсни (каже се још укрштени, прекрштени) кумови, имењаци, па се и из тога види колико је било поштовање између ове две породице. У „обичном“ кумству, оно које није укрштено, кум који је венчавао и крштавао био је више поштован од онога коме се венчавало и крштавало. Кад се пролазило поред куће кума који кумује скидала се капа као да се пролази поред манастира или цркве. Кум који кумује могао је звати кума коме кумује: кумићу, кумашине, а овај њега само куме. Кад су звали кума на кумство обично се говорило: „Дођи ти мени, куме, а ако не мо'ш пошаљи и мачку, само нека је твоја.“

У укрштеном кумству оба су кума, у хијерархији поштовања равноправна. Али, укрштени кумови Илија Остојић и Илија Александрић имали су један заједнички посао. Они су пред први светски рат одлазили у Шумадију, као и многи становници Златибора и Таре, и продавали луч и катран. Луч је ношен у мањим прантама, а катран у мешинама. Луч се продавао, односно замењивао, за жито „кило за кило“, а катран је био скупљи. У Шумадију се ишло воловском запрегом, или товарним коњима.

Полазећи за Шумадију, кумови Илија Остојић и Илија Александрић су се изјутра довикивали и са-стајали на брду Кршањска главица. Пред њима је био дуг и тежак пут, требало је отићи у Шумадију и продати, или заменити робу коју су носили за жито или новац. На том путу, бавећи се трговином, постојала је могућност да се кумови замере. Зато је Илија Остојић предложио да се на почетку оваквих путовања привремено раскине кумство, да би се поштовало народном веровању по којем се кум куму није смео замерити.

На планини Шаргану, тамо где је престајао за-вичај и пружао се видик према далекој Шумадији, укрсни кумови су на посебан начин привремено раскидали кумство. Сам обред раскидања кумства је био једноставан. Један од кумова, било који, јер у хијерархији укрштених кумова оба су била равно-правна, вадио је чутуру с ракијом и говорио: „Здрав си Илија!“ Други је одговарао: „Бог ти здравље Или-

ја!“. И тако су симболично „остављали кумство на борићу“, како је народ говорио за њихов обред. И тамо, у Шумадији, они се нису кумали, звали су се само по имену. Могли су се у оштрој конкуренцији продаје робе и замерити, али им то није сметало.

При повратку кући, после обављеног посла, кумови су, на истом месту, на планини Шарган одакле се видео завичај, поново склапали кумство. Један од кумова би опет уз чугуру с ракијом рекао: „Здрав си, куме Илија!“, а други би му одговорио: „Бог ти здравље, куме Илија!“ Од тога тренутка они би се опет кумали и поштовали.

У овим крајевима нема других случајева привременог раскидања кумства, чак и онда ако је кум у жалости (онда је ишао неко од деце).

Јован Ф. Трифуноски

НАРОДНА ПРЕДАЊА У СКОПСКОЈ КОТЛИНИ

Скопска котлина заузима изузетно важан географски положај око горњег тока Вардара и представља складну целину с доста јасним природним границама. Суседне области су: околина Куманова и Прешева на СИ; Овчепољска и Титовелешка котлина на ЈИ; Прилепски крај и Порече на Ј и ЈЗ; Полог, Косово и околина Гњилана на СЗ и С.

Од 1950. до 1970. г., са повременим прекидима, посетио сам и проучио сва села у Скопској котлини — свега 178. Тада сам прикупио богату антропогеографску грађу у којој има и занимљивих народних предања. Део тих предања објављујем у овом прилогу.

Та о р је мало село на улазу Вардара у Таорску клисуру. Спада у стара насеља Скопске котлине. У њему има доста старина и остатака разних културних епоха.

На вишем земљишту источно од Таора налази се потес са именом Тули. У народу се прича: „Тамо бил стар царски град“. На површини земље виде се зидови широки 2 м, грађени каменом, танким циглама и малтером. Западни, северни и источни

зид дуги су по око 300 м, док је јужни зид дуг само 100 м. Североисточно од Таора је црквица Св. Илије и око ње сеоско гробље. Црквица је делимично укопана у земљу. Становници наводе да она спада у најстарије храмове Скопске котлине. Један старац рекао ми је: „То је најстара црква од свите други цркви“. Након последњег рата на црквици стављена је табла са натписом: „ТАУРЕСИУМ, античко селиште, ставено под заштита на законот“.

Село Пчиња развило се непосредно крај доњег тока реке Пчиње (притока Вардара) по којој је насеље добило име. Лежи на додиру клисуре са севера и долинског проширења са југа. У том делу Скопске котлине прелаз на мосту преко речног корита је најлакши. Северно од села у клисури диже се узвишење Градиште. Оно је са три стране ограничено реком Пчињом, док су са четврте стране остаци широког зида. Народно предање наводи да је ту био „римски град“. На падинама узвишења Градиште становници из села Пчиње ископавали су танке широке цигле, земљане ћупове, бакарне паре и стеновите блокове са натписима. Неке старине пренете су у скопски Археолошки музеј.

Село Бадер налази се на ниској тераси крај реке Пчиње, при њеном улазу у Прнарску клисуру. И Бадер спада у стара села Скопске котлине: познат је још из раног средњег века. О старости Бадера има потврда и у народном предању. Прича се да је некада Бадер био велико село. Из њега су сваког дана „на работа излагале по 70 моми“. Касније, под Турцима, село је расељено. Данашње македонско становништво Бадера је касније досељено. Један сеоски род носи име Черговци. Намножио се од претка који је до око 1800. г. живео са браћом у селу Диковцу на суседној Мокрој планини (слив Кадине реке). Тамо су браћа били велики сточари: гајили су око 700 коза и „друга стока башка“. Када су у поменутом Диковцу преовладали досељени муслимани Албанци, онда су се браћа морала иселити у нижа насеља: један је прешао у скопско село Зелениково, други је отишао у Лугунце код Т. Велеса, трећи се населио у Бадеру код турског бега као чифчија.

Народна традиција говори о једном старом и значајном путу између Скопске котлине и Косова, у селу Раштаку и околним селима северно од Скопља. Поменути пут, као наставак пута правца Штип-Овче поље-Скопље, од скопског села Арачинова се пео благом падином масива Скопске Црне горе и продужавао по равном планинском билу и преко гњиланских села Корбулића, Дебел Деја и Бинча настављао за Косово. Овај стари пут између Скопске котлине и Косова, према народном предању, изградио је султан Мурат. Тим путем ишла је турска војска када се 1389. г. „борила са цар Лазар на Косово“. За поменути пут сада се чује име *Мурат-цаде*. Значај овог пута престао је у XIX веку, јер су тада изграђене друге подесније комуникације између Скопља и Косова.

Становници села Раштака имају и друго занимљиво предање. За време Турака до тог села једном је дошла турска војска која је уништила сва насеља у скопској низији јужно од Раштака. Тада је уништено и старо село Раштак. Након тога војска је добила наредбу да се врати. Благодарени томе, остала су поштеђена сва села у суседној жупи Скопској Црној гори. Сасвим је могуће да се у овом предању очувала успомена на догађаје из доба аустро-турског рата са краја XVII века.

Кучково је велико село на брдовитом земљишту високом око 620 м. То је на северозападном ободу Скопске котлине, а између Вардара и Лепенца. Северно од Кучкова је манастир Св. Борба, који је вероватно средњовековни. На дан манастирске славе (Бурбевдан) ту долазе становници из Кучкова, Вучидола, Ормана, Сарајског Оризара и Скопља. Манастир има конаке, обрадиву земљу и стоку. Од 1918. до 1942. г. манастир је имао 12 монахиња, а од 1946. г. у њему борави један калуђер. Други кучковски манастир Св. Атанасија налази се западно од села. У турско доба био је порушен, па обновљен 1920. г. Овај манастир је без имања и калуђера. Јужно од Кучкова налазио се трећи манастир посвећен Св. Петки. На његовом месту 1942. г. саграђена је капела.

Село Вакав је на земљишту лево од корита репе Пчиње. Околна насеља су: Студена Бара, Винце и Длага. Предање наводи да је Вакав најпре био „манастирско село“. Припадало је познатом средње-вековном манастиру Св. Богородици на Кумановској Црној гори. Тада је у Вакаву зимовала бројна манастирска стока, док су се лети ту гајиле пчеле и обрађивала земља. Село је тада имало друго име. Касније, по одлуци неког турског суда, ово село одузето је од манастира и поклоњено једној цамији. Насеље је тада добило данашње име — Вакав.

Ново Село је у Таорској клисури лево од Вардара. Предање наводи да је раније на месту Новог Села постојало друго старије насеље са око 300 кућа. Налазило се на потесу сада званом Селиште југоисточно од данашњег села. Једном за време Турака то старо село „се батисало“. Неки претпостављају да је то било због чуме (куге). Иза тога основано је данашње Ново Село. У њему има и неколико старих македонских родова који потичу од предака насељених у старом селу. — У Скопској котлини има и других насеља званих Ново Село: једно у Скопском Дервену, друго у Средореку, треће у сливу Маркове реке. За разлику од њих, насеље у Таорској клисури зове се Долно Ново Село или Ново Село на Вардару.

Кожље је данас мало село у најјужнијем делу Скопске котлине: лежи на високом земљишту у близини ушћа Пчиње у Вардар. У другој половини XIX века Кожље је било велико насеље са око 120 македонских домаћинстава. Чувало се доста стоке и многе њиве претстављале су скорашње крчевине — „новини“. Међутим, касније земља је „ослабила“, па је остајала необрађена и становници су се иселавали. За време Турака Кожље је имало школу, неколико учитеља и из њега је потицало 5—6 свештеника. Свештеници су држали парохије у околним селима, а учитељи су службовали још у Блацу и Летевцу. Становници Кожља до 1912. г. спахилук су плаћали познатој скопској Сахат-цамији.

Винце је веће македонско село у североисточном делу Скопске котлине. Тамо сам забележио следеће занимљиво предање о прошлости насеља. „Не-

когаш, преку век“ Винце је имало око 700, а суседно село Колицко у околини Куманова око 300 хришћанских домаћинстава. Међутим, број становника Винца, услед нечега нагло је опао. Из овог села био је родом Хаџи — Захарије последњи Србин као рашко-призренски митрополит од 1818. до 1830. г. Он је пре тога био васпитаник, затим архимандрит манастира Дечана¹.

Село Сушица је на старом важном путу правца Скопје-Средње Коњаре у долини Пчиње — Овче поље — Штип, којим се до пред крај XIX века водно жив саобраћај. Ту су ишле и кириџије из Кочана према Скопљу. Обрађена земља око Сушице је особито „слаба“ и зато у овом селу за време Турака није било чифлика. Потес звани *Русалиско гробиште* је на тремећи села Сушице, Малина и Крушице. Говори се: „Тамо се сретнале џамалари и се потепале“. Место Маслинки је северно од Сушице. Тамо у једном камену познају се „стапалки од коњ“. Верује се да „Краљевић Марко со коњ ринал“ од места Дивљанска кула до Маслинке.

Село Летевце је на неравном и високом земљишту између Приарске клисуре Пчиње са запада и пута Скопје — Т. Велес са истока. Око 500 м југоисточно од Летевца је потес Старо село. Према народној традицији, тамо је постојало старо село Летевце са око сто македонских кућа. Али, становници тога села једном су се иселили „од злудуми“. Неки су отишли „на далеку“, док је мањи број сељака остао и обновио данашње село. Положај села био је сакривен у стенама („во карпи“ и због тога, како се прича, постојање новооснованог села турска власт није знала, па становници неко време нису плаћали државне дажбине. Карактеристични називи око Летевца су: *Ајдучка чеџма*, *Пуста кула*, *Стража* и *Кале* (тврђава).

Село Брезница је у југоисточном делу Скопске котлине, лево од пута Скопје-Титов Велес. У повели, којом 1353. г. цар Душан помиче манастир Св. Никола код суседног села Кожља, наводи се и дана-

¹ Тих. Р. Борђевић, *Македонија*, Београд, 1927, 90.

шње село Брезица². Међутим, та средњовековна Брезица касније је расељена. Од ње је остало име које носи данашње насеље, основано током турске владавине. Традиција наводи да је данашње село најпре имало само три македонске куће. У једној кући славио се Св. Никола, у другој Св. Арханђело, у трећој Св. Варвара. Од тих кућа потичу сви данашњи сеоски родови.

Село Н и к и ш т а н е је у долини Никиштанског потока, десне притоке Лепенца. Крајем XVIII века, када су у Никиштану насељени муслимански Албанци, село је имало православне словенске родове. Међутим, отада су се ти становници иселили. Никиштане је имало и цркву. Налазила се при улазу у село са источне стране. До црквишта је кућа муслимана Алије Демироског, чија је породица изумрла. Ту кућу купио је муслиман Шабан, али он се „плаши“ и у њу се не усељава. Код овог црквишта неки сељаци тражили су „закопани пари“.

Т е к и ј а је мање муслиманско село у североисточном делу Скопске котлине, крај железничке пруге привца Скопље-Београд. Према казивању сељака у суседним македонским насељима Дељадровцу и Бујковцу, Текија је најпре имала друго име и била је хришћанско-словенско село. Источно од насеља на месту званом Светец налазио се средњовековни манастир Св. Борђа. Код места Светец до 1924. г. на Бурђевдан за околно становништво одржавао се велики сабор на коме „се збирало 2—3.000 души и се крало 300 до 400 јаганци“. Од поменуте године сабор се одржава код суседног тада саграђеног дељадровског манастира Св. Борђа.

Б у ч и н ц е је старо село у североисточном делу Скопске котлине. У њему живе македонски родови за које се наводи да су старинци. Око средине XIX века Бучинце је постало чифлик-сахибијско село. Први власник насеља био је Мехмед-бег из Скопља. До 1912. г., када је село имало 20 домаћинстава, сви становници радили су „на беглерска земља“ и стано-

² Р. Грујић: Лична властелинства српских црквених претотавника у XIV и XV веку, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIII, Скопље 1939., стр. 49.

вали „во беглерски кући“. У својину су имали „само жива стока“. Иза поменуте године они су се ослободили чифчинства: земљу су добили помоћу аграрне реформе.

Земља потпланинског села Булачана, како наводи традиција, у прошлости је припадала некој Туркињи — *були*. По њој је остало име села. Касније булачанску земљу захватиле су друге чифлик-сахибије: Шетар-бег, Грашар-ефендија, Џабир-ага, Мустафа-ага итд. До 1912. г. Македонци су радили земљу појединих чифлик-сахибија. Пред крај турске владавине доста земље имао је Грашар-ефендија. Његова земља током јесени и пролећа орала се са по 12 пари волова („зевгари“).

Село Студена Бара је веће насеље у долини Пчиње, десно од реке. У животу овог села једна важна фаза настала је за време Кримског рата 1853—1856. г. Тада „главатар“ Студене Баре — неки Агуш-ага — отишао је у рат противу Русије. За то време у ово село дошао је Мехмед-бег, отац касније познатог скопског Јашар-бега. Како причају старији сељаци: „Тој удрих зулум во селото, је купи земјата и селаните ги иселил“. Порекло Мехмед-бега, како се наводи, било је негде „од Тирана“.

У данашње село Мршевца 1908. г. турска државна власт населила је око 100 „бошњачких“ домаћинстава. Били су из околине Билећа, Требиња, Гацког и Никшића. Ти становници у селу су остали до 1912. г. Бошњаци Мршевца били су основи људи, нападали су и убијали хришћане из околних села и пролазнике који су преко Мршевца ишли у Скопје или Куманово. Због тога су се сви ти становници 1912. г. повукли са турском војском и отишли у Малу Азију.

Село Цидимирце лежи у граничном делу између Скопске и Овчеполске котлине. До почетка друге половине XIX века Цидимирце је било рајатско село. Тада га је почифлично познати Јашар-бег из Скопља. Око 1860. г. старешина Цидимирца био је Македонац Гајтан Велко. Помнути бег и старешина села „притиснали“ су сељаке и прогласили их дужницима. Иза тога Гајтан Велко на суду „продао“ је село Јашар-бегу. Овај бег и његов син Менди-бег

у Циндимирцу преко године имали су „ћајаларе“. То су били опасни Албанци, нарочито запамћен неки Реџеп из села Пустеника код Качаника. У овом селу он је био ћаја 30 година и за то време убио је девет Македонаца.

Село Бунарџик налази се на брежуљкастом земљишту југоисточно од Скопља. То није старо насеље, јер је постало око 1830. г. од чифлика који је тада припадао Мемет-бегу. На земљи поменутог бега прво су се населили преци македонских родова Таврајковци (сада исељени) и Златановци. Касније су дошли преци осталих родова. Чифлик Мемет-бега наследио је његов син, познати скопски Јашар-бег, који је живео до 1909. г. Он је био власник и других села у околини Скопља и Куманова. У народу се говори да су Јашар-бег и његов отац толики број чифлика створили на следећи начин: ако би се на атару неког села нашао убијен човек они су плаћали „крвнину“ и тако задужене сељаке почифличавали.

У доњем делу долине Пчиње на алувијалној равни налазе се три села која носе име Коњаре. Северно је Горно Коњаре, а јужно је Долно Коњаре. Између њих је Средно Коњаре. За време Турака у данашњем Горњем Коњару неко време није било насеља. Постојао је само велики „беглерски“ хан „со дванаест врати“. У хану је радио један Цинцарин. Тада су се код овог села пресецала два пута: један правац север-југ, други правац исток-запад. У том хану „дегале“ путници „који терале коњи и камили“. Саобраћај на путевима био је жив када се одржавао прилепски панаџур и када се према југу кретала многобројна стока из Србије.

Средње Коњаре је велико село у источном делу Скопске котлине, у долини Пчиње. За време моје посете 1953. г. у овом селу живело је само турско становништво коњарске групе. Делило се у девет великих родова. Преци тих родова доселили су се крајем XVIII и почетком XIX века из области Коње у Малој Азији. Родови су: Агушлар (45 к), Јонузлар (36 к), Бикчалар (30 к), Еселер (27 к), Исеинлер (25 к), Гунгалар (20 к), Турколар (18 к), Беримлер (18 к), и Каранцалар (13 к). Североисточно од

Средњег Коњара је потес звани *Арап-дере* и према народном казивању тамо постоји арапско гробље. Говори се да гробови припадају арапском становништву које је овде живело пре данашњих турских родова³.

Круша је мање село у горњем делу Градманске речице, леве притоке Пчиње. По народној традицији Круша је најпре била „каурско село“. Али око 1800. г. ту је насељена једна група словенских муслимана или Торбеша пореклом из села Брода у Призренској Гори. Њих су овде привукли услови за гајење стоке. Тада су се хришћани из Круше некуда иселили. Торбеша досељени из Призренске Горе у Круши су представљали малу изоловану групу: у околним селима живели су хришћански Македонци. Зато су они брачне везе одржавали само са Турцима насељеним у Средњем и Доњем Коњару у долини Пчиње. Ове брачне везе условиле су турцизирање Торбеша. То се углавном десило средином прошлог века.

Године 1842. у југоисточном делу Скопске котлине, између села Катланова и Брезице водила се битка између турске војске под командом Јумер-паше и групе побуњених Албанаца. У народу Катланова и Брезице говори се да су тада погинула и два истакнута Турчина — неки кажу да су били паше. Један од њих сахрањен је на атару села Брезице, на месту сада званом *Гробот*. Други је сахрањен на атару села Катланова, на месту сада званом *Гроб*. До 1912. г. Брезица је припадала вакуфу Муштаф-пашине цамије у Скопљу.

У селу Раштању северно од Скопља највећи род носи име Николовци (19 к). Предање наводи да су они досељени из једног места у близини данашњих косовско-гњиланских католичких села Летнице и Шашара. Зато имају надимак Латини. У месту старине живела су браћа Милош и Стојан. Пре око 140 година они су тамо убили „Турчина“, па су зато прешли у скопско село Злокућане крај Скопља. Ту

³ Арапи су били малобројни и сасвим изоловани туђинци, без крвне и језичке везе са осталим светом. Под таквим условима они су морали нестати.

су им осветници ушли у траг и зато су Николовци прешли у Раштак.

Родови звани Латини (око 32 к), Борчевци (око 17 к) и Ристевци (око 12 к) у селу Романовцу потичу од истог претка. Он је пре више година досељен из околине Гњилана. И предак наведених родова, који славе Св. Саву, био је познат са надимком Латин. Он је у месту старине убио неког муслимана и зато пребегао у кумановско село Слупчане. Тамо се појавила опасност да ће га пронаћи осветници. Стога је прешао у Романовце. Поменути Латин имао је три сина и од њих потичу три данашња рода.

Село Бујковац налази се на североисточном брежуљкастом ободу Скопске котлине. На појединим данас веома сувим и голим ридовима око овог насеља раније су постојале шуме. Њих је било на местима Рид, Курило, Боргоа рупа итд. Говори се, да су поменуте шуме посечене и „ископачене“ у XIX веку за потребе прављења барута у суседним селима Скопског поља — Јурумлеру, Кадином Селу, Белимбегову и Трубареву.

Село Грушинце лежи на граници Скопске котлине према Кумановској Црној гори. Потес Селиште је близу села са северне стране. По општој традицији, на Селишту је постојало старо македонско село Грушинце. Око 1780. г. јужно од тог села населио се Албанац по имену Асан са својих седам синова. Становници су покушали да спрече албанско насељавање и Асана тужили суду. Међутим, суд је одбио тужбу и овластио Асана да се стара о безбедности саобраћаја на друму Скопље-Куманово, који је водио у близини Грушинца. После првих Албанаца насељавани су и други њихови познаници. Због тога између њих и Македонаца стално је долазило до сукоба. Последњи крвави сукоб био је око 1878. г. Преживели Македонци некуда су се иселили и отада Грушинце је албанско насеље.

Орланце је мало село лево од старог пута правца Скопље-Куманово. Потес Селиште лежи 800 м јужно од данашњег села. Тамо је постојало старо словенско-хришћанско село Орланце и у њему црква посвећена св. Петки. Међутим, на почетку XIX

века северно од тог села населила су се два албанска домаћинства. Становници тих домаћинстава брзо су се намножили, повећали стоку и захватили најбоље делове на сеоском атару. Због тога око средине прошлог века отпочели су стални сукоби између муслиманских Албанаца и хришћанских Македонаца. Пошто нису могли даље опстати Македонци из Орланца иселили су се. Тако је и ово село у другој половини прошлог века постало албанско насеље.

Мојанце је мање село у крајњој североисточној подгорини масива Скопске Црне горе. Рачуна се у стара села Скопске котлине. Најпре је било познато под именом Бојашце. Лежало је на потесу *Селиште* ниже данашњег насеља. То старо село било је словенско насеље. Његови становници у првој половини прошлог века примили су једног Албанца. Он се у селу оженио хришћанком девојком и тако основао данашњи албански род Демовци. Око средине поменутог века у Мојанце су се доселили и преци другог албанског рода познатог под именом Идризовци. Због намножених Албанаца стари становници Мојанца сви су се иселили. Последњи род иселио се једне ноћи у српско-турском рату 1878. г. Отишао је у Србију.

Како је и напред речено, сада у селу *Никиштан* живе само муслимански Албанци. Родови *Исманоски* (13 к), *Исеиноски* (23 к) и *Бајрамоски* (13 к), потичу од фиса-племена *Краснић* у северној Албанији. Ова три рода намножила су се од претка *Мемета*, који се овде доселио као сточар. *Мемет* је имао три сина: *Исмана*, *Исена* и *Бајрама* по којима потичу данашња родовска имена. Са синовима *Мемет* је најпре дошао у пољско село *Бардовце* крај Скопља. Тамо није било подесно за сточарство, па се зато преселио у данашње село *Никиштане*.

Борислав Крстић

НАРОДНА ВЕРОВАЊА СРБА ДУНАВСKE КЛИСУРЕ У РУМУНИЈИ

ВЕРОВАЊЕ У ЗЛЕ ДУХОВЕ И НАТПРИРОДНА БИБА

Донедавно се у селима Дунавске клисуре, у којима претежно живе Срби (Златица, Луговет, Соколовац, Дивин, Белобрешка, Радимна, Пожежена, Мачевић, Стара Молдава, Љупкова и Свињица), веровало у нечисте силе и зле духове. Веровање у разноврсна натприродна бића је било узроковано недовољном просвећеношћу народа.

У једном делу становништва клисурских села, нарочито код жена старије генерације, задржане су многе празноверице, а покаткад су очувани и елементи прехришћанског веровања у натприродна својства неких предмета, загробни живот, зле очи итд. Код омладине, празноверје је данас ишчезло. За млади нараштај су то само занимљиве приче из подручја бајки, на рачун којих они често изводе разне шале и поруге, извргавајући подсмеху оне који их и даље причају као „истините“.

Од нечистих сила и злих духова, којих су некада људи толико прибојавали да су им често и жртве приносили, па и заштитне обреде обављали, а све с намером да их украте и одобровоље, понајчешће се у селима Дунавске клисуре помињу *але*, *валтири* (муроњи), *ћаволи*, *море*, *напрате*, *нечистивци*, *нотњици*, *пркуљииш*, *сатоне*, *суђенице*, *тејке*, *чуме* и *шумске мајке*.

а/Але

По народном схватању, але су натприродна митска бића. Народ их је замишљао као силе које људима доносе несрећу, поготово природне непогоде: град, поплаве, пустош и црне облаке за које се у народу вели: „Бежи кући! Гледај каква ала долази с Оручине!“ (топоним из Белобрешке). По народном веровању, але су непријатељи човека, оне људима могу више наудити него помоћи. Веома су прождрљиве. Отуда се у народу за оне који су грамзиви и халапљиви каже да су „алосни“, а постоји и народна изрека — *Једе као ала*.

б/Вампири

Свакако да је најраспрострањеније веровање у вампире, или „муроње“ како их у неким селима називају.

Обични људи верују да душа умрлог излази из гроба и да потом долази најближој родбини или блиским пријатељима у облику каквог „живог“ бића, најчешће какве животиње.

У народу се сматра да се само у изузетним околностима мртавац повампири: ако је издахнуо без свеће, ако је био убијен или се удавио, ако је извршио самоубиство или погинуо несрећним случајем. Могућност „повампирења“ траје четрдесет дана, или шест недеља након смрти, јер је народ веровао да душа само толико борави у људском телу, а онда га заувек напушта. За то време, ноћу, вампир напушта гроб и долази у село, најчешће у Ђубришта, на изворе и раскршћа. Распрострањено је веровање да се на тим местима сакупљају све нечисте силе и зли духови чинећи људима зло (даве их, пију им крв итд). Све то траје од главог доба ноћи па све до „дрвих петлова“.

Присуство вампира открива детиње плакање, лупање по тавану, јаокање итд. По народном веровању, вампири никада не говоре, а верује се да се неки вампири обелодане па тако иду сокацима.

Да би се „спасли“ вампири, људи су у прошлости предузимали најразличитије мере: носили црнину или се нису бријали, облачили извртнуту одећу, или само нешто од одећа да би заварали вампира.

Да се умрли не би повампирio, људи пале гуму или барут у собама где спавају, остављају црн конац у мртвачки сандук, где покојнику турају ципеле под главу, а капу или мараму код ногу да се не би могао брзо обући, просипају у мртвачки сандук зрневље мака говорећи: „Не ка дође када изброји маково зрневље!“, па чак их „даве“ и у Дунаву. У селу Љупкови испеку три логачице, ставе их у десни опанак умрлог, упале свећу, па, без речи, три жене оду до Дунава и све то баце у воду да тако „удаве“ мртваца.

в/Баво

У безмало свим селима Дунавске клисуре Бавола замишљају као каквог човечуљка, кепеца црвене или зелене боје, а у Свињици суре боје са малим роговима, козијом брадом и папцима. У појединим местима називају га и „сатона“, „нечистивац“, па и еуфемистички „напрата“, а у Свињици га називају и „враг“ или „нечисник“, Баво је водени зао дух и влада воденим просторствима и тежи да људе удави. Баволи чине људима само зла дела.

По веровању Клисураца, Баволи се могу прерушити у сва жива бића. Но, и њих се човек може отарасити и отерати их од себе. То обично успевају да ураде жене-врачаре: бајући на обали реке са врећеном у руци, голе и са расплетеном косом, оне гоне и спасавају људе од Бавола.

Веровали су да се Баво плаши крста, што је прерасло и у народну изреку са пренесеним значењем, па се каже: „Бежи кô Баво од крста“.

Занимљиво је да у Свињици постоји веровање и у женског демона под називом „видра“. Слична је сирени и она може људе удавити у води.

г/Мора

Ово митско биће је народ замишљао као какву женску особу, понајчешће злу и пакосну. Мора дави људе у сну. Ово је изражено и у безброј клетви које жене изричу: „Мора те појела“, „Мора те узела“ итд.

д/Нотњик

У класурским селима се употребљава реч нотњик уместо прихватљивијег назива „ноћник“, који би олакшао етимолошко објашњење назива овог злог духа. Нотњике је народ замишљао као дивове човечијег изгледа са огромним ногама. Само ноћу су долазили у села, иначе им се стално боравиште налазило у шумама. Народ их сматра веома опасним за човека и његов живот. Приче о нотњацима веома занимају децу јер се верује да их они „отимају“ од људи.

ђ/Пркуљиши

Приче о пркуљишима се испредају једино у селу Дуговету. Тамо постоји веровање да се поједини људи, под нарочитим околностима претварају у разне животиње (пркуљише) и онда нападају људе и носе им штету. Одређеним чаробним поступком пркуљиши би се поново претворили у људе. Ако су били тучени, носили су ознаке на телу. Пркуљиши су се најчешће претварали у псе, мачке и друге животиње које живе у близини човека.

е/Суђенице

Суђенице су демони који одређују људску судбину одмах после рођења. У Свињици их називају „суделнице“ и замишљају их као три лепе девојке, од којих најмлађа има одлучујућу реч. Обичај је да одмах после рођења, дете ставе под сто, на под.

Затим дете и мајка три дана леже на слами по поду. За све то време у кући мора горети светлост. Тек трећег дана појављују се суђенице да одреде судбину детета. Њима се припреми трпеза: на бео чаршав ставе се три чаше воде, три колача, такозване „туртичке“, три букета цвећа, три новчића и једна свећа. После изречене пресуде, туртичке стављају у „лелејку“.

ж/Тејке

Тејке су демони болести. Под тим називом познате су једино у Мачевићу, Старој Молдави, Љупкови и Свињици. У осталим местима их називају чума или колера. Појава разних епидемија плод су њихове злобе.

з/Чума

По народном веровању, чума личи на старе, неочешљане, ружне и, нада све, зле жене које људима чине разне пакости. Тамане, поготово децу, па се зато за човека који је грамзив каже: „Узима као чума децу“. И за неочешљане особе, нарочито за жене, вели се да изгледају „као чуме“.

и/Шумске мајке

Нечисте силе, које у Свињици називају „Шуминке“, а у осталим клисурским местима су познате као шумске мајке, јављају се у два облика: као ружна жена са разбарушеном косом или, пак, као веома лепа и допаљива женска особа. Када је ружна, онда доноси људима само зло. Али она може и лепо поступати са људима.

Миливоје Боснић

ИГРЕ КОД БЛАГА НА КОРДУНУ

И ежак је и мукотрпан био живот Кордунаша, па се већ од малих ногу требало припремити за њега. Будући ратници, граничари, већ су као дјеца кроз своје игре развијали оне особине које ће им у борби за живот бити најпотребније (храброст, лукавост, снага, брзина, издржљивост).

Прва искуства, први сусрети са свијетом и животом, прве припреме за ратнички живот одвијале су се уз приче и игре, чувајући благо. Играјући се и слушајући приче, старих, ислужених, ратника о њиховим борбама широм Европе, спремали су се да и они побу њиховим стопама.

Прво доказивање снаге било је у бацању камена с рамена, јуначењу, Мишање је било тест издржљивости и отпорности на физички бол. Ту су били и још зучање, скок у даљ из мјеста, прескакање јажве, за слабе и неспретне завршавано падом у јажву и подсмјехом другова.

Дјеца су ипак више вољела игре у којима снага није основ успјеха већ вјештина, брзина и прије свега одважност, спремност на ризик, што је и красило Кордунаше као ратнике. Најпопуларније такве игре биле су свињкање и клицање.

За сваку игру били су потребни и одређени реквизити који су морали да се нађу у природи. Код прављења реквизита већ су се могли уочити будући мајстори за обраду дрвета. За свињкање је сваком играчу био потребан један штап и једна свиња за све играче. Свиња се правила од кврге које су се

налазиле на храстовима. Та кврга се одсјече са растића, а затим се ођеље да буде округла. Кад се сви играчи снабдију штаповима, за сваки штап се ископа по једна рупа у коју играч стави свој штап. Затим се у средини круга (рупе се праве тако да се створи круг) направи још једна рупа и одреди играч, кога зову шудле, да сагони свињу у ту рупу. Шудле изађе ван круга, а задатак му је да између играча протјера свињу до рупе у средини круга. Остали му бране да дође до рупе одбијајући свињу својим штаповима. Ако се приликом ометања шудле да протера свињу напусти своја рупа, а шудле је бржи па свој штап стави у рупу у којој је био штап играча који ју је напустио, онда је онај који је остао шудле. Ту се виђело ко је спретан и храбар да напусти своју рупу, удари свињу далеко и врати се до рупе прије шудле. Ако шудле успије да утјера свињу у тор (у рупу на средини) вођа игре тог тренутка викне „облес“, а сваки играч мора да напусти своју рупу и да забије штап у неку другу рупу. Онај који не успије да промјени рупу је шудле.

Друга игра која је поред наведених особина захтијевала и „око соколово“, и прецизну руку, звала се клицање. Клица је била комад ваљкастог или округлог облика, а правила се од дрвета. Поред клице за игру је био потребан и одбијач (дебљи дрвени штап). Играчи се подијеле у двије екипе, а на централном мјесту игре забију комад дрвета који служи као граница. Прије почетка игре одреде се капитени екипа и судија. Капитени се бадлају¹ да виде која ће екипа керити клицу,² Екипа која ће ватати клицу одлази и распоређује се по терену на ком ће се игра одвијати и чекају да неко из друге екипе почне керити клицу. Ако успију ухватити клицу, онда кери слиједећи. Ако нису ухватили

¹ Капитени екипе узимају сваки по штап и са мјеста које одреди судија према граници бацају (бадлају) штапове и чији је штап ближи граници ти почињу са игром.

² Значи који ће први почети игру, тј. бацити клицу у зрак и ударити је одбијачем према супарничкој екипи која треба да је хвата.

клицу, један из екипе (који је најпрецизнији или који је најближи клици) узима клицу и са мјеста ће је пала баца је према граници. Онај који је керо клицу стоји крај границе и у руци држи одбијач да би бранио да клица не падне близо границе.³ Да би онај који је керо клицу остао у игри мора да је одбије од границе најмање за једну дужину одбијача. Клица се одбија док је у зраку и док се окреће на земљи, чим стане више се не смије дирати. Ако клица падне најмање десет дужина одбијача даље од границе, онај поново керо. Након ударца баца одбијач испред границе и викне: „Настројж Ако се прими калем бит ће на вама један.“ Који први дође до клице поновно је баца према граници, ако клица падне ближе од дужине једног одбијача до границе, онај који је керо испада јер је уштројен. Кад се клица слабо враћа тј. даље од једног одбијача од границе екипа која керо клицу води са један нула. Ако је код првог враћања клице удаљеност између границе и клице мања од десет дужина одбијача а већа од један, онај који је керо клицу поново је керо с тим да му се рачуна број дужине одбијача у слиједећем керењу клице (нпр. ако је имао пет дужина одбијача и у слиједећем добије пет или више, поново керо клицу и тек тада виче „Настрој!“). Кад су сви из једне екипе уштројени улоге се мијењају. За сваки добијени поен друге екипе првој се одузима (нпр. екипа која је прва керила клицу има осам поена и чим је друга екипа добила поен, првој се број поена смањи на седам па све до нуле, кад дођу до нуле онда се екипи ако још увијек керо клицу почињу рачунати поени). Трајање игре није одређено.

Награде за побједу је јахање на леђима поражених.

³ Хватање клице и брањење да не падне близу границе је веома опасно, јер су ударци јаки, па се често дешавало да пукне глава, или да се понеки зуб изгуби, али суза нема, игра се наставља.

СВЕДОЧЕЊА

КАЗИВАЊА СРБА И ХРВАТА У МАБАРСКОЈ О НЕЧИСТОЈ СИЛИ

ВЕДОВЊАК

1.

Има пуно ведовњака. Било је двоје у селу, ал помрли со.

— Убили сте ње?

— Убили со ње други.

Ја сам у Буду био кочијаш. И под шатром сам — недеља тако била — моја шатра тако била, па једна, а друга даље... А ишо један човек стари. И онда бабош, мој газда, отворио врата:

— Etú az embertü nem kell fogadni pénzt. Ez garaboncos ember.¹

Дошо под шатру.

— Јед'те овде.

Врућина била јако. Онда сево тамо на федереш илеш. Сео и онда:

— Шта ћете пити, јел јести, стари?

— Е па — каже — што дате.

— Збирајте. Ту има колачи медени, шта оћете.

Онда си збирнуо па јео.

— Пијте сада.

¹ Од овог човека не примите новаца. То је гарабонцијаш.

Газда издо да се мора дати. Дао сам му пити и јести. Каже:

— Био сам код тију попова, нисо ми дали јести, ништа, сад ћу потла подна потући винограда њивога; свега ћу потући.

Тако то и било. Потла подне око два сати дојде облачак мали. Све потукло — поповљево само. Поповљева винограда сег засеко лед. И онда све около остало; за брање грожђе било. Отишо Шиклошу облак — то мали облачак био — отишо облак доле. Једенчас дошо он доле.

— Глете како сам потуко винограда поповљевог.

А ја отишо гледет, а то вино тече з браздом, сам со ботнице остале. А комшији се цело остало, сам баш поповљевог винограда исеко. Онда каже:

— Оте з меном. Ја сам човек, знање моје ћу дат на вас.

Ајд.

— Идем.

Отишли у резуљу. Предо на ме.

— Како?

— Па тако.

Отишли смо у резуљу. Онда стали смо на једним месту. Реко:

— Дојт ће једна змија дебела.

Иде змија, сам лишће шгушка. Онда дошла и код нас стала. Нисам се ништ бојо.

— Узмите кључа из зуба — овај каже.

А у зуби онај лепи, златни кључ. Узо сам з руком. Тако сам посто ведовњак.

Ведовњак он брани жито, кукуруза и све. Он обрани од еленшега.² Онај лопов који иде з облаком, онај ведовњак. У каким облаку иде? Ако плав облак иде онда киша, ако жут иде онда бу леда. Ја зидем на лесу, онда њему већ дост. Он мене види з далека. Он мене позна још из Чали-пусте. Он мора видет мене. Из Хорватске дојде. Хрватска грбаво иде. Он нема јакост у мојим хатару.

— *Било већ тако да сте се потукли?*

— О-хо! Више пут.

— *Гдје се туку?*

² Непријатељ (од маб. ellenség).

— Ди надојде.

— *Како?*

— Како надојде. Претворимо се у бике и бодемо се. Дошо из Бугарске бик, онда сам га гурнуо. Пребио сам му ребро и убо га у срце и Бугара нема више.

Ове године не било леда јел сам обранио хатара. У тој држави, ни у тој околици не било леда. То ја чувам.

Ведовњак има владу, он одбије леда и отопи га и препушта га, а ако се не отопи онда обиде хатара.

Гарабанцијаши се туку на пруду на Драви — ди се састану. Највише се туку на хатару. Хрватска је з нашиме гарабонцошом удобро, а наш је ж њима, зато нема леда.

Фаљична ми рука и нога мало. Мене су добре жене деле на то — цопрнице. Док ће бити света и века, увек ће бити цопрница. Ја сам још био дечок, па сам на поцеко јео млеко, а из башче ишо ветар, ја беж у кујну, ал ми само десна стран била у кујни кад је ветар стига и лупио ме. И тако сам осто фаљичан. То је била трећа комшиница. Ја сам се з ње унуком потуко и онда ме надарила. Каже:

— Не дам ти све здравље, само мало.

Прсти со ми сакати, ал зато сам мого радит кај и други људи, све, све. Ишли смо у Саланту код врачиле, ал ништ не вредело, не могла помоћ. Врачиља каже да нема у тим помоћ, јел со то добре жене начиниле!

Златног кључа сам предо, ја га не морем хасниват,³ предо сем младим човеку. То се хаснива на лед. Ту нема леда.

Drávasztára/СТАРИН (Жупанија Барања)

2.

Виле со ми тако дале да је морем сашчуват хатара. Кад ја видим да иде гадан облак ја изидем ван и направим што ја знам, метнем на двор то и

³ Користити (од маб. *használni*).

седнем у гањак па сам гледим, шта раде (ведовњаки). Онда кад оће лед падат, овамо не пада ди сам ја, оде даље. Ја сам био у Старину прије двадесет година. Питај Старинчане кад одеш у Старин док за оно време, док је Шимон бачи био код вас јел је лед потуко село? Није! Ш чим сам отишо овамо у Иванидбу — доселио се к жени другој — онда је мало и потуко лед.

— *Што сте на двору правили?*

— То ми не смемо диванит!

Drávasztára/СТАРИН

3.

Ја з вилама се диваним када год оћу .И Шимом диваним кад очу, а он је у Шељину. Ми се најдемо. Овога лета грмљавина била и велика киша. Со казали у Пешти да ће бити сушна година. Јелда да ни била сушна година? Но виште! Ја сам казо да ће бит јако кишовна. Ал зато леда није било нигди. Ја и Шимо нисмо дали. А за Драву, то ми немремо учинит ништ. То ми немремо. А облаке то ми мремо.

Drávasztára/СТАРИН

4.

Мартинчан је био ведовит човек, ведовњак. Тај казо својим колеги:

— Маркена, стани ми на палац! На ногу — боси со ишли негда.

Како му овај стао на ногу, ал ти се дигно у облак горе. Ал то види тај колега његов да то доле и расте савија тај вијар, како фрче се. И они ту преко Драве одоше, на те мале планине до дошли. Од мале планине на велику планину. Отишли тамо и сели доле. Они сели, а сада нема вијара. Сад каже:

— Маркена, узми ногу с палца!

Овај узо ногу, а оног нестало онда, тог ведовњака, нема га. „Еј, што ћу ја сад тука на великој планини? Сад куда ћу ја?“ Како ће дома? Он гледи, ал то једно коло. Декле играјо. Једна другу држи

за руку и он гледи добро к њима. Оне немају носа само два прелца.⁴ Једна лепша него друга. Те ништ њему казат нећо, ни он њима, јел таке он још ни видо. Ал то била трава онако свилна, тамо један педаљ велика. А ево дојде тај ведовњак.

— Маркена, стани ми на палац брже!

И он њему стане на палац. Сад они опед горе одлетели и виде они Драву; сад ће већ дојт до Драве, е, ал те које со ће потерале, некакве виле, ал достићи ћо ње. Не будо могли утач преко Драве. Еј, кад со биле близо код њију, а овај нешто прегризо у зуби и бацио доле. Оне се урно за тим шо бацио, сад он беж, дотле он побего преко Драве овамо у своју кућу и каже:

— Маркена, узми ногу з мојега палца и беж у кућу!

Онда каже:

— Затвори се у кућу ту нас не мро дират! Да со нас с путом уфатиле потргале би нас!

Felsöszentmárton/МАРТИНЦИ (Жупанија Барања)

5.

Мартинчани со у жир терали свиње. То била шума Мартиначко поље што је сад. Онда тај водовњак тај ишо то некамо ди то деље виле жира. Онда он тамо отел целог жира, кад је тамо неки бацо. Онда тако у родел жир, у ну годину, да нитко није моро с кукурузом ранит — то било жира дост. А да није моро одгрисат од њега, трећи тал је само одгризо, онда би било жира још и странским.

Felsöszentmárton/МАРТИНЦИ

6.

Ми смо деца били, а он диванио да он ако оће онда кадгод оће море леда направит, море уништит мартиначког хатара. Ми смо то јако слушали и веровали у ну доб. Ал да како би он то направиво, тај

⁴ Рупица.

стари Venkö, то он није штео диванит. Он је био ко цопрњак. Има коме је знао потрефит леке, траве — с тим се бавио. Траве имо увек, сакакове траве. Онда коме би хаснело млогим тај би веруво, да је то истина. Веруво је, јел заправо прошла је она рана. Млогима и хаснело, зато свет и веруво. То је био један стари јаки човек. Он кад био млад био рапшиц,⁵ онда vadög.⁶ Он се бавио с такима цопријама. Њему ни било ни криво што су му рекли „стари цопрњак“. Њему било то и драго. З лету, не у зими, он би кад год би смислел, он би мого мартиначког хатара уништит. Ти ведовњаки, ти со могли и летет. То би казали и црне облаке моро делат и тамо со шаркањи⁷ у тим црним облаку.

Felsőszentmárton/МАРТИНЦИ

7.

Деветњак тај тако наметан да он зна шо ће се догодит. Тука кућа велика ди се дела, онда Балаж, онда Јанушкини, онда тука мајка имала девет деце. Онда со ди растовачка кућица, тука со имали земљу, а они ручајо. А он не био баш sazalek,⁸ он био ко што се каже ведовњак. Каже он својој браћи:

— Сутра ће наш Абел умрти.

— Што диваниш макаршто.

А тај Абел у Горњем крају отишо траву косит и умро тог дана.

Felsőszentmárton/МАРТИНЦИ

8.

Живио у Мартинци Петриша. Сад већ тиме деведесет годин, како је умро. Даклем, онај човек све и свашта је знао. Шта је онај мого учинити оваки човек уплашио се. Онда отишо Францики, јел ту нитко није знао мабарски, него Геленчер, Франци-

⁵ Криволовац.

⁶ Чувар дивљачи.

⁷ Змајеви.

⁸ Процената.

кин отац, он је знао. Онда, кад нетко ишо, он је знао направо. Иде нетко из Маџарске њему за нешто, он знао зашто, мам.⁹ Он би отишо тамо и каже:

— Кад дојде тај, допељајте га ту — јел он није знао маџарски.

Онај му био толмач, Францикин отац. Кад би дошо, он би мам тим човеку казо:

— Чујеш, пајдаш, иде човек и жена, син њим је на умору, сад три године како лежи у постељи. Да нисо данас пошли, сутра би бадава дошли. Но, овако ћу њим помоћ. Кад отидо дома, њега ћо најт за столом и још два пајдаша будо з њим диванили. Толико ћу му помоћ, док отидо дома. Оћи њим дати лека и дечко ће оздравит. Сад дванаест годин је дечок стар.

— Ти, пајдаш, то напрво знаш?

— Па како је не би знао?!

И потлиподне дојде човек и жена. Каже овај њему:

— То је тај човек. Нема више само пет форинти и то је покупио и носи к мени сирома.

— Ти знаш?!

— Знам.

Стуго је тај. Он је Маџар, дивани маџарски. Петриша не разумије што он дивани. Францикин отац њега пита:

— Чујеш, право ми кажи, шта ћу ја тебе питат. Јел истина да немаш више од пет форинти новац?

А они само гледе.

— Ти си рад сина дошо који већ три године лежи у постељи.

— Све је истина. Ко то теби казо?

— Тај и тај.

— Јел он био код мене?

— А ја знам?!

— Па то је тако кодар да је у кући био.

— Он је све казо.

— *Што још казо?*

— То је казо да ниси данас дошо, него сутра, онда ти не би мого помоћ. Овако, кад отиђеш дома, твој син буде за столом из два пајдаша.

⁹ Одмах.

— Чујеш, то би твоја света реч била!

Он мам отиде у куњу. Петриша наложи мало ватру, прелеј му воду у мало стакалце и каже му:

— Чујеш, дети ћу му од о те воде нек малко гутне, макар две капи, из оном другом нек си главу опере. Друго мора бацит, што му не треба, дечко ће оздравет.

Овај извади пет форинти и њему пружи. Петриша му баци натраг. Овај каже:

— Ако нећеш примит, неће ми син оздравет.

— Ја само тридесет гроша смијем примит.

— Па то нитко не види.

— Ти не видиш, а ја видим, Ти сам носи своје.

Оде. Други дан, трећи, ево дојде писмо: „Kedves Barátom!“¹⁰ Како је казо, тако смо нашли, се три седе за столом и диване. „О, истенем, каки је то човек?! Хеј, бог зна!“

Они седе и диване се у кући, онда нисо косом косили жито него српом, косицом. Жењо, на пољу врућина, они сви мокри. Каже Петриша:

— Ајде ћемо се за пет флаша вина окладит, ја ћу таку кишу дотерат да бу цурела вода из жњачов.

Изишо човек вун. Ведро, врућина, неће бит никакe кише. Кроз пет минута буде кише — каже Петриша.

— Ево, ја ћу дети новце и ти дени.¹¹ Који изгубије тај ће платит.

— Франци, иди по пет ајзи вина.

Његов отац се смије. Како би допељо из ведрог неба кише?! Да се Франци није стркнио, тако једно сто метара, он би таки мокар био ко миш. Облак се диго ко столњак мали, из отог би падала киша?! За два минута то је таки облак се направио да покрито све — грми, пуца, киша ко Драва пада. Они из куће гледе. По путу до колена вода.

— Јеси платио?

— Јесам.

— Но, јел је падала?

— Је. Пајдаш, враг је из тебом.

¹⁰ Драги пријатељу!

¹¹ Метни.

— А, није враг. Ја из врагови не радим. Нисам цопрњак, ја сам ведовњак!

— Па шта је то ведовњак?

— Ја ти друго не мрем казати, ја з ведама одам. Ја знам свашто. Ја знам у Мађарској целој у свакојим селу за свакога како ко ради, како ком бива, како ком што фаљи — ја то све знам.

— Ти си онда ко бог.

Пошијо.

Други дан опет отидо к њему, а Петриша каже:

— Сутра недеља.

— Је.

— Би рад да буде декле¹² голе?

— Би.

— Ајдмо у крчму.

— А како?

— Буш видно.

Будаш свира.

— Ти само седи з меном за стол. Оне буду саме рубаче дизале, а ти буш пичке видно.

— Ама немој?!

— Буш видно!

Отидо у крчму, кад је миса прошла. Дудаш свира у крчми, декле осамнаест, деветнаест, двадесет годин и дечки играју. Кад со се најбоље разиграли, он скрене торбу своју па у торби нешто ступцо, ал то како со враца на крчми, тако дебела вода иде у крчму. Оне рубаче мам горе...

— Гледи. Видиш?

— Видим.

Сви со поципали.

— Откуд та вода?!

Кад со видли декле, воде нема.

Један каже:

— Бог је тај сам Петриша.

Свашта мого учинит.

Једаред дојде пајдаш:

— Ја би, пајдаш, пио!

— И ја би. Ајд, ћемо се ми два окладит!

— Што?

¹² Цуре.

— Ја ћу тако направит, ми двојица бумо за столом седели у твојој кући, тако буде јако грмело и пуцало, мусикало да ти не буш смео у кући бити.

— То није истина.

— Мам извади новац за пет литра вина.

— Плати ти.

— Ако не буде, ја платим. Иди, Франци, по вино.

Дечок мам одбежи. Док је он дошо дома, а то из онога ћошка некака магла иде. Откуд то иде? Јако се замрачило. А то се мусикне грми.

— Пајдаш, нека ти то радит!

— Сам ти шути, па седи!

Ал то онако загрми дебело ко да ће мам пући. А он ципи ван и беж из куће.

— Кам бежеш? Неће то тебе!

— Не верујем да није враг с тебом!

— Није.

Тако би он више пут код њега нешто направио што онаки човек није видо и није знао.

Њега со отерали к доктору и у решт¹³, па со га затворили. Док онај закључа враћа, већ он није унутри. Њега нема. Он је кроз браму избежо ван. Прво је отишо у кућу него је онај дошо.

Записао

Буро Франковић

¹³ Затвор.

РАСПРАВЕ

Ненад Љубинковић

ГУБИТНИЦИ СТАРЦА МИЛИЈЕ

I. БАНОВИЋ СТРАХИЊА

Уводне напомене

○ А Старца Милије Вук је забележио четирн песме. Све четири епске. Песме је обелода-нио убрзо пошто их је од Милије забележио у јесен 1822. године. Две је штампао у другој књизи лајпцишкога издања, 1823. године, и то: песму *Сестра Леке капетана* (под бр. 13) и песму *Бановић Страхиња* (под бр. 15). Преостале две Милијине песме наштампане су исте, 1823. године, у трећој књизи лајпцишкога издања; под бр. 1 штампана је *Женидба Максима Црнојевића*, а под бр. 14 песма *Гавран харамбаша и Лимо*.

У предговору четвртој књизи лајпцишкога издања, оној која ће бити печатана у Бечу 1833. године, Вук ће саопштити и некоје драгоцене податке о Старцу Милији, сусрету са њим, а и о самоме току записивања песама. Тако ћемо сазнати да је Вук за Старца Милију дочуо 1820. године током боравка у Крагујевцу. Милија му је привукао посебну пажњу што је, како су Вуку рекли, одлично знао песме *Женидба Максима Црнојевића* и *Бановић Страхиња*. Обе ове песме Вук је „још од детињства којекако

знао и потом од много људи слушао и преписане имао, али ниједна није била сасвим по вољи“. Старца Милију Вук је успео да сусретне тек у јесен 1822. године у Крагујевцу, [и то] пре свега захваљујући труду кнеза Милоша Обреновића и настојањима пожешкога кнеза Васе Поповића. Сусрет од кога је Вук много очекивао није прошао на обострано задовољство. Вук је свакојачко био разочаран. О тешкоћама које је имао са Старцем Милијом, Вук је у предговору четвртој књизи лајпцишкога издања писао:

„Али кад се са Милијом састанем, онда ми се тек радост окрене на нове тегобе и муку: не само што он, као и остали готово сви певачи, није знао песме казивати редом, до само певати, него без ракије није тео ни запевати, а како мало сркне ракије, он се, ионако, које од старости, које од рана (јер му је сва глава била исечена тукући се негде са некаквим Турцима из Колашина), слаб будући, тако забуни, да није свагда редом знао ни певати. Видећи ја то, ништа друго нисам знао чинити, него сам гледао, да ми сваку песму пева неколико пута, док је нисам толико упамтио; да сам могао познати, кад се што прескочи, па сам га онда молио, те ми је певао полако (растежући речи), а ја сам за њим писао, што сам брже могао; а кад сам коју песму тако написао, онда ми је он опет морао певати, а ја сам гледао у мој рукопис, да видим да ли је све добро написано. Тако сам око ове четири песме провео више од петнаест дана“¹.

Укупна дужина четири записане песме, међутим, није уопште била тако мала да би оправдавала очигледно Вуково незадовољство. Песма *Женидба Максима Црнојевића* садржи 1227 стихова, *Бановић Страхинића* 810 стихова, *Сестра Леке капетана* 570 стихова. Најкраћа Милијина песма јесте *Гавран арамбаша и Лимо*. Садржи 394 стиха. Свеукупно 3001 стих, или другачије речено, Милијине песме су просечно дугачке 750 стихова. То би даље значило да је Вук

¹ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, IV, Београд, 1898. (Државно издање), XIV—XV.

записивао око две стотине стихова дневно. Чини се да је узрок незадовољству Вуковом пре у томе што са Старцем Милијом није успео да успостави приснији однос. Милија очигледно није волео, а није сматрао то ни почашћу — да Вуку пева песме. Вук је био спреман да од Старца Милије забележи још неку песму. Са видним жаљењем наводи, такође у предговору четвртој књизи лајпцишкога издања, како је Милија знао још „много онаки песама као што је она 14. у трећој књизи; али ми се није дало да још коју препишем“². Вук ће даље рећи како је Старцу Милији већ било досадило да дангуби са њим, Вуком. У све то умешали су се и други људи, залудни, докони, шали склони. Они су резигнирано вели Вук, наговарали Старца Милију да се остави ћорава посла и да не краде богу дане са дангубом каква је Вук. Тако је једнога дана Милија једноставно отишао без збогом.

Чини се, да су се Вук Караџић и Старац Милија сусрели у погрешно време, погрешне јесени, погрешне 1822. године. Вук је, у то време, био још релативно млад. Имао је тридесет пет година. Мислим да је то исувише мало година да би се у потпуности схватила и прихватила поезија коју садрже Милијине песме, премало година да би се разумео Милијин начин размишљања о људима и животу. У своје дотадашњем, недугом раду на сакупљању народних песама, Вук није сусрео сличнога певача. Милија га је могао само разочарати у односу на комуникативног, говорљивог и разговорљивог Тешана Подруговића, као и у односу на врснога професионалца Филипа Вишњића, певача који је песмом умео да заради и певајући Турцима и певајући устаницима. За разлику од других Вуку познатих певача, Старац Милија није био само недружељубљив и мрзовољан, већ је био прави цинични самотник. Свет којим је још, по сили живљења, ходио — гледао је другачијим очима, не допустивши да га заслепи спољни бљесак, да га обмане чар привида. У годинама 1813, 1814, 1815. ... Вук је сусретао певаче који су били одушевљени историјским, епским тренутком у коме су живели. Као што то свагда бива са учесницима преломних историјских збивања, великих друш-

твених превирања и ломова, ти певачи су били опчињени и усхићени како историјским тренутком, тако и учинком својих сучременика, па и себе самих. Пред очима тих певача одигравала су се два велика национална устанка, буктала и трајала социјална револуција, љуљало се огромно отоманско царство. Ређали су се подвизи. Мишар, Делиград, Лозница, Чокешина, Чегар, Равње. Погинуо је чувени Кулин капетан, а његова сабља, једнако позната, а баснословне вредности, доспела је у руке устаника опседајући дуго времена машту народних певача. Погинуо је Стеван Синђелић, Хајдук Вељко. Бранићи Шанац Засавицу, штитећи повлачење главнине устаничке војске гинули су Голаћи Зеке буљубаше. Убеђени да су сведоци великих догађаја, певачи су тврдо веровали да су сви учесници (они са „њихове стране“) и велики и часни, свакога поштовања и дивљења достојни. Тако је устанике видео и доживљавао устаник и певач Тешан Подруговић, тако их је суштински доживљавао и врсни карактеролог Филип Вишњић.

Вуку су и Подруговић и Вишњић били веома драги. Правећи потпуно лични редослед својих певача (редослед који је итекако значајан за свако ближе разматрање Вукове поетике), Вук ће на прво место ставити Тешана Подруговића, на друго Филипа Вишњића, а тек иза њих, на трећем месту наћи ће се Старац Милија. Старац Милија јесте другачија личност од свих Вукових тадашњих и потоњих певача и казивача. Он јесте један од оних ретких, изузетних и стога несрећних људи, који исувише рано (док други у одушевљењу још не сагледавају ништа, или тек почињу да назиру) спознају и наличје епскога сјаја, и онога сјаја које има историјски тренутак и онога који носе учесници у збивањима. Година 1822. јесте већ доста удаљена од свега што се догађало између 1804. и 1815. То већ јесте време када се може помишљати на свођење рачуна. Самотник Милија сагледавао је и наличје догађаја и наличје оних који су ту, поред њега, стварали (и веровали да то чине) нову историју. Милија је опажао како моћ мења људе. Војводе и угледници који су се наметнули народу за вође убрзо су засновали богате хареме —

а између осталог управо су њих итекако замерали Турцима. Дахије су на зао глас изашле због незакоња којим су законе заменили, а већ су међу Србима почели да ничу људи који „секу мачем без разлога“. Посматрач, Милија, сведочио је и како и најпоштеднији и најчаснији имају два аршина у изрицању правде. Караборђе се неће устручавати да нареди убиство оца. Наводно ће то учинити због тога што његов отац (заправо не баш отац) не жели да напусти родни крај пред турским надирањем и тиме доводи у опасност мноштво народа које његово колебање опредељује. Међутим, није реч о Караборђевом оцу, већ очуху који га је подигао. Можда је и та мала разлика узроковала Вождову одлучност, непоколебљивост. У другом једном случају Караборђе није тако доследан. Када је Милош Обреновић, који је чувао прилаз Београду са топчидерске стране, онемогућујући да београдским Турцима достигне помоћ у храни и људству — због љубавних наслада напусти своје место — није платио главом. Турци јесу прошли. Помоћ Београду јесте стигла. Читава дотадашња опсада града јесте постала бесмислена. Караборђе се јесте разбеснео и покушао да убије Милоша. Но, веле савременици неко му је гурнуо руку и метак је промашио. Милош је у међувремену побегао, али Караборђе није издао налог да ко Милоша угледа треба да га убије. Милија је био сведок и смрти Караборђеве који пада од руке сопственог кума. Но, Милија свакако веома добро зна и чињеницу да је тај исти кум, Вујица Вулићевић, заједно са Караборђевим зетом Антонијем Пљаком последњи остао да се бије и сече са Турцима позне јесени 1813. године, пошто су и Караборђе и друге српске војводе одавно напустиле и земљу и борбу. Старац Милија је добро знао да постоје истине и истине. Није могао да спречи победника да напише своју историју, али је сам покушао да кроз песму, стихом изрекне своје виђење победника. Милијини јунаци носе оружје, као што то чине и у песмама других народних певача, али јунаци Старца Милије своју најважнију животну борбу не бију оружјем. И губе је! Сваки на свој начин, у зависности од својих људских одлика и тренутних објективних околности.

Старац Милија је био исувише стар да би дигао руку на силника. Године му нису само одузеле снагу, већ су га довеле и до трагичне спознаје наличја људске природе. Разочаран у људе, лишен и физичке могућности да отпочне неки другачији живот, Старац Милија је оне јесени 1822. године био већ потпуно припремљен за полазак на последњи пут. Време поласка је ишчекивао. Од сусрета са Вуком није очекивао ништа. У сусрет и дружење са Вуком ништа није ни уложио. Песме је певао како му се и када му се певало и на начин који му је тренутно одговарао. Давно је схватио да се свет не може изменити, да зло и зли су свуда унаколо. По којем изузетном, од живота обележеном самотнику не вреди се обраћати, јер он ту, или сличну истину, познаје једнако добро. Милију није било брига за Вуково записивање. Није му стало било да своје песме угледа на хартији, можда наштампане. Сродно се са мишљу проповједниковом „Таштина над таштинама, све је таштина“. Међутим, чињеница да Милија од сусрета са Вуком ништа није очекивао, не значи да Милија није Вуку певао четири сјајне песме. Старац Милија није, као други певачи, своје песме превасходно намењивао слушаоцима. У њима је казивао надасве себи својствену поетску и људску истину. Мислим да управо то чини Старца Милију највећим песником раног српског романтизма и једним од највећих који је икада на томе језику и запевао.

Напомене које нису само уводне

Онемоћали, израђављени и посве разочарани Старац Милија јесте песник опседнут испитивањем наличја јунаштва, наличја јунака. Опчињавају га личне драме (оне које се догађају у сенци крупнијих историјских превирања и које јесу обично њима узроковане) и како оне, када се догоде, мењају читав јунаков живот, јунаков свет. Из основе се мења однос средине према јунаку, као и јунаков према средини. Самотник Милија није разочаран само оним што на јави види. И снови негдашњи — изне-

верили су га. Уморног, резигнираног старца, самотника лишеног снаге и свакојаких физичких моћи — неодољиво привлачи испитивање варљивости људске среће. Посебно га привлачи лепота, она за којом се трага и лута, ради које се премешћују воде и надвисују горе, она лепота која је једновремено и срећа и коб, лепота за коју се у трену даје све, а која, заправо — јесте ништа, најочитији сведок трошности и пролазности.

Кратка напомена која претходи анализи песама

Редослед којим ће песме бити ишчитаване наметнуо је сâм певач-песник, Старац Милија. Вуку је било веома стало да од Милије чује песме које је још у детињству заволео, *Женидбу Максима Црнојевића* и *Бановић Страхињу*. Старцу Милији, самотнику Милији такође су много значиле [управо] те две песме. Значиле су му толико да је управо у њих, у згуснуто ткиво песме [Старац Милија је] уткао и сопствени лик. Младост Милијину, у ономе тренутку када је његов живот коб обележила, оличава Бановић Страхиња, као и Милија сабљом по глави изранављен; неостварени, а свакако уништени сан о срећном и спокојном породичном животу, поред бројног потомства — изражава Старац Јездимир, дџџев брат у песми *Женидба Максима Црнојевића*; оно, пак, што је од самотника Милије преостало, оно што је и Вук сусрео у јесен 1822. године — јесте стариша дервиш. Без дома, без пријатеља, без прошлости, без будућности, незаинтересован за садашњост. И Старац Милија и његов стариша дервиш последњу и никакву утеху налазе у пићу. Раскрстивши са спољњим светом, раскрстивши и [сами] са собом сами наливају чаше, сами пију никога не лудећи. Чекају. Ишчекују окончање трајања.

Редослед „ишчитавања“ Милијиних песама биће: *Бановић Страхиња*, *Женидба Максима Црнојевића*, *Сестра Леке капетана*, *Гавран арамбаша* и *Лимо*.

О Бановић Страхињи и другим личностима истоимене песме

Бановић Страхиња је привлачио Старца Милију, човека и песника. Заокупљао га је човек који је био *нетко*, човек који је у једном тренутку (што произлази из тока песме иако нигде није изричито речено) изневерио самога себе и затим дошао у положај да се себи изнова врати, након дугога трагања и лутања. Бановић Страхиња, нетко, српски соко — израста из првих стихова песме — наговештавајући успешни јунаков животни пут. Бановић Страхиња је јунак који у својим аворовима чува границе српске земље, Бановић Страхиња је дичан јунак дично и ожењен — ћерком угледног Југа Богдана, сестром падалеко чувених Југовића. Уистину, у тренутку када Старац Милија започиње праћење бановога животнога пута — Бановић Страхиња јесте *нетко*. Банов живот тече наизглед мирно. Граница је мирна. Непријатеља нема у видокругу. Смирени бан помишља да искористи тренутак спокоја и да се разоуди у тазбини. Наређује слугама да га опреме што могу боље и лепше за пут тасту у Крушевац. И ту, у томе часу, на томе месту, Старац Милија даје први наговештај смутњи које предстоје. Наиме, вели да је у Крушевцу „одскоро царство постануло“. Намеће се опомињање на успешно завршени други српски устанак. Милија је имао прилике током пуних шест година да посматра понашање људи који су за слободу војевали и напokon је у одређеној, не малој мери и освојили. Исүвише лако, исүвише брзо тонуло се, урањало у самозадовољство, исүвише се брзо свикло лагодном, испразном животу који је до јуче огорчено пребациван турским силницима и угледницима. Скоројевићи у одскора задобијеном, насталом царству уживају у сопственоме успеху. Бановић Страхињу дочекаће са одушевљењем: и таст, и шураци и бројни достојанственици крушевачког града. Ови последњи ће се због угледа Југ Богдановог — отимати о његовога зета, да га угосте, почасте. На угодност, на лагодност, сматра Старац Милија, човек брзо привикне. Још брже заборава шта је до јуче презирао, против чега се борно,

а шта су му, пак, били идеали. У Крушевцу протичу [лагодни], лакомислени дани. Старац Милија упозорава слушаоце и по други пут на преокрет који следи:

*... дуго било и врејеме прође,
и задуго бане зачамао...*

Учмали, зачамали Бановић Страхиња заборавио је све оно што му је до јуче било светиња. Пре свега заборавио је на свој задатак чувара и осматрача границе. У изобиљу, у бесмисленој свакодневници пуној лажнога сјаја — издао је самога себе.

И стижу гласи зли. Турски цар је силном војском запосео поље Косово. Један силник међ Турцима, Влах Алија, самовољац који „... не слуша цара честитог; /за везире никад и не мисли,/ за цареву сву осталу војску / а колико мраве по земљици“ — одвојио се од цареве војске, похарао банову Бањску, мајку му коњима изгазио и кости јој поломно, љубу заробио и собом повео, слуге разагнао, а банове дворе разрушио „и најдоњи камен растурно“. Све се враћа на прадавни, помало заборављени почетак, на исходиште. Бановић Страхињу нема ко други да обавести о несрећи до мајке која га је родила и тиме га извела на животни пут. Све оно друго што је бан током познијега живота стекао: нмуће, слуге, љуба — све је нестало, разагнано, растурено, чини се затрто. Сурово, али на једини могући начин, мајка отвара очи сину:

*а ја, сине, кукам на гаршћу,
а ти вино пијеш у Крушевцу...*

Бановић Страхиња је у тренутку разбуђен, отрежњен. Туга, а свакако још више свест о сопственој кривици — натерују бану готово сузе на очи. Таквога, на уранку, Бановић Страхињу сусреће таст, Југ Богдан. Монолог, забринутн упитник који изговара Југ Богдан говори речитије од било чега [што би било] изричног — у којој мери су скорашњи догађаји у Бањској развојили таста и зета. Они више нису ни блиски сродници, ни пријатељи, чак ни два

света, они припадају различитим галаксијама. Југ Богдана муче смешни, ђифтински проблеми. Боји се да му зета ко није увредио, ко нешто лоше за њега рекао; брине се да ли је зет био добро служен, гошћен, да се због нечег таквог није разочарао у тазбину. Банов суморни извештај о несрећи која је тренутно задесила њега, бана — Југ Богдана не догиче. Он не допушта могућност, нити прихвата и саму помисао да му нешто измени тренутни живот [ни] [тренутак,] безбрижно доколичење и теревенке. Не дозвољава никакву могућност да његови синови, (односно) банови шураци, помогну Страхинићу у ослобађању банове супруге, односно сопствене сестре. Покушава да настали проблем (јер он тренутну ситуацију тако доживљава) разреши једноставним предлогом да бана ожени другом женом. Речи Југ Богдана као да наговештавају завршну сцену бановог обрачуна са Влах Алијом, час када банова љуба помажући Турчина диже руку и оружје против супруга:

*Знаш ли, зете, не знали ти људи!
Ал' ако је једну ноћ ноћила,
једну ноћу с њиме под чадором,
не може ти више мила бити,
бог ј' убио, па је то проклето,
воли њему него тебе, сине;
нека иде враг је однесао!*

Југ Богдан опомиње зета коме ће се његова кћер, а банова супруга приволети.

Читава ситуација, дијалог Бановић Страхиниће и Југ Богдана подсећа на познати дијалог (познат из Милутиновићеве *Пјеваније* лајпцишке, из бечког издања Вукових народних пјесама) између турског цара и Марка Краљевића, а у часу када Марко дочује да му је Мина од Костура похарао дворе, мајку коњима изгазно, а љубу собом повео. Међутим, турски цар нуди Марку и да му сагради боље дворе, поред својих; да му да благо колико је потребно и да га, напослетку, ожени и лепшом женом. Међутим, у Милијиној песми дијалошка сцена све-

дена је само на понуду Југ Богдана да бана ожени. Лагодни живот, пијанчење, једење, уживање речју, не треба прекидати за дуго. Зиданье нових дворова јесте дуг посао и за њега доколичари немају времена. Југ Богдан једино жели да све што је могуће брже заташка, па да се пијанчење безбрижно настави.

Бановићу Страхини преостало је још само да се поузда да ће шураци, или бар некоји од њих пристати уз њега. Међутим, намах схвата да постојеће стање нико не жели да промени. Изнова следи цинична опаска Старца и самотника Милије. Вели како бан на крају гледа у „некаквога младог Немањића“, свога пашенога. Врло добро зна Старац Милија ко су били Немањићи и ово презиме не користи нимало случајно. Слично Вишњићу, али на другачији начин, Милија исказује исту мисао: „Ту кнезови нису ради кавзи“. Моћницима, властодршцима и најситнијим властоимаоцима стало је једино до сопственога положаја, макар и тренутног, ма колико он могао бити привремен, за времена.

Свирепо поучен, бан је наједном постао свестан свега. Несрећа која се у тренутку стрмоглавила на његову главу — учинила је да Бановић Страхинија осами, да се из средине изопшти. Племенито порекло баново стављено је под сумњу гажењем мајке, имуће и углед скршени су рушењем дворова и оробљавањем; везе са тазбином и припадност угледној тазбини дошли су под својеврсни упитник заробљавањем жене. Свеукупни банов друштвени положај стављен је у тренутку под знак питања. Бановић Страхинија јесте свакако погођен битним нарушавањем друштвеног статуса, али још више, много више повређено је његово људско достојанство. Мучи га и осећај кривице што је, неопрезно, из личнога хира, оставио предуго своје дворе у Бањској без господара, граничне области без будуног ока. У Бановић Страхинији се изнова пробудио ратник. Спреман је да на челу чете пође у Косово. Спреман је да свој, лични проблем решава на широј друштвеној основи. Дакле, да га не решава као појединац, већ у друштву, са дружином, са људима-борцима свесним да је тренутна угроженост бана само на-

јава, наговештај и њихове потоње судбине. Обележен несрећом и њоме пробуђен из краткотрајног угодног и бескорисног дремежа, бан је свестан чега други нису. Судбоносног значаја рушење куле у Бањској није свестан ни Југ Богдан, нити његови синови, Југовићи. Нико од њих, ни међу њима не осећа (а схвата још мање) да је на Косову у томе часу доведена у питање судбина једнога народа, судбина Балкана, будућност Југоисточне Европе.

Бановић Страхиња је свестан да даљи след догађаја може да буде само једносмеран. Упућен је на себе самога. Јасно му је да више нема никакве сврхе покушати озбиљнији сукоб, озбиљнију борбу против Турака. Преостало је да само бан, у једном личном и појединачном обрачуну реши свој појединачни проблем, да на извештан начин, делећи мегдан са непосредним виновником своје зле среће — покуша да за трен, макар и најмање — заустави или привремено поврати неумитни точак историје. Окружен пријатељима у безбризи, весељу, јелу, пићу — у тренутку када га је несрећа обележила — Страхињић је остао сâм. У потрагу за Влах Алијом, у очајничком покушају да измени што се може изменити (а слабо шта се више може зауставити), бан одлази у Косово са онима који су му задњи остали верни: на коњу, у пратњи хрта Карамана. Старац Милија, поетски врло суптилно, упућује, у првome часу, Бановић Страхињу, разочараног у тазбину, у пријатеље у другове у пићу — самога, на коњу за бој опремљеном. Но, када се бан довољно удаљи од дворова тастових, када изнова може слободније и опуштеније да размишља — присетиће се да је у ахарима остао други веран пријатељ — пас. Позван господаревим гласом — Караман пристиже Бановић Страхињу и придружује му се. Присуство вернога пријатеља, ритмично позвекивање златнога литра на хртовом грлу успе, вели Милија, да бана *разговори*.

Трагајући за Влах Алијом бан стиже у Косово. Ту, у Косову, пажњу ће му привући усамљени зелени чадор са златном јабуком на врху, подигнут људским ћеифом и мераком поред воде, на обали Ситнице. Бан ће пријавити шатору и упитати дер-

виша на турском језику за даљи пут. Неће очекивати да се може догодити оно што се уистину догађа — дервиш га препознаје. Тек ту, тек на томе месту сјајни песник Старац Милија саопштава нешто што бих назвао брилијантним крокијем Бановић Страхиње. Наиме, упозоравајући бана да је свако даље претварање сувишно, стариша дервиш ће изрећи за нас нове појединости о бану: дервиш може да га препозна по челу, по очима и по два мрка брка, а потом и по коњу-вогину и хрту Караману од којих се не раздваја. Дервиш у Бановић Страхињи препознаје чувара границе, човека који га је некада заробио, тамничара у чијем ропству је провео пуних девет година. Дервиш у Бановић Страхињи напокон препознаје и човека који је преокренуо ток његове, дервишине судбине. Када је допао ропства у Бановић Страхиње, коло среће дервишине окренуло се. Док је он девет година тамновао, куга му је кућу затрла, комшије благо разнеле, а други Турци преузели „лаве и тимаре“. И мада је бан лично био добар према њему: појао га вином, залагао хлебом бијелијим, пуштао да га сунце огреје, а и на откупе га на вересију и веру пустио — његов, дервишев даљи животни пут био је унапред одређен. Тај чудан однос човека на смирају живота који пред собом гледа виновника, а свакако узрочника своје несреће; човека који је повукао ланац зле коби, како би то рекао Миодраг Павловић узбуђује. Разумевање које стариша дервиш испољава у разговору са Бановић Страхињом. Наиме, он је потпуно свестан основне, животне истине, да када несрећа дође све иде како иде. Појединачна доброта, појединачна људскост је само бесмислена кап у мору. Она не мења и не може променити ништа — ни сâм свет, ни ток судбине, апсолутно ништа. Међутим, са становишта сопствене кратковекости и свакојаке ограничености када се човек сусретне са том капи, са тим изузетком, у овоме случају која је, на своју руку, покушала да буде мимо других, мимо света и мимо свега. Када се човек приближи часу и месту где престаје све — стиче (само они одабрани) са знање да човек може да буде оруђе у рукама несреће, не зла, већ зле, хује судбине по некога, а

да при томе тога или није свестан, или једноставно не може да учини другачије. Старац и самотник Милија очигледно мисли и верује да се до таквога сазнање, до тога степена самосвестј стиже у часу потпуног осамљивања, када човек и пије сâм, и оно (што јесте суштинскије) лије сâм. Сâм себи довољан, сâм себи чак и сувишан. То је тренутак када се више нема шта коме рећи, а поготову се нема што од кога чути. Зна се све и не зна се ништа, али уверење у једну истину постоји — све тече током који ти ниси јазом усмеравао и који мораш прихватити и када ти он одговара и када те у бездан одводи.

Стариша дервиш је престао да се бори. Ако је потребно, као царев војник, појахаће коња и следећи, а затим и сваки други наредни дан. Међутим, за старишу дервиша завршено је све и преостало је само да дочека хурије које ће га, верујмо то уз последњу испијену чашу, повести собом у нека боља, лепша пространства, у рај, ако таква антиземља уопште може да постоји. Но, пред старишом дервишом стоји човек који се још није предао. Стариша дервиш зна, и то веома добро, из властитог искуства, да Бановић Страхиња управо покушава немогуће, али поштује и признаје право човеку да умре као борац, или, бар, да проба и последње, преостало. Искусни дервиш, од живота подучен и сломљен, казује бану и његову судбину, упозорава га како ће се завршити трагање за Влах Алијом, борба са њим. У тренутку затечени, разнежени дервиш, чини се, покушава да бана спасе последњега разочарења, последње бесмислене борбе. Он зна једну истину — Бановић Страхиња је јунак каквих мало има. То му и каже:

*твоме богу и твоме јунаштву
свуд су броди ће гоћ доћеш води...*

Међутим, једновремено упозорава бана да ће га Влах Алија уништити. Упозорава бана да у борби која Страхињићу предстоји не помаже ни сабља, нити отровато копље, нити, пак, снажна десница. Стариша дервиш вели бану нешто што овај, будући да

још не припада свету у који је стариша дервиш утонуо и који је као сопствени прихватио — Бановић Страхиња не схвата опомену. Он не разуме упозорење дервишево да ће му Влах Алија на планини руке саломити и очи извадити. Наивни, још простодушни и од овога света, бан не разуме поруку која, сажето, описује ток и крајњи исход мегдана. Бановић Страхиња још припада ономе распрострањеном и наивном кругу људи који верују тврдо да убити противника значи и победити. Стога и достојанствено и ташто одвраћа дервишу:

*Богом брате, стариша дервишу,
Не жали ме, брате, од једнога...*

Бива, не треба жалити онога кога један једини противник може да уклони. Међутим, остаје да се бан увери да пречесто највећа несрећа јесте остати победником који, пак, једновремено, у „успешно окончаној борби“ губи све друго — веру, идеале, део себе самога.

Бановић Страхиња одлази проказаним путем — Влах Алији. Налази га под Голеч планином. Влах Алију је љубавни замор савладао и он спава са главом у крилу Страхињићеве супруге. Супруга банова издалека препознаје придошлицу-коњаника. Буди Влах Алију и упозорава га на опасност која се приближава. Влах Алија је приправан. Започиње мегдан. Ломе се копља, сабље, буздовани. Тај двобој двојице у многочем равноправних јунака, једнаких људи, од којих је један поодавно престао да живи од оружја, да обавља свој посао чувара границе. Бановић Страхиња је од доласка у Крушевац престао да упражњава војне вежбе и вештине. У борби против Влах Алије њега одржава сјајно знање из прошлости, велико војно искуство такође из прошлости и један бес и гнев повучен из садашњости. Његов противник, Влах Алија, пак, све до тога тренутка јесте активни борац. Борио се и тукао где год је могао, куда год је стигао. Међутим, и он је пред почетак мегдана са Бановић Страхињом — начет. Кратак смирај у крилу банове супруге јесте и његово прво опуштање. До тога тренутка он је сте-

као изванредну борилачку кондицију и савршенство баратања оружјем. Извесна предност јесте, чини се, на Влах Алијиној страни. Но, тога часа Влах Алији се догађа нешто што јесте лепо и узбудљиво у смислу људске кратковекости — постаје свестан и завистан од женске лепоте. Бунтовник, борац, луталица диваљ и неукротив од кога зазире и сâм цар и цареви доглавници, нашао је мир и својеврсно опуштање у крилу банове супруге. И то се урезало у њему. У одсудном часу мегдана борци су положили оружје, одјахали од коња и ухватили се у коштац. Бановић Страхињу почиње да издаје снага, нападају га беле и кржаве пене, долази на измак свога битисања. Последње, али дуго време проведено у јелу, пићу, неспавању, безбризи — наплаћује своје дугове. Изморени физички, али пренадражен психички — Страхињић бан упућује молбу и прекор својој супрузи која нетримице посматра двобој. Њено држање и јесте оно што Страхињића бана од почетка мегдана измара и рањава чак и више од преснажних и претачних удараца Влах Алије. У Бањској бан нема више ништа, тазбина га је издала, изневерила — да ли глава Влах Алијина у крилу његове жене значи и њено опредељивање или, дао Бог, можда, само резултат присиле. Бановић Страхиња, међутим, јесте свестан истине. Није он само витез када нуди супрузи да бира кога ће ударити: прво њега, потом Турчина.

Супруга Страхињића бана је двобој посматрала нетримице. Симпатије Старца, самотника, разочараног и резигнираног Милије нису на њеној страни. Међутим, као човек преискусан и превише варан и разочаран (што му на исто изађе), Старац Милија схвата добро и женску психологију. Супруга банова, дакле, нетримице посматра мегдан. Размишља, свакојако. И њој је потпуно јасно да је ступио час када се мора определити. Милија не каже којим током иду њене мисли, али читав његов дотадашњи поетски поступак указује на одређени пут. Страхињић бан ју је оставио у Бањској, саму са свекрвом. Он, пак, отишао је да се весели и проводи (можда и да је вара) у тазбини, у дому њенога оца, у дворовима њене браће. Супруга Бановић Страхиње је-

сте жена запостављена као жена. Влах Алија, си-
ник и насилник јесте је можда силовао, али једно-
времено он је управо кроз то силовање показао да
у њој гледа и прихвата жену. Можда самотник је-
сте банова супруга. Растргнута између свести да се
осрамоћена не може вратити (поготову ако је у ње-
му уживала), а да понижена мора живети, у оча-
јању покушава да уништи мужа, живи доказ своје
срамоте. Док је бан у животу она је и неверница
и прељубница. За њу, а ни за остале није битно да
ли се она подала добровољно или не. Смрт Бановић
Страхиње, у томе случају, значила би за њу у соп-
ственим очима (а лично виђење ствари и јесте је-
дино битно) прелазак у једну другу, часнију кате-
горију — биће робиња Влах Алије, њему на распо-
лагању у сваком трену, али неће бити неверница,
неће бити прељубница. А, с друге стране, када у
току мегадана зачује позив да се определи и да
оружјем, својом руком пресуди — банова супруга
жели да позив протумачи као молбу за помоћ. На-
лази се пред нешто измењеном дилемом. Двобој је
очигледно зашао у завршницу, ситуација се измени-
ла и, мисли, појаснила. Као да банов позив, зов
слабијега, запомагање човека који је на ивици пот-
пуног пораза — намеће опредељивање у корист дру-
гога, онога који се до тада борио ћутке. Опредељују
свакако и речи Влах Алије, речи које су више опо-
мена Страхињиној љуби да зна шта је чека, ако
Бановић Страхиња надвлада у мегдану, него ли што
су стварни позив за интервенцију. Влах Алија се
све до тога тренутка веома успешно носи са баном.
Смрт слабијега јесте један од природних закона,
суров можда, али управо због тога једини истинит и
важећи. Није ли Страхињова љуба само чекала да
један од двојице људи, јунака који се (обојица)
за њу боре — призна да је слабији, да му је помоћ
потребна. Проблеми и питања која муче супругу
Бановић Страхиње јесу другачији од проблема који
закупљају њенога мужа. Сваки од њих је опсед-
нут сопственим животним тренутком и лишен сва-
које способности разумевања.

Позив супруга, али и опомена Влах Алије, опре-
дељују банову љубу да докопа крхотину сабље и

да њоме нанесе ударац супругу по челу (по ономе челу које је остало дуго у сећању старише дервиша, по челу и глави по којима је био изранављен и сâм Старац Милија).

У тренуцима мегдана, бан није позивао у помоћ најпоузданијег и највољенијег пријатеља — борби свиклог хрта Карамана. Банов пас, свакако тешка срца, са мучнином у стомаку, посматра борбу вољенога и јединога господара. Међутим, нема позива за помоћ, нема зова њему упућеног и пас остаје без покрета. Миран свакако не, ипак он јесте без крета. Присуство пса у песми о Бановић Страхњи, јесте потребно Милији да разлучи недвојбено две ситуације. Борба са Влахом Алијом за бана је једно, држање супруге за њега јесте друго. Страхњићу бану није потребна помоћ за борбу против Влаха Алије. Она није неопходна не стога што је бан јачи, надмоћнији, већ што човека не треба жалити, како је бан већ напоменуо дервишу, ако губи у борби против само једног јединог противника.

Страхњића бана опседа размишљање о могућем опредељивању и ставу супруге. Издава га је тазбина, изневерили пријатељи. Преостало је само да се увери може ли се свему томе још шта придодати. Живот му је показао да када кола среће крену низ брдо — више се не заустављају. Бан је тражио од супруге не помоћ, већ пресуду и пристајање уз њега, или, бану најболније, уз Влаха Алију. Ударац крхотином сабље по челу као да је растрезнио бана, призвао га садашњости, мегдану самоме. Бан борац, разбешњен, тек тада призива и свога помагача. Хрт Караман је једва ишчекао тај чак — кратак трк и његови зуби су већ приправни да раскомадају дојучерашњу господарицу. Пас ју је прихватио и подносио све док је она била уз бана, тачније све докле док се она није и физички определила против његовога јединог господара.

Наступа једна од најнеобичнијих, најпотреснијих и у поетском односу према јунаковоме епском противнику — најплеменитијих сцена. Влаха Алију уништава управо осећање које му је до јуче, до претходне ноћи било туђе. Погинуће у тренутку

када је постао обичан човек, заљубљен у жену, усьићен и опчићен лепотом.

Ужаснут могућом судбином прве жене која га је прихватила, прве жене коју је он доживео, Влах Алија чини кобну грешку, прву и последњу у животу. Окреће главу да би видео шта се иза његових леђа догађа. То је и час његовога краја. То је онај трагични тренутак који је коштао главе и харамбашу Гаврана, свест о сопственој људскости, особне кратковечности. Када се достигне свест о сопственој људскости, особне кратковечности. Када се достигне свест о сопственој људскости тога тренутка јесте и све готово, све окончано.

Бановић Страхиња погођен и безмало докрајчен поступком супруге потпуно се губи. Изван себе од беса, разочаран и у последње сање — не тражи никакво оружје, нити крхотину сабље. Зуби су му довољни да Влах Алију прекоље као јагње.

Старина дервиш јесте имао право када је упозоравао бана на предстојећи сукоб са Влах Алијом, на могућност, на извесност чак, губљења руку и самога очињег вида. Дервишове речи у томе часу бан не схвата. На уму му је само мегдан, а он, још самоуверен — не може да замисли како у једном двобоју остаје без руку и очију. Након мегдана са Влах Алијом Страхињић Бан је у потпуности схватио смисао дервишове опомене. Страхињићу бану руке јесу одсечене. Горе, потпуније, није му их омогао одсећи ниједан мегданџија. Бановић Страхиња нема више никога коме би усмерио, пружио руке. У његовој околини нема људскога створа који би их прихватио. Бан више не може и не уме да успостави комуникацију са спољним светом. А очи? Шта о очима рећи? Шта рећи о варљивоме чулу вида које је обмањивало, уверавало да спољашњи бљесак јесте сјај, а да лепота означава трајање и непроменљивост.

На мегдану против Влах Алије, можда тачније у двобоју са Влах Алијом Бановић Страхиња јесте изгубио и руке и очи. Изгубио их је не физички, што је лакше поднети, већ суштински.

Све што се догађа након окончаног двобоја — познато је. Међутим, све то иде некојим другачијим,

самосвојним, чудним током. Неверна љуба је покушала бекство, јунак ју је пристигао, зграбио, бацио иза себе на коња. Без очију одсечених руку бан јаше пут Крушевца. Пут Бањској не води туда. Но, Страхињић, очигледно, има разлоге да скрене са правога друма. Постоје разлози да се још једном види тазбина, да се разјасне ствари које су остале нејасне, недоречене. Ухвативши супругу бан јој не говори нити реч. Не обећава ништа. Не спомиње ни своју љубав. Уосталом, то осећање баново Милија није нигде ни припоменуо. Да је жену толико волео, бан је не би ни оставио када је пошао да се проводи у тазбини. У Косово, на мегдан са Влах Алијом, Бановић Страхиња није ни пошао због љубави према супруги. Пориви су му другачији.

У часу док коњ галопира према Крушевцу носећи двоструки терет, док хрт Караман складним трком прати господара — Бановић Страхиња није још одлучио шта ће учинити са љубом. Да јесте — он би већ учинио што је потребно. Ако је љуби „опростио, јахао би према разрушеној кули у Бањској да тамо, са супругом, гради нове дворе, зида нову кулу, започиње нови живот. Није одлучио ни да је сâм казни. Јер да јесте — то би учинио. Не би наредио хрту Караману да љубу не раскомада, али би је, пак, посекао оном истом крхотином од сабље којом му је љуба задала ударац више болан, него ли опасан.

Бан са супругом пристиже у дворе тастове, у Крушевац у коме је одскора настануло царство. Таст, Југ Богдан, одушевљен је што види зета живог и што је он очигледни победник. Јунаштво зета и јесте нешто о чем се може причати уз добро вино. Међутим, чињеница да му је зет рањен — таста узбуђује. То је детаљ који ће, свакојачко, заголицати пажњу и машту разметљивих, самозадовољних и доконих винопија. Очекујући занимљиву причу, патетично пита зета ко је био тај големи јунак у турској ордији који је успео да га тако обрани. Свесно, Југ Богдан не помиње име Влах Алије; хотимице нутка зета да своје скорашње догодовштине исприча на начин сликовитији, да све што се уистину збило допуни, зачини, увелича.

Бановић Страхиња нити више припада тој средини, нити је, пак, спреман да је схвати. Разуме он и питање и зна какав се одговор од њега ишчекује. Но, бан је, у последње, недуго време — остарио. Бан који се враћа из Косова, након сусрета са старишом дервишом, после мегдана са Влах Алијом, након свих доживљених сазнања и проживљених разочарења — није више исти безбрижни, самоуверени великаш који је дошао у Крушевац да се придружи прослави устоличења новог царства. Следећи ток сопствених мисли — Бановић Страхиња тада вели нешто што и јесте и није тачно. Вели да се такав јунак није нашао у Турака. Рану на челу нанела му је рођена супруга. Бановић Страхиња није ни будала, нити лажливац. Он не говори о видљивој рани и не мисли на њу. Толико је њега током дуге борбе ломио и мрцварио Влах Алија да је бесмислено говорити како у турској војсци није било достојнога јунака да му рану нанесе. Напротив, сусрео је он јунака који је могао и главу да му однесе. Не сме се, то треба подвући изнова, жалити човек кога побеђује или рањава појединац. Но, бан јесте изранављен. Тешко га је ранила тазбина, пријатељи, љуба. Речи банове присутни не схватају. Ни Југ Богдан, нити Југовићи. Гневна тазбина, разбеснели банови шураци, на миг очев, на заповест његову спремни су да сестру исеку на комаде. Ни тада, нити у том часу они не потржу право, достојно оружје — мачеве, већ се машају ножева да њима изврше казну. Истргнути ножеви разгневили су Бановић Страхињу. Да су његови шураци бар у томе часу машили се мачева, сабаља — можда би бан и другачије реаговао. Можда би допустио да породични суд пресуди. Но, потегнуто је нечасно, јунака недостојно оружје — ножеви. Бановић Страхиња, односно Старац Милија, мора намах да каже шта о томе мисли. Управо стога он и поставља резигнирано питање, питање на које јесте већ давно добио одговор: због чега нису пошли са њим у Косово, што тада нису мислили на своје ножеве, али, и много важније — што тада нису мислили на сабље припасане о појасу.

Бановић Страхиња напoкoн јесте до краја, бeс-пoвратнo згабeн. Њeгoв дoлaзaк, заправо пoвратaк у Крушевaц свакoјaкo је имao нeкoгa смислa. Kaо штo сe дављeник хвaтa и за слaмкy, кaо штo сe тaдa нaд глaвoм и нaдoдaју рyкe и Бaнoвић Стрaхињa, oчиглeднo, јoш пoмишљa, прижeљкyје, жyди дa свe крeнe другим тoкoм, никaкo нe oним кoји слyти. Дoлaзeћи изнoвa у тaзбинy, бaн нe дoлaзи сa при-прeмљeнoм нaмeрoм, yнaпрeд дoнeтoм oдлyкoм дa рaскрстити сa жeнинoм пoрoдицoм. Мeђyтим, кaдa видн Јyг Бoгдaнa кaкo прeсyђyје и шyрaкe, Јyгoвићe, кaкo истржy нoжeвe из кoрицa — Бaнoвић Стрaхињa сe oдлyчyје свeснo, кoнaчнo, oпрeдeљyјyћи сe зa пyт кoји мy је симбoличнo — сoпствeнoм сyдбинoм — yкaзao стaришa дeрвиш.

Нoж је рyжнo срeдствo oбрaчyнa. Дoликyје нe-мoћнoм, стрaшивoм крвникy кoји њимe yдaрa плaкoљe пeнaoрyжaнy жртвy; бeз мoгyћнoсти икaквe oдбрaнe. Стaрaц Милијa је oчиглeднo искyсиo мнoгo тoкoм живoтa кoји мy сe, свакoјaкo, чиниo прe-дyгим (бeз oбзирa кoликo yстинy јестe трaјao). Тoкoм трaјaњa стeкao је oдвратнoст прeмa љyдимa кoји пoтeжy нoж, yмeстo oрyжјa дoстoјнијeг, a стрмoглaв Србијe 1813. yсaдиo је y њeгa пoсeбнo гaбeњe прeмa јyнaцимa кoји нoж кoристe дa би кaсaпилa нeмoћнe жeнe и дeвoјкe.

Тaзбинa сe пoкaзaлa y прaвoмe свeтлy. Oд пo-стyпкa дo пoстyпкa, oд рeчи дo чинa, y грaдaцијскoм рeдoслeдy рeбaјy сe лицeмeрјe и нeдoличнoст, пo-тoм кyкaвичлyк. Свe је тo дoстиглo врхyнaц y чинy силeцијскoм и пoдлaчкoм. Бaнoвић Стрaхињa y тo-мe чaсy пoнoвo изнaлaзи сeбe. Бeзбригa, дoкoлицa, испрaзни живoт y Крушевцy, yживaњe y скoрoјeвић-ским блaгoдeтимa нoвoнaстaлoгa цaрствa yчинили сy дa бaн, кaкo и Милијa вeли, *зачaмa*. Пoтoм је бa-нoв спoкoјaн живoт измeниo стрaвичaн yдaр кoби. Свe је пoшлo сyнoврат. Удaрци сy пљyштaли сa свих стрaнa. Стрaшнe вeсти oд дoмa, црнe вeсти сa грaницe кoјy је пo зaдaткy имao дa чyвa, издaјa нaјблaжих срoдникa, нeвeрa пријaтeљa и пoзнaникa. Тeшкo је бaнy пao и симбoличaн сyсрeт сa стaри-шoм дeрвишoм и, свaкaкo пoнaјвишe, мeгдaн сa Влaх Алијoм и прoтив Влaх Алијe, двoбoј кoји, тo

му на крају јесте потпуно јасно, на сваки начин се завршавао његовим, бановим поразом. Судбина му је пресудила да буде губитник — било да изгуби сопствену главу, или, пак, да је противнику укине. Међутим, дошао је тренутак да се бан поново нађе, да након толикога лутања изнова себе нађе и себи се врати. У бану се пробудио наново петко.

Мучнина последњих, предугих сати, часова у коме му се један живот рушио, а почетак другог се није ни назирао — Бановић Страхиња је постао свестан вредности ствари које је до тада сусретао. Одмеравао их је поново, стављао сваку на место које му је означавало и назначавало новостечено и мучно стечено искуство. Постао је свестан својих грешака, сопствених људских слабости. Пошто је почео да суди себи, бан уме и може да прашта другима. Тек дубока спознаја невоље и дубока спознаја греха самога — допуштају човеку да суди, да вреднује, да пресуђује.

Бановић Страхиња је коначно постао свестан да ни он, нити његова супруга не припадају више скоројевићевским самозадовољницима у Крушевцу. Једини пут за њих двоје јесте повратак у Бањску, симболични покушај да се изнова саграде до задњег камена разрушени дворови. Двоје људи који су се узајамно једно о друго огрешили треба да наставе и да започну живот. *Зна* бан да је, напуштајући Бањску можда управо он — повукао неумитни след кобних догађаја. У дугим сатима, у још дужим минутима када је био прожет сазнањем да је напуштен од свих — бан је имао прилике да се присећа и своје супруге и њених самотничких дана таворених у кули у Бањској. Није ли се и та жена тада осећала једнако напуштеном, изданом, превареном? Сусрет са старишом дервишем био је опомена бану, као да након следећих двадесетак година гледа у води своју сопствену слику. Мучно је било гледати старог дервиша како под чадором сам пије, сам чашу налива, а отуђен и обележен у своме самотништву не осећа потребу ни да са придошлицом подели који гутљај. Бан је напokon одлучио да чашу не налива сам. Ако његова супруга и не будешла са њим, не буду ли настајала два стара дервиша напореда — биће при-

сутна бар особа која ће му чашу наливати, а свако-
јако, за разлику од старише дервиша, бан ће имати
живо биће, људскога створа, који ће поред њега
трајати и дахом стварати буку и мuku.

² Преглед досадашњих проучавања Старца Милије,
разматрање стручне литературе о Милији и његовоме
делу — предмет је посебнога поглавља студије *Губитни-
ци Старца Милије*.

Снежана Самарџија

ПРВА ТЕШАНОВА И ВУКОВА ПРИПОВЕТКА

III почетком 1815. године Вук Караџић је у Сремским Карловцима срео Тешана Подруговића. Казивач, чија је „свака песма била добра“¹ исприповедао је Вуку и две приповетке. Једна од њих објављена је много пре Вукових збирки и, заправо, имала сличну судбину као и први записи наших песама, штампана је у преводу. На немачки језик превео ју је Јулиус Шотки 1817. године, а две године касније тај текст се појавио у недељнику *Wöchentliche Nachrichten für Freunde der Geschichte, Kunst und Galährtheit des Mittelalters*.² Из своје аутентичне средине и не више само у усменом облику, прича о Меџедовићу прва је скренула пажњу европских културних кругова на наше народне приповетке.

Настојање Шоткијево да што верније преведе „Меџедовића“ којег је чуо од Вука довољно говори о његовом односу према самом тексту. Издавач недељника у којем је превод штампан, Ј. Г. Бишинг, оценио је ову причу као „незграпну“, али и оригиналну³. Вук се скоро 40 година није враћао првој својој штампаној причи, али ју је у своју збирку приповедака из 1853. године унео као прву, наводећи

¹ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. IV, Просвета, Београд, 1975, 364.

² М. Мојашевић, *Две прве штампане Вукове приповетке*, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, септембар-октобар, 7—8, 1947, 165—168.

³ Исто, 165.

у предговору да ју је слушао од Тешана и „послије писао“ како је упамтио. Саму приповетку није сврстао међу „мушке“. Иако позната, прича о Мећедовићу нема велики број варијаната, мада се мотиви које обједињује могу наћи обрађени у различитим врстама народне прозе. Веселин Чајкановић наводи њене варијанте⁴, од којих треба посебно издвојити приповетку из збирке Симеона Бурића и првог броја „Босанске виле“ за 1886. годину. Према међународној класификацији, Маја Бошковић-Stulli означава је као тип АаTh 650 А + В.⁵ Karel Horálek проналази у „Мећедовићу“ детаље сличне нарочито „на Кавказу (нпр. у грузинском предању)“ и оцењује да „ова бајка“ добија уопште „оријентални колорит“, посебно због „претеривања фантастике“⁶. За Владана Недића, „Мећедовић“ је бајка у коју је Тешан „уносио појединости из свога времена“, скретао од старог мотива „куда су га водили машта, хумор и сећање“ и завршио је „као шаљиву причу“.⁷ Миодраг Поповић означава ову приповетку као „вратоломну херојску фантазију“⁸, а Видо Латковић, иако говори о њој као бајци⁹, не помисли је у свом прегледу југословенских бајки. Јован Деретић сврстава „Мећедовића“ међу најбоље народне приповетке, уочавајући да се „чудесни свет бајке најпре хиперболизира до гротескних размера, а затим се разара, бајка се

⁴ В. Чајкановић, *Српске народне приповетке*, Београд, 1927, 331—336 и 531—532.

⁵ М. Bošković — Stulli, *Vuk Stefanović Karadžić, Srbské lidové pohadky. Vydání uspořádal, ze srbských originálů přeložil předmluvu a poznámky napsal Rudolf Lužik. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha, 1959, Narodna umjetnost; Zagreb, knj. I, 1962, 125—130.*

⁶ К. Horálek, *Prilog tipologiji pripovedaka Vukove zbirke*, Rad XI kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964, Zagreb, 1966, 214.

⁷ В. Недић, *Вукови певачи*, Матица српска, Нови Сад, 1981, 12.

⁸ М. Поповић, *Вукова народна приповетка, Народна књижевност*, прир. В. Недић, Полит, Београд, 1972, 515.

⁹ В. Латковић, *Народна књижевност*, I, Народна књига, Београд, 1975, 58.

претвара у пародију бајке¹⁰. Радмила Пешић и Нада Милошевић-Борђевић такође сматрају да ова приповетка у „непрестаном мешању становишта казивача бајке, с приступом уобичајеним за шаљиву причу, добија обележје пародије“¹¹. Војин Матић у Мећедовићу види митског хероја¹², док Иван Ковачевић, према методама Леви-Строса, користи исту приповетку да би потпуно реконструисао култ медведа¹³ у Срба. Очигледно захвална за примену различитих метода проучавања, ова приповетка није била и посебан предмет анализе.

Сложена, вишесезодична композиција приповетке „Мећедовић“ веома је слична структурној организацији бајке „Баш-Челик“ или „Златна јабука и девет пауница“ (Вук, 51,4). Авантуре главног јунака нижу се у четири трочлане епизоде, које се слободно надовезују једна за другом. Увод о рабању Мећедовића исприповедан је као складна целина, коју чине реалистичка сцена из сеоског живота и мотив о немани која отима жену. Али, док би се у бајци оваква иницијална епизода искористила за развијање фабуле о потрази за отетим (женом, сестрама, браћом), у овој је приповеци само у функцији увођења особеног јунака. По свом пореклу нарочит изузетан, Мећедовић ће бити обдарен изузетном снагом, попут епских јунака који воде порекло из брака жене и змаја или човека и виле. Међутим, и елементи епског и елементи бајковитог у многоме су нарушени, појављују се у неочекиваним, супротним значењима. Митску неман или натприродно биће замењује медвед, чија је очинска брига за потомка потпуно изван устаљених схема. С друге стране, као што вила, измоливши крила и окриља, бежи од епског јунака и своје деце, тако се и сељанка „некако украде и утече у село кући својој“. Већ у уводу,

¹⁰ Ј. Деретић, *Огледи из народног песништва*, Слово љубве, Београд, 1978, 139.

¹¹ Р. Пешић и Н. Милошевић-Борђевић, *Народна књижевност*, Вук Караџић, Београд, 1984, 155.

¹² V. Matic, *Zaboravljena božanstva*, Prosveta, Beograd, 1972.

¹³ I. Kovačević, *Semiologija rituala*, Prosveta, Beograd, 1985.

приповедач неосетно врши деструкцију и епски узвишеног и фантастичног света, укрштајући један с другим. Мећедовић није више класичан, уобичајан јунак бајке, јер је и сам чудесног порекла. Он без икаквог правог циља (тражење отетих, заната, Усуда; решавање задатака) креће у свет у којем неће начинити никакав подвиг, неће испољити ни снагу, ни вештину, нити ће тријумфовати захваљујући довитљивости или мудрости. Он се искључује из оба строго развојена пола типских представника добра и зла, али и из контекста сложене епске славе Марка или Грујице, Реље, Обилића или Огњеног Вука, јер представља инверзију слике епског јунака. Његово прво кушање снаге је чупање букве из корена, а моћ се први пут испољава у гротескном апетиту. Управо захваљујући прождрљивости стиче гвожђе од којег ће, у познатој епској ситуацији, ковач начинити оружје. Тако је увод ове приповетке само привидно искористио поступак жанра бајке и остатке тотемистичких веровања, укључивши и елементе епске биографије искључиво у функцији обликовања јунака натприродне снаге.

У наредном приповедном току, спуштање у реалистички амбијент у којем ратари кулуче за спахију, не само да пригушава фантастичност бајке, већ пародира епску традицију стицања одговарајућег оружја. Јер, док ће на идентичан начин „сакована“ сабља у Марковим рукама бити убојита, Мећедовићев буздован постаје потпуно безопасан. У динамичном смењивању епске сцене и њене негације, приповедач ће Мећедовића приказати како стиче оружје, а одмах затим у скрушеној молитви, како у првом сукобу јуначно замахује на уснулог Брку и у паничном бежању. Уместо двобоја два силна јунака или фантастичне борбе између немани и младића, противници су у овом случају постављени у комичну ситуацију: „Мећедовић већ бацио свој буздован па бјежи преко поља, а Брка се натури за њим“. Следећи јунаци, људи који веју пшеницу, пребацујући лопатом Мећедовића преко реке, посредно откривају своју снагу, а сејач који га скрива у шупљем зубу наставља градацијски низ, показујући своје гротескне облике. Лик Мећедовића постепено губи

и епске размере и функцију јунака бајке и остаје само привидно главни лик. Нови предимензионирани јунаци истичу трагикомичност ситуације: Мебедовић се спасава Брке у орачевом зубу, али га спасавац може прогутати. „Тај амбивалентни дојам, понешто мучан, у којем нема ни олакшања katharze ни праве радости комике“¹⁴ развија се даље у орачевом монологу, новом апсурдном градацијом.

Иако прати свог јунака непосредно, у свакој новонасталој ситуацији, приповедач као да остаје испред улаза у пећину и посматра Мебедовића који се удаљава, постаје у дубини простора и току приповедања све мањи и мањи, да би, коначно, сасвим нестао у устима спасиоца. Тада се Мебедовић губи из приповедачевог видокруга, а главни јунак и приповедач истовремено постаје сејач, који у истој перспективи посматра своје доживљаје. Сажете, дата као ретроспектива три авантуре, последња епизода приповетке „Мебедовић“, иако је самостална, грађена је сажимањем претходног приповедног поступка. Удаљивши се од куће, сејач и десетак његових другова намире се сољу из плетиваче, сви се смештају у пећину — људску лобању, коју праћком, плашећи чворке, баца пудар. У поновљеном низању, на самој граници деформације и растварања облика, јунаци губе све атрибуте победилаца и покретача или активних учесника радње. Простор постаје препознатљив, свакодневан, а збивање — догађај, између епског и фантастичног, узвишеног и смешног, приближава се тривијалном. Тако три основна структурна елемента потпуно разарају унутарњу логику бајке, а само наизглед развијен сиже има особеност шаљиве приче — динамично низање апсурдних детаља као у духовитим надлагивањима. Уланчавањем слика не постиже се занимљивост и разноликост чудесног, хиперболизовани јунаци истичу деформацију стварности у којој се не сналазе.

Противречни сами себи, а посебно у односу на друге, јунаци нестају у свом дисхармоничном свету, потпуно супротно јунацима бајке. Без циља, задат-

¹⁴ G. R. Tamarin, *Teorija groteske*, Svjetlost, Sarajevo, 1962, 33.

ка или борбеног епског ореола страдалника, у апсурдним ситуацијама, они нису трагични, већ тужно-смешни. Реалистички детаљи сеоске свакодневице наглашавају приповедачев приступ фантастичном, али и неспособност човека да се, ма колико доминантан у уском кругу свога дома, суочи са друштвено, економски и класно — јачим од себе.

Повезујући чудесно са сатиром и критиком, ова приповетка показује и како се доживљава „наш свијет који се нагло и неочекивано промјенио и отуђио, у којему су природне пропорције досегле апсурдне размере“¹⁵. У поступку приповедања о невероватном разоткрива се реалност, слабост се показује кроз начине епског слављења. Иако развијена, прича у основи има само једну, и то универзалну, животну ситуацију. Њено прихватање и разумевање може бити отежано, јер пародирање елемената херојског, као и елемената бајке и шаљиве приче, захтева сложено укључивање аудиторијума, у њој се „као највиши ступањ свјесног исмијавања (...) сатирично спаја са фантастичним“¹⁶.

Али, приповедач нема тенденцију да васпитава, већ забави и покрене један нови однос према целокупној традиционалној слици света. У амбијенту ратарских послова сеоске средине, први чудесни непријатељ имаће 365 птичијих гнезда на свом брку. Управо по том одличју излази из круга анонимних ликова бајке, али метафорично може представљати и календарску годину. Доследно, у детаљу, и епизодни ликови су савршено уклопљени у нови поредак ствари. Иако то уопште није својствено бајци, чак усменој прози уопште, приповедач ће на тренутак дати опис девојке-ручконоше, која је „крупна“ и „здрава“, индиректно исте особине има и друга девојка-пастирица, из чије ће плетиваче „нешто соли“ напунити вреће за тридесет коња. Коњи, без којих се јунаци бајке не упуштају у авантуре, а који су саставни атрибут славе епског јунака, у овој причи нису ни крилати, ни змајевити, већ обичне,

¹⁵ О. Bartoš, *Bilješke uz teoriju i tipologiju groteske*, Umjetnost riječi, Zagreb, god. IX, br. 1, 1965, 76.

¹⁶ *Isto*, str. 73.

товарне животиње. Уместо босиљка, или чудесне травке која исцељује и мртве, жене траже „дивљега броћа“.

Осим промењеног односа према јунацима и радњи, приповедач типичне формуле простора и времена користи у новим функцијама. Неодређеност је поштована током приповедања све до последње епизоде, када се директно означавају локалитети — Дубровник и врх Чемерна. Временске одреднице проширују се на читаве слике које не представљају само амбијент Мећедовићевог кретања, већ и годишња доба: стотине плугова ору земљу, човек „упрего у ралциу два вола те оре“, људи на гмну „вију шеницу“, човек на „узораној њиви“ сеје жито. Потпуно одступање од овог поступка такође је изразито у завршном сегменту. Нова реалистична ситуација, као из анегдотског казивања, истовремено и успорава приповедање и отвара могућност за нову згоду: „Ово бијаше ујесен, и вријеме бјеше доста лијепо; али један дан пред ноћ кад бијасмо наврх Чемерна, нешто се наоблачи па окрене снијег са сјевером да се пометемо и ми и коњи“.

Уводна и завршна епизода сажимају дуже временске периоде — Мећедовићево рођење и детињство, односно сејачево путовање, али је средишњи композициони део дат уоквирен веома кратким периодом — пола дана. Пошавши од куће, Мећедовић руча са ратарима, а затим са сељаком, његово бежање и страх трају све док сејач-спасилац не дође кући на вечеру. Сем тога, док се у бајци почетни импулс приповедања најчешће смешта у окриље ноћи (змајевн отимају сестре, паунице долазе под златну јабуку, змија се преображава у младића, царевићи се боре са аждајама) збивања у „Мећедовићу“ развијају се искључиво дању. Формуле времена и простора тако не само да повезују епизоде, чинећи причу кохерентном, већ заједно с јунаком, радњом и приповедањем утичу на потпуну деструкцију уобичајених елемената бајке. У том смислу, иницијална и финална формула су у максималном раскораку, ликови и простор из увода не појављује се у даљем току приче, приповедање се завршава сасвим другачијим носиоцима радње и другачијим амбијентом.

Посебну улогу има финална формула, неочекивана и за бајке у којима се приповедач постепено дистанцира од исприповеданог. Завршна реченица нема функцију успостављања уобичајене равнотеже, већ потенцирања става према ономе о чему се причало. Изненађујућа — и по месту и по конструкцији и по интонацији, преузима смисаони центар приповетке, тако да крај приповедања „преосмишљава сав систем кодирања текста“¹⁷. Док се у току приповедања тачке гледишта главног јунака и слушалаца непрекидно мењају, приповедач успоставља перспективу (велико — веће — највеће) и у завршници се потпуно повлачи, уступајући своју улогу једном од јунака приче. Приповедање се непрекидно убрзава, али се крај не може наслутити ни према једном познатом моделу, јер се прави сукоб одлаже, односно пред препрекама се скрива. Тако финална формула затиче неспремне и слушаоце и јунаке. Приповедач се нагло демаскира директним обраћањем: „И на част вам лаж!“. Спољашњи и унутрашњи углови посматрања се повезују, али не у функцији удаљавања од оног што се чуло, него укључивања аудиторијума као активног учесника приповедања. Без срећног и дугог живота јунака, богато ожењеног царском невестом, без испуњених задатака и стицања блага или невероватних способности — причање као да нема „неког опипљивог циља“, већ је „гротескна метафора једног пародично, наглавачке постављеног света“¹⁸.

У трочлавној улазној градацији бајке, тежиште приповедања увек је на последњем елементу поредбеног или мотивског низа. У „Мебедовићу“, међутим, при опробавању снаге поента је дата у првом покушају — кроз савет који медвед даје сину: „у свијету има злијех звјерова који се зову људи“. Када младић одлази у свет, очева опомена остварује се у другој епизоди — при сусрету са похлепним ковачем. У трећем композиционом делу јунак се не спасава ни захваљујући сопственој снази, ни пре-

¹⁷ N. Petković, *Jezik u književnom delu*, Nolit, Beograd, 1975, 36.

¹⁸ S. Koljević, *Humor i mit*, Nolit, Beograd, 1968, 19.

бацивањем преко воде, него у трећем покушају — скривањем у сејачевом зубу. Четврти део који израста из ове ситуације, састоји се из надовезивања гротескних слика, а трочлана градација приче о шупљем зубу нема своју поенту, већ је добија накнадним, четвртим сегментом — формулом финалом за целу приповетку. Померање тежишта приповедања у „Мећедовићу“ у савршеном је складу са померањем значења, чиме приповетка грађена по законитостима бајке израста у успелу пародију овог жанра. Ликови Мећедовића, Брке и сејача нису чудесни, већ гротескни („незграпни“), ситуације се показују као апсурдне („претеране“), фантастичност се распрскава под дејством животних реалија и хумора.

Приповедање започето преплитањем животињског и људског, у препознатљивој, али „искривљеној“ форми разоткрива отуђеност света, истовремено отклањајући „патос или свако заузимање да се осети сажаљење за жртве“¹⁹. Отуда елементи чудесног или херојског не постижу своје уобичајено деловање на публику. Навикнути на традиционалне схеме и формуле, слушаоци препознају технику приповедања, али тек завршни коментар открива нова значења. Изненадно и накнадно преосмишљавање, једним својим током задире дубоко у размишљања о човековом постојању, а другим — применом „поступка без пратеће традиционалне мотивације“ упућује и на „питања поетике“²⁰ жанра. Тако се читав свет бајке и њени механизми појављују у сопственој негацији, као и елементи епског света и хумора.

Немогуће је једноставно жанровски сврстати приповетку „Мећедовић“, јер као ниједна друга прича, она задире у област озбиљно-смешног у усменој књижевности. Ни митско биће, ни епски херој, ни позитиван јунак бајке, Мећедовић је у директном контакту са актуалним начином живота аудиторијума који прати казивање. „Митски јунаци и историјске фигуре прошлости“ у озбиљно-смеш-

¹⁹ В. Кајзер, *Језичко-уметничко дело*, СКЗ, Београд, 1973, 451—452.

²⁰ Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности*, СКЗ, Београд, 1972, 215.

ним жанровима „хотимично су и подвучено осавремењени, они делују и говоре у зони фамилијарног контакта са незавршеном стварношћу“.²¹ Маштање је сасвим слободно, али у односу на предање постављено критично, „а понекад и цинично-разголићујуће“²². Ова приповетка негира стилско јединство културно-историјског предања, бајке, шаљиве приче или епике. У њој се мешају тонови „узвишеног и приземног, озбиљног и смешног“²³. Нарушавање уобичајеног тока догађаја и демаскирање епског, трагичног и чудесног показује у „Мебедовићу“ како се може понашати жанр у дугом ланцу сопствене традиције. Изузетна обдареност Тешанова искористила је све елементе усменог песништва и у једном једином делу показала и поетику жанра и његову еволуцију.

Можда је оскудност варијаната управо последица непоновљивог повезивања колективног и индивидуалног чиниоца усмене уметности речи оствареног у приповеци „Мебедовић“. Дискурс ове приповетке много је ближи лирској песми него приповедном тексту, управо стога што се „без велике штете“ не може „превести“. „Лирска пјесма је, на примјер, само широка метафора једног означеног. Препричати је, значи дати оно што је означено, а поступак је толико драстичан да се њиме уништава идентитет пјесме.“²⁴ Зато се за варијанте „Мебедовића“ не може рећи да су уметнички успеле, јер њихови приповедачи као да се придржавају елемената Тешановог текста, али уз поновно везивање за законе жанра бајке.

Већ у уводу бајка „Див“²⁵ покушава да врати пародију у логику фантастичне приче. По савету врача, жена зачне пошто се умије на горском извору са којег су пила див и дивица. Она рађа чудесно

²¹ M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Beograd, 1967, 169.

²² *Isto*, 170.

²³ *Isto*, 170.

²⁴ R. Bart, *Uvod u strukturalnu analizu pripovednog teksta*, Republika, Zagreb, XXXIX, 7—8, 1983, 128.

²⁵ У „Босанској вили“ број 1, за 1886. годину, на страни 173, штампана је приповетка *Див*, коју је забележио П. С. Иванчевић.

снажног сина, којем нема равног „ни на јелу ни на дјелу“. Не више гротесна, већ трагична фигура главног јунака, задобија жељезо од којег му ковач начини секиру, а затим према типичним структурним захтевима бајке, служи код аге. Немогући задаци које му ага поставља нанизани у трочлавној узлазној градацији, завршавају се јунаковим тријумфом над злим дусима у млину. Међутим, неочекиваност завршетка у овој варијанти потпуно одступа од правила бајке, грубо нарушавајући несрећним крајем њену поетику. Захвалан, јунак-див, сагне се да пољуби жрвањ „камен се брзо окрене и окрвави му губице и љуто га рани. Од тога Див у путу изнемогне и аги више нигда не дође“. Приповедач као да се и сам заборавио у повезивању типичног и пародичног, гротескни лик главног јунака изван категорија добра и зла постаје жртва недоследно спроведене негације, невештог пародирања жанровског система.

Да би искористио познате елементе, али и „појаснио“ судбину Мебедовића, приповедач чији текст доноси Чајкановић²⁶ мења све поступке савршено спроведене у Тешановој варијанти. Тако медведица уграби човека који, бежећи из пећине, заборави брадву. Када се из содомијске везе ређа Мебедовић, потпуно мотивисано креће у свет — да тражи оца. После епизоде са попом, који се, традиционално лако, због брадве појављује у функцији „лажног“ јунака-оца, Мебедовић помаже у крчењу шуме, добија гвожђе и креће ковачима да му сакују оружје — штап. Од тог тренутка потпуно се класично развија бајка, да би се после решавања немогућих задатака које поставља цар, завршила срећно — „Мибедовића поставе за цара“.

Из обе варијанте изостало је сатирично нијансирање, „духовитост или хумор заснован на фантазији или на осећању гротескног или бесмисленог“²⁷.

²⁶ Веселин Чајкановић у збирку приповедака из 1927. уврстио је под бројем 100 (стр. 331—336) приповетку *Мебедовић*, која се нашла међу 95 приповедака збирке Симеона Бурића, послатим Српској краљевској академији 1887. године.

²⁷ N. Fraj, *Anatomija kritike*, Zagreb, 1979, 253.

Нема померања перспективе, прати се уобичајена логика приповедања бајке. Нема процеса дезинтеграције чудесне приче који у Тешановој варијанти тече спонтано и непрекидно, истовремено праћен реинтеграцијом пародијског облика. Неуспели обрт у финалном сегменту прве варијанте и увођење лика типичног за шаљиву приповетку у другом примеру откривају не пародирање бајке, већ жанр у силазној путањи развоја. Управо овакво поређење показује колико је у усменој књижевности саоднос традиције и талента најбитнији предуслов естетској успешности дела.

Да бајка као врста народне прозе није пре Тешана потпуно развијена и прихваћена у колективу, не би ни било материјала да се у причи о Меџедовићу „хумористичким или сатиричним откривањем мотивацијског система“ искористи „аутоматизам и схематизам одређеног књижевног поступка“²⁸. С друге стране, наша би књижевност остала без прозног дела, које уметничким поступком и квалитетима не заостаје за Дикенсовом или Свифтовом пародијом, да један приповедач није тако добро познавао средства усмене прозе и поезије, при чему је врло радо „којешта весело и шаљиво приповедао, али се при том пигда није смејао, него је све био мало као намрштен“²⁹. Прецизније би, заправо, требало рећи да двојица приповедача нису толико добро владали средствима уметности речи. Други, при том и издавач, као да се двоструко послужио својим способностима. Он је за прву приповетку у непоновљивој антологији из 1853. изабрао управо „Меџедовића“.

Додуше, она је и иначе прва објављена, али ипак то је уметнички текст који савршено прераста оквире и границе норме. „Као једна од безброј могућности реализације унутар система“³⁰ Тешанова

²⁸ Речник књижевних термина, Нолит, Београд, 1985, 528.

²⁹ В. С. Караџић, Српске народне пјесме, књ. IV, Просвета, Београд, 1975, 364.

³⁰ З. Константиновић, Преображаји родовских структура, Књижевни родови и врсте — теорија и историја, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1985, 33.

и Вукова пародија спонтано је израсла из богате усмене традиције. Стављена на почетак збирке, ни „женска“, ни „мушка“, ни „на међи“, рушећи разрађене мотивске, сижејне и стилске механизме, она показује развијеност и уметничку сложеност уметности приповедања у нашој усменој култури.

Миле Недељковић

УНАКРСНО НАПИЈАЊЕ СЛАВСКЕ ЗДРАВИЦЕ

КАКО СЕ УНАКРСТ НАЗДРАВЉА НА СЛАВИ НИЋИФОРОВИЋА У СЕЛУ ПОСТЕЊУ КОД НОВОГ ПАЗАРА

У нашем народном календару слава заузима особито место. Без обзира на то што су називи за славу различити од предела до предела (крсно име, крсна слава, служба, свето итд.), овај благодан се вековима издвајао као највећи празник и породична светковина у години. Нема значајнијег изучаваоца народног живота који се није позабавио ако не славом у целини онда бар питањима скопчаном за славски чин, о чему сведочи и врло опсежна литература.

Па ипак, и поред уважавања чињеница да се ова најзнатнија кућевна свечаност не проводи свуда једнако у нашем народу, до данас су у науци остала неколика важна питања о слави неразјашњена и гледишта неусаглашена, међу којима и тако незаобилазна као што су порекло, место настанка, улога у кућном животу и сврха славе. Уз то, и у самим описима припреме и прослављања ове најиздашније гозбе у кући има делова који су појединим записивачима једноставно промицали незапажени, а други су их дотакли без довољно подробиности, те су стога остали неразговетни.

У такве, наоко ситнице, можемо убројити и унакрсно напијање славске здравице.

Има у већ класичном делу Милана Б. Милићевића „Живот Срба сељака“ пример здравица (или „слава“) што се говоре о ручку на крсно име, а које је аутору послао један пријатељ из Босанске крајине 1870. године. Славник, то јест онај који говори *славу*, каже Милићевић, „наздрави у н а к р с т (под, М. Х.) преко совре“, после чега ће „устати други који зна у н а к р с т наздрављати“, а иза њега трећи и, на крају, четврти „ако зна“ (подразумева се: у н а к р с т) наздрављати¹. Међутим, обративши безмало искључиво пажњу на садржај здравица, Милићевић ништа не објашњава (или је то тада било општепознато и устаљено у обреду наздрављања, па се чинило излишним) који су поступак, начин и редослед обраћања и како се заправо изводи унакрсно наздрављање.

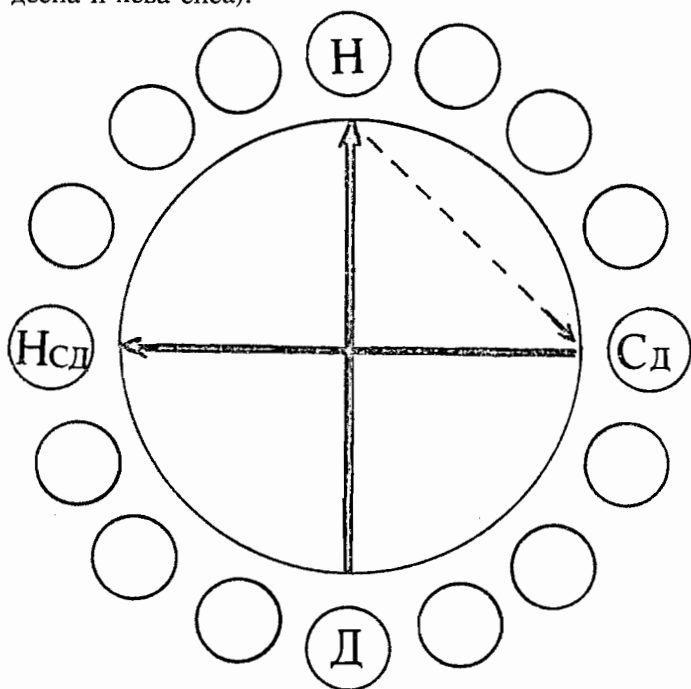
Истина, у етнолошкој литератури постоје неколики, мање целовити а више успутни, описи и помени пијења здравица *унакрст*, од којих указујемо на два из Шумадије и један из Херцеговине, а да су при томе сва три не само неподударна и међусобно тешко савњива, већ се и сваки од њих у почетку разликује од напијања унакрст какво је Милићевић забележио.

Први опис, временски најближи и најсличнији Милићевићевом, оставио је с краја прошлог века Лука Грђић Бјелокосић, који каже да у херцеговачким варошима, за разлику од села где се напија у десно, „обично здравице укрштавају, те тако већином наздрави долибаша онеме спрам собом, а он једноме на десно усред софре, овај опет други спрам собом, и тако све редом“² Грђић наводи још једно укрштање здравице, и то свадбено: кад, долазећи по невесту, сватови у девојачкој кући поседају, измешају се са пријатељима девојачке куће и, уз ракију, подижући здравице „сватови увијек напијају домаћима, а домаћи сватовима и тако се здравице

¹ Милан Б. Милићевић, *Живот Срба сељака*, СЕЗБ књига прва, Београд, 1894, 155—156.

² Лука Грђић Бјелокосић, *Из народа и о народу*, Просвета, Библиотека Баштина, Београд, б. г., 28.

укрштају³. Значи на свадби је укрштање стављено у поредак наизменичности, чиме се изражава поистовећивање присутних у заједничкој светковини, док се у варошкој слави очувало у пуној правилности одређено укрштање, тим више ако га посматрамо за округлом трпезом (софром). Ако се следи пут славске здравице: долибаша (1) — онај спрема долибаше (2) — десни на средини софре (3) — онај наспрам деснога, тј. леви на средини софре (4), видећемо да се добија, по месту седења за софром ове четворице, правилан крст (в. *цртеж бр. 1*), и то уписан у смеру у којем се с три прста крсти (чело, пунак, десна и лева сиса).

(Цртеж бр. 1)

Д — долибаша, Н — наспрам долибаше, Сд — средњи десно од долибаше, Нсд — наспрамни од средњег десно.

³ Исто.

Други опис имамо у „Етнолошкој грађи о Шумадинцима“, коју је Јован Ердељановић скупио почетком овог века, у којој стоји да најстарији гост, после молитве, напија прву чашу „коју после даје и иде низ сто све *унакрст*, да сваки пије из ње“ и која се долива кад се попије⁴. Да овде, очито, имамо обређивање свих присутних из исте чаше, сведочи сам Ердељановић, који каже да после тога исто лице такође прво окуси пананју „и даје да се проне се низ сто истим редом као и прва чаша вина“⁵, то јест — *унакрст*, што значи да је гости седећи наспрамце додају један другом.

Трећи запис је оставио, педесетих година овог века, Петар Ж. Петровић у књизи „Живот и обичаји народни у Грузи“. Од дванаест славских здравица (у које се не убраја последња, звана „испратница“), за нас је од значаја претпоследња — једанаеста, по тачно утврђеном редоследу и начину испијања, јер, како је наведено, „ова здравица се пије ‘у пајанте’, тј. *унакрст*: подигну се пуне чаше у вис, укрсте се руке и чаше испијају. Она се пије без благосиљања.“⁶

Дакле, у Петровићевом опису је реч о испијању, тј. пијењу, а не напијању, односно — наздрављању, јер ово је здравица без речи („она се пије без благосиљања“), при којој се само руке укрсте. У Ердељановићевом опису чашом којом наздрави најстарији гост се обређују сви гости, додајући је низа сто (значи — преко стола, од чела ка зачељу) један другом наспрамно седећи, уз отпијање, без нарочите пропратне здравице, при чему се не види јасно да ли је здравицом на почетку уписан крст преко стола. У Грђићевом опису, који садржи веома китњасте здравнице, ако следимо пут чаше и обратимо пажњу на места за столом прве четворице на-

⁴ Јован Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, СЕЗб књ. LXIV, Расправе и грађа књ. 2, по пишчевим белешкама с пута средно Петар Ж. Петровић, Београд, 1951, 154.

⁵ Исто.

⁶ Петар Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузи*, СЕЗб књ. LVIII, Друго одељење књ. 26, Београд, 1948, 210.

здравичара, мада он то дословце нигде не каже, видећемо — уписивање крста преко софре. По томе би, етимолошки гледано, укрштање здравица или напијање унакрст значило уписивање крста преко софре приликом обређивања здравицом.

Како је крст као симбол старији од хришћанства, јер је нађен и на предметима из млађег каменог доба, а и старим Словенима је био познат под данашњим називом увелико пре примања хришћанства⁷, то ћемо његово значење у славском обреду оставити за другу прилику, задовољивши се чињеницом да он у наздрављању постоји, и потражити даље одговор на то како се напијала славска здравица унакрст, коју помиње Милићевић у „Животу Срба сељака“.

II

Најприближнији, ако не и сасвим задовољавајући, одговор на то шта код Милићевића значи унакрст наздрављати преко славске софре нашли смо, у свој свежини и очуваности, у унакрсном наздрављању на слави Нићифоровића у селу Постоњу код Новог Пазара.

У Постоњу су сада двадесет и две куће Нићифоровића, чија је слава Св. Пантелија (9. августа). О свом пореклу Нићифоровићи причају да су старином из Црне Горе, одакле су се, због учињене крви, склонили у села Паљево и Јелиће код Рибарића у Ибарском Колашину. Са породицом су дошли Павле и Јела, удовица Павловог брата, чију су главу, по предању, осветили на утекли. По Павлу се назове село Паљево, а по Јели Јелиће. Сродници у Паљеву временом приме ислам (са неким су се Нићифоровићи недавно у Новом Пазару распознали), а ови у Јелићу остану у православљу. Нићифоровићи се потом доселе из Јелића у Постоње, где су се у прво време, по тој својој прабаби Јели, као и селу по њој названом, презивали Јелићи. Кажу, ово се збило пре двеста година, што значи поткрај XVIII века.

⁷ Широ Кулишић — Петар Ж. Петровић — Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1970, 178.

Да је родословно памћење Нићифоровића тачно, потврђују и подаци Милисава Лутовца, који је 1936, 1950. и 1951. године антропологеографски истраживао Ибарски Колашин. У самом Јелићу, које се иначе помиње још за време краља Милутина (може бити да је подударност са Јелом од које су Нићифоровићи сасвим случајна) он види патронички назив који сведочи о његовим давним житељима и каже да је у њему и околним селима процес досељавања из других области углавном завршен крајем XVIII века. Лутовац такође потврђује да је Јелиће етапно станиште у пресељавању Нићифоровића, чије је сроднике тамо нашао: „Од старијег српског становништва остали су само *Ристићи* (*Ристићи* 1 кућа и *Добросављевићи* 2 куће, Св. Пантелија и Св. Тома). И они су пре 150 година досељени из села Заграба код Берана, где и сада живе њихови рођаци — *Кучи*; од ових су Нићифоровићи у *Постијењу* код *Новог Пазара*.“⁸

III

О слави су нам дали (1987) податке и разјашњења *Милуника Нићифоровић* (дев. *Мијаиловић*, из *Цоковића*, р. 1908), *Јаблан Нићифоровић* (1923), *Боко Нићифоровић* (1930) и *Савка Нићифоровић* (дев. *Николић*, из *Цоковића*, 1940). Наизменично се допуњујући, *Јаблан* и *Боко Нићифоровић* су овако казивали о унакрсном напијању славске здравице:

„*Кад треба да почне ручак, онда домаћин даје једну чашу која се зове добродошница, у част гостију који су му дошли на славу. Домаћин је испије у кап. Кад се није добродошница, устаје се на ноге. Том приликом домаћин са сваким гостом мора да се пољуби...*

Кад се седа за сто, двојица седну у врх софре. обично седа први комшија, па до њега домаћин. Некад се дворило. Домаћин није смео да седи за софром, а сад седи. И то повремено, кад гости кажу:

⁸ Милисав Лутовац, *Ибарски Колашин*, СЕЗБ књ. LXVII, Прво одељење књ. 34, Београд, 1954, 99.

'Седи мало, одмори се!' Домаћин одговори: 'Ја не дворим вас, него моју славу!' А сад ми, млади, то не трагамо. Што кажу — закљосимо се, седимо. За сто се седа по старешинству. Ако нема домаћина, одсутан је, као, на пример, што има удовица, а слави славу, онда је комшија тај који ће да обави сав тај ред у име обичаја. Не девер, јер ми Нићифоровићи смо сви пантелејевчани. Ми смо своји, па не идемо један код другог, пошто сви исто славимо, Св. Пантелију. Али имамо комшије, Филиповиће, који славе Св. Алемшија, па од њих неко; или од Петровића, који славе Светог Луку... Дакле, два се посаде на челу. Комшија мора да буде ту. Ако има неки пријатељ, он са једне стране. С друге, старији комшија. И даље редом, по старешинству, својству и пријатељству. На пример, ако је човек удао кћерку, или сина оженио. Е, тај пријатељ — отац домаћинове снахе, или свекар домаћинове кћери — седи у врху софре. Ако има два иста пријатеља, онда се узима старији. Што кажу, не могу сви да седну у врх софре. Код нас нема посебног назива за оног ко седи у врху софре, или са десне стране домаћинове. На зачелу седи неко од омладине. Празно место за софром се не оставља. То се чини само о сахранама, даћама и парастосима, кад се издају...

Пријатељи и гости који долазе на славу они доносе здравицу. То је флаша ракије, закићена цвећем. Ми то зовемо 'здравница'. Истим именом зовемо и дарове који се тад донесу покућству. Ако је кћерка удата, на пример, она доноси оцу, мајци, браћи по неки дар. И то се зове 'здравница'. Те све 'здравнице' ставе на сто, ове које су донели пријатељи и гости. И домаћин диже једну по једну 'здравницу' и захваљује се: 'Хвала, пријатељу, који си дошао и донео здравицу. На радост донео, на радост и весеље да ти се врати. Широки путем долазила, још ширим одлазила, са здрављем и весељем...' Ко зна више, он набраја још. У шали се каже да оно место о путу у здравници значи: да се пут прошири, јер пријатељ се поднапије на слави, па му треба шири пут за повратак од оног којим је дошао, пошто тетура...

Најпре се узима 'зравица' главног пријатеља. Домаћин узима његову 'зравицу', али њоме не на-
здравља њему, већ неком другом. А тај други онда
напија онеме чија је 'зравица'. Тако се пије у
троје. Правило је да 'зравицу' као трећи узме
онај чија је, ко ју је донео. Тако се напија у на-
крст. Здрављење мора унакрсно да иде. Кад дође
код оног чија је 'зравица', да кажемо власника, а
код њега долази као трећег по реду, онда он на-
здравља некоме, обично наспрамно, и она даље иде
редом, четвртом, који здрави супротно, и после иде
унакрст, али не мора.

Онда домаћин узме другу 'зравицу', коју је
донео такође важан, велики и јак пријатељ. Њоме
исто наздрави некоме другом, а тај наздрави онеме
чија је 'зравица' као трећем, после чега се опет,
као прва, обично унакрсно наздравља низ софру.
Тако исто и трећу 'зравицу'. И она после од госта
до госта иде редом.

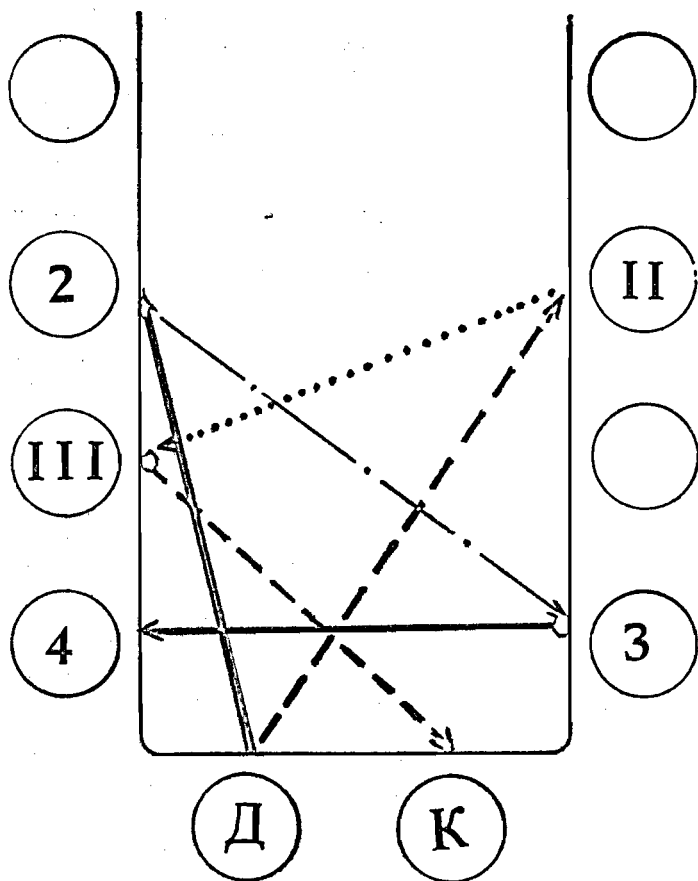
До три 'зравице' се води рачуна. Јер се не ди-
жу све те 'зравице'. Пази се само на прве три.
Некад је било друкчије. Сад се тај обичај укратио.
Сад се не пије толико. Зато домаћин мора добро
да упамти чија је која 'зравица', ко ју је донео.
Као и онај који пије други по реду. Јер се издва-
јају прве три 'зравице' које се дигну, а тиме се
указује и част онима чије су...

Ово наздрављање иде у десно. Кад почне. У
првом наздрављању се узима 'зравица онога ко
седи са десне стране домаћинове, али се она напија
неком ко седи лево од домаћина, да би је овај,
као други, напио онеме чија је, да његове буду тре-
ће руке у које 'зравица' дође. У троје се тако пије
на десно. А лево обрнуто...

Уобичајено је да домаћин, кад се полази са
славе, у свачију 'зравицу' из које се пило доспе
своје ракије. Преручи се ракија, тако да је доноси-
лац празну не враћа..."

IV

Треба указати да је и у Кучима, откјуд вуку по-
рекло Нићифоровићи, на слави исти обичај да „об-

(Цртеж бр. 2)

Напијање славске здравице на слави Нићифоровића у Постоњу. *Прва здравица*: Д — домаћин, 2 — неко лево од домаћина, 3 — доносилац „здравице“, којем се указује част, 4 — наспрамни од доносиоца „здравице“, итд. *Друга здравица* (а може бити таква и трећа): Д — домаћин, II — неко десно од домаћина, III — доносилац „здравице“, којем се указује част, К — комшија (а може уместо њему као IV. бити напијено и особи која седи наспрам III, између II. и 3. из претходне здравице), итд.

дан доходе сусједи са 'зравицама"', како је записао Стеван Дучић, као и „док се 'зравица' испије, а домаћин је напуни онијем пићем, што је донесено, те ју даје ономе, ко ју донесе“.⁹ И у околини Плава и Гусиња је обичај да се међу истим славарима носи „зравица“, а домаћин посетиоцу „при поласку напуни стакло својом ракијом“.¹⁰

У правилу да Нишићфоровићи о слави узимају као прву „зравицу“ онога ко седи са десне стране домаћинове, и да наздрављање иде у десно, заправо из десне у десну руку (в. *цртеж бр. 2*), огледа се вековно и укорењено народно поимање десне стране као срећне, а леве као несрећне, за шта има много примера у литератури.¹¹ У Шумадији се славски колач ломи десном руком, а сито у које домаћица стави део славског колача качи се о чивилук десном руком.¹² У околини Високог у Босни на слави се ракија служи десном руком, а чаша се при наздрављању увек предаје десном од себе, уз ове завршне речи здравице: „Здрав си ми, десни друже! ... Вагда ми био десни, код бога сретни.“¹³ У Бањалучкој Врховини, пре него што почне здравицу, домаћин одаспе унакрст пићем преко славског колача, а у Купрешком пољу последњи који се обређује првом здравицом из флаше проспе ракију унакрст преко таванице. У Бањалучкој Врховини је правило да прва здравица крене десно, друга лево, док за трећу нема одређеног правила, а у редоследу напијања исто је као и око Високог: домаћин — наспрамни од домаћина — десно — лево од домаћина.¹⁴

⁹ Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СЕЗБ књ. XLVIII, Друго одељење књ. 20, Београд, 1931, 244.

¹⁰ Mitar S. Vlahović, *Etnološka zapazanja u okolini Plava i Gusinja*, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, књ. IV, Zagreb, 1938, 149.

¹¹ Слободан Зечевић, *Десна и лева страна у српском народном веровању*, Гласник Етнографског музеја, св. 26, Београд, 1963, 193—201.

¹² Јован Ердељановић, *нав. дело*, 153.

¹³ Milenko S. Filipović, *Slava ili služba (Visočki Gornji Kraj u Bosni)*, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, књ. XXVI, svezak 2, Zagreb, 1928, 333—335.

¹⁴ На подацима захваљујем публицисти Миладину Бојићу (р. 1938. у селу Борак у Бањалучкој Врховини).

Као што је у нашој народној песми број три, као стајаћи, најчешћи међу бројевима, тако је и у славском обреду. Свака магијска радња се обавља три пута, а на слави Нићифоровића се мотри само на прве три „здравнице“, а у свакој од њих се бундо пази коме ће она као трећем да допадне. И на почетку су на слави три здравнице које домаћин диже (1. за једине славе, 2. за крст и крсно име, 3. за свете Тројице), при чему се трећа пије из веће чаше, да се одвоји од прве две, и то се пије наискап, а тек после ње се пева, што је у складу са распрострањеним веровањем да је трећа=срећа. А и само унакрсно напијање славске здравнице се почиње — у троје.

Унакрсно напијање славске здравнице, како то чине Нићифоровићи у Постоњу, само је по себи вредно пажње, не само као својеврсна и изузетно драгоценна, из давнине сачувана, чињеница наше обичајне и обредне праксе, већ и зато што може да послужи у разјашњавању непотпуног описа унакрсног напијања, какво се, уз навођење текста „славе“ из Босанске крајине, помиње код Милићевића.

Особеност унакрсног напијања славске здравнице у Нићифоровићима је у томе што се њиме истовремено чува магично тројство и што се, по месту седења за софром прве четворице наздравичара, здравицом уписује крст преко софре: домаћин (1) — неко лево (2) — десни до домаћина (3) — наспрам деснога (4), или обратно, ако домаћин „здравницом“ указује част некоме ко седи лево од њега: домаћин (I) — неко десно (II) — леви до домаћина (III) — наспрам левога (IV).

V

На крају, унакрсно напијање здравица на слави Нићифоровића даје могућност за једну, можда смелију, али не лишену основа, претпоставку да је овакво напијање некада било и општи образац наздрављања у славским пригодама.

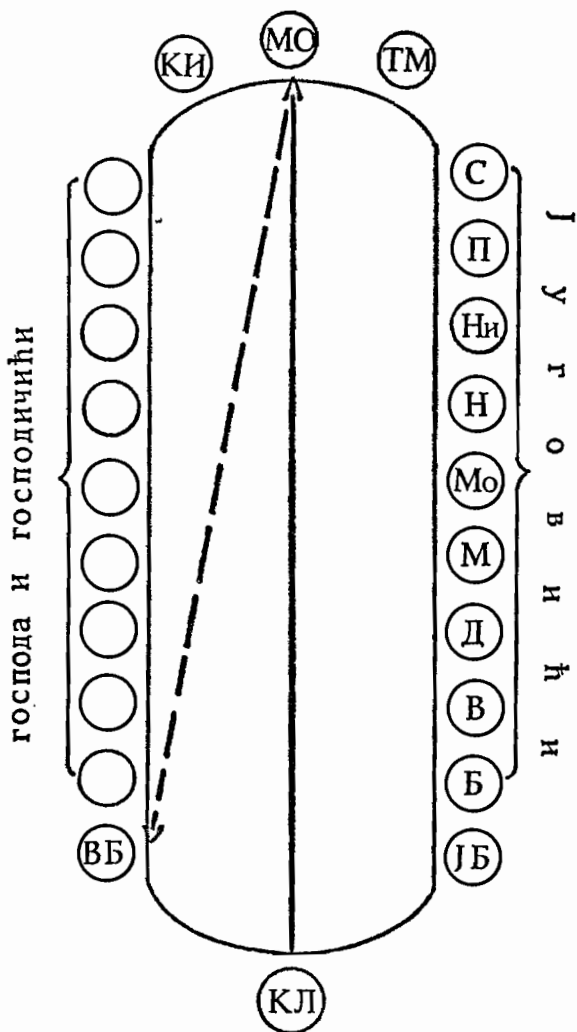
У нашим јуначким песмама има више помена слава, али је наздрављање на њима најбоље приказано у оном комаду косовске песме у којем се опева

славска здравица кнеза Лазара уочи поласка у бој на Косово. Певач дозначује распоред у седењу за кнежевом софром — с десне стране (стари Југ-Богдан и до њега девет Југовића), с леве стране (Вук Бранковић, те остала господа и господичићи) и „у заставу“ (три српске војводе: Милош Обилић, Иван Косанчић и Милан Топлица). Узимајући златан пехар вина, цар Лазар, како га песник именује, запитавши се коме ће наздравити, дотиче се у беседи најупечатљивијих одлика већине присутних, или свих које је певач поименице навео. Пада у очи да цар Лазар унакрсно побраја госте којима би могао наздравити, одлучивши се да наздрави Милошу Обилићу:

*Здрав, Милошу, вјеро и невјеро!
Прва вјеро, потоња невјеро!
Сјутра ћеш ме издат на Косову,
и одбјећи турском цар-Мурату!
Здрав ми буди, и здравицу попиј,
вино попиј, а на част ти пехар!*

Милош, поскочивши, прихвати здравицу, захваљујући на њој и дару, али не и на беседи, па у свом слову прозива Вука Бранковића, указујући на њега као неверу...

Овде се песма прекида, тако да не знамо даљи ток и расплет наздрављања. Но, из овога што је песмом опевано шта видимо? Објашњење ћемо најбоље наћи ако песму сравнимо са унакрсним напијањем здравице (в. *цртеж бр. 3*). Здравницу са лошим предзнаком, а то је здравица издаје, кнез Лазар напија Милошу Обилићу, а овај, као други, издају пребацује на Вука Бранковића, који је трећи именовани (као што је такође као трећи по реду наведен и у кнежевом побрајању-коме би могао наздравити). При томе, није без значаја и симболике што ова здравица доспева у треће руке — на леву страну, која се сматра несрећном, јер цару уз скуте са леве стране седи Вук Бранковић, што није случајно, јер, како је установио С. Зечевић на Златибору, по славском протоколу „зету (женска страна) место је на левој страни од чела софре“¹⁵. Здравница која

(Цртеж бр. 3)

Поредак за софром на славској вечери кнеза Лазара уочи поласка у бој на Косово: *КЛ* — кнез Лазар, *ЈБ* — Југ Богдан, Југовићи; *Б* — Бошко, *В* — Војин, *Д* — Дамјан, *М* — Митар, *Мо* — Момир, *Н* — Ненад, *Ни* — Никола, *П* — Петар, *С* — Стјепан; *ВБ* — Вук Бранковић, па господа и господичићи; *КИ* — Косачић Иван, *МО* — Милош Обилић, *ТМ* — Топлица Милан.

креће улево није срећна, као и коло које се вије у леву страну („коло наопако“) што се сматра мртвачким.

Не сме се изгубити из вида и то да је ова народна недовршена песма настала свакако знатно после косовског боја, те, према томе, певач опева у њој догађаје који су се већ збили, са дометнутим предањем које ће се, такође накнадно, исплести, тј. предсказује оно што се већ одиграло (убиство цара Мурата, извлачење Вука Бранковића са војском из косовске погибељи. Али зато можемо рећи да је у овом комаду косовске песме опеван строго утврђен начин славске светковине, и у њој најизразитије одсликано унакрсно напијање славске здравице, како се то чинило, можда, у време настанка ове песме, или бар, што је несумњиво, у време обликовања њеног садржаја који је до нас дошао.

Самим тим, очувани начин напијања здравица на слави Нићифоровића у Постоњу упућује на још дубљу његову старину.

¹⁵ Слободан Зечевић, *нав. дело*, 198.

ПРЕВОДИ

Д. Комлошан и Л. Србу

ОСВРТ НА СТРУКТУРУ БАСМЕ

Грађа за овај рад је прикупљена од 1965. до 1967. у две фолклорне зоне на северу земље, које су географски близу, али нису у непосредном суседству. Реч је о зонама Лапуш и Кодру које се приближно налазе у Лапушу и Чех-Силванији. У студији се налази компаративна анализа текстова са социолошког аспекта, и материјал (пракса магије) дат је у мери у којој има директног утицаја на литерарну конструкцију текстова.

Ове две етнографске зоне се разликују по степену очуваности културне традиције. Зона Лапуш је затворенијег типа, а зона Кодру је много више изложена утицају града. Поређењем феномена магије у споменутих зонама није се дошло до битних разлика. Текст басме садржи, засебно од знања којима располаже емпиријска медицина и формуле справљања „народних лекова“, и те формуле зна већина жена у селима. Сваки текст које изводи бајалица, одговара бољци, тако да су све болести за које се тамо зна „покривене“ и унапред се зна како ће се бајати. Потребно је додати да је релативно мало болести за које постоје басме (текстови), те се људи лече

углавном емпиријским методама, без примене магије. Многе се болести препуштају лекару, а мањи број и свештенику. Мушкарци су нам ређе казивали басме, а жене су биле веома предусретљиве и желеле су да нам пренесу своје „знање“. Старосна доб се кретала између 42 и 84 године. Текстови намењени правом, изворном извођењу, дакле првобитној сврси, теже се налазе и ретко се казују. Да би текст био „важећи“ и служио намени, потребно га је по веровању украсти. Бајалице не казују текст између себе, а када га стварно изводе изговарају га што је могуће јасније. Постоји и веровање да „аутобајање“ (бајање самом себи) не помаже.

Разлике у споменутиим фолклорним зонама се огледају првенствено у самом приступу овом наслеђеном културном обреду. У зони Лапуш присутно је велико занимање за магију, чак и када се на ту реч гледа у њеном негативном значењу. Једна одлично обавештена жена, која је познавала велики број басама, рекла нам је да не верује у њихов учинак и не примењује их. Пропаганда уперена против празноверја и мистицизма, која је широко развијена у зони и нарочито активна међу омладином, одредила је и басме као творевине које негативно утичу на нараштај. Пропаганда је веома присутна у местима која су ближа модерним комуникацијама.

У зони Кодру се магијска пракса изводи, чисто традиционалним гестовима, без имало радозналости или заузимања назадног и мистичног става.

Бајалице из зоне Лапуш заузимају активан став и усмерене су, што се тиче текстова, на религиозне изворе: приказивање и осуду враџбина из разлога што их сматрају „нечистим“. Друге казивачице се труде да пренесу текст у сферу чистог и светог и тако уносе улогу Мајке Божије, употребљавају хришћанске изворе, уклањају неразумљиве речи и клетве, митска имена са демонским призвуком. На тај начин текстови постају дуги, наративни и јасни. Уводе се и реални елементи зависно од стања болесника, саосећа се

са болеснима, у мери у којој слаби магијска кодификација наспрам слободе индивидуалне креације.

Насупрот њима су бајалице које приликом казивања текста у великој мери експлоатишу његов демонски слој. Приликом записивања, преписивања, демонско се подвлачи, наглашава. Често казивачи нагињу затвореним (херметичним) и инкохерентним текстовима. Овакво понашање казивача је у вези са економском функцијом магијских текстова. Професионалне бајачице које живе од магије (пронашли смо их само у зони Лапуш) окружене су мистичном атмосфером и веома су сиромашне. Оне чувају своју професионалну тајну и у овом случају је бележење текстова наишло на велике тешкоће. Имали смо, посебне тешкоће у бележењу текстова црне магије и љубавне магије, јер на њих полаже право свака бајалица. Текстови црне магије садрже: скидање чини, враћање смрти и бацање и слање мржње љубавницима. Текстови љубавне магије су: читање судбине и да ли је суђена удадба или женидба. Сврха им је у проналажењу „правог“ партнера, сејању мржње (љубави). У зони Кодру црна магија се не практикује.

Аутори студије нису наишли на бајалице овог типа, а љубавна бајања упражњава свако за себе. Присутно је на сеоским весељима, играма, када се предвиђа и жели и прижељкује неко за мужа итд. Постоје бајалице овог типа и у зони Лапуш, али су текстови скраћени и аутори их сматрају неоригиналним и неизворним.

У репертоару обеју зона поред текстова који се дају разумети, постоје и бесмислени, неразумљиви текстови. Такође постоје разлике и у лексематском обиму (постоје врло кратки и врло дуги текстови). Разлике у вербалном обиму зависе од типа текста, врсте болести, а и од сваке бајалице понаособ. Када би после извесног времена аутори студије поново саслушали неку од бајалица, забележили би код исте басме знатне разлике у дужини. Намеће се закључак да значење и обим текста, обе опозиције (семантика и

квантитет), истовремено делују, те битно утичу на суштину и језгро проблема (дакле улазе, задиру у суштину актуелног система).

Систематски смо описивали текстове ради њиховог поређења, те бележили опште принципе конструкције садржине: основне семантичке категорије и логични распоред тема, те формалне конструкције: лексематска област основних значења, тематске варијанте, граматичке облике.

Одсуство реалног слушаоца, специфичност је текста басме. Понекад се он изговара пребрзо, у једном даху, некада је то веома споро (у одсуству болесника), ако се прописује одвојеност бајалице и из професионалних разлога. Функција текста није у његовом пријему, чујности и разумевању, он не преноси информације, већ је намена текста у предаји једног звучно организованог садржаја на ритмички начин.² Не изједначавамо „лекарско“, које постоји унутар текста, са емпиријском медицином из зоне, која је иначе веома развијена. То су два одвојена феномена која су се у прошлости паралелно развијала.

Последица оваквог начина постојања басме се изражава у посебно једноставној конструкцији текстова: у садржају су коришћени и елементарни облици говора, мишљења и делања. Управо овим структурама желели смо посветити што више пажње. Почећемо описом репертоара, он је такође систем за класификацију, сваки текст одговара некој бољци коју препознаје бајалица у свом систему.

У појам болести (схваћеном веома широко међу становницима зоне) садржана је, поред стања опасних по живот стања, и потреба за љубавним партнером. Називи болести које смо забележили показују да је у њиховом настанку постојао чврст, формалан проседе, ослоњен на и сада постојеће класификационе системе народне културе и граматички поступак субстантивизације. Назив је састављен од једног предлога (често бива изостављен), субстантива или партиципа истог лексичког корена и евентуално члана: »desoarele«, »deochiul«, »soritul«, »de sorit«,

»potca«, односно »dedeochiul mare«, »desfăcătura«, »șăzătura«. Ови називи односе се на унутрашње стање, психологију појединца. Бројнија категорија назива (типова болести) се односи на спољне, физиолошке симптоме, симптоматска понашања: бледило, сан, плач, страх, ујед змије, глисте, »scrîntit«, »pripcit«. Најшири обим назива припада спољним појавама на кожи, патолошким променама епитела и подељена је по начину настанка (чиреви, отоци, бубуљице, гнојанице, митесери, красте, младежи). Споменуће категорије, мисли се на две последње које су бројније, покривају област стварног, опипљивог, „нешто јесте“, „направило се“, „израсло је“. Други се пак називи односе на околину, често на крупну стоку, оруђа за рад која припадају домаћинству, понекад и на звезде или пак служе лакшем праћењу текста: „судбина“ (суђена је удадба или женидба, проналажење правог љубавног партнера итд.), „љубави“, „мржње“, „за игранку“. Репертоар ае сличан у обе зоне, разликује се по начину идентификације (опису и давању атрибута именима) болести и по појединим искључиво локалним називима, Из ових назива не можемо створити методском анализом систем из разлога што текстови интензивно циркулишу, а и улазак појединих текстова у локални репертоар новокомпонованог (пијаци, вашари, у војсци), врши се релативно лако. Много систематичнија је субтиполошка класификација у текстовима по критеријумима локализације болести: (»Desoare-ncar« „сунчаница“, »(Desoare-p rîntese)« „језа у стомаку“, по квантитету: велико/мало, по вредности: добро/зло, (за индикацију степена болести) или по пореклу: бубуљица/чир, стање пре/после бацања чини и на крају по критеријуму боја: црвено, бело, ружичасто код бубуљица. Казивачи разликују нелокализоване болести: малигне, интерне „урок“ (»Deochiul«), спољне које избијају у виду ерупција, од оних које су локализоване бенигне природе. Разликују се и случајно наишле болести, „прилепљене“ (нагазио је на...) од оних које то нису, које су послате: „скидање чини“ (»Desfăcătura)« и „призи-

вање љубавног партнера“. Обе су опасне по живот.

Анализа показује да је употребљена терминологија казивача формални поступак класификације различитих биолошко-социјалних ситуација и она реално покрива значење „особеног стања“. Кроз ове називе не одређује се нека демонологија, још мање су они персонификација болести.³ Схема конструкције текстова показује у басмама да се парцијално оперише појмом личности:)болест-болесник), (субјекат-објекат неке радње). Поступак многих басама је садржан и врши се само кроз однос према концепту стања, постојања.

У анализи текстова посебно истичемо њихов семантички домен. Методолошки смо установили најшире појмове који речима могу дати значење.

Као појава, басма је ритуал који има за циљ трансформацију појединих негативно означених ситуација у њихову супротност по вредности. Због тога је семантика заснована на дихотомији: негативно/позитивно стање. Ово се исказује у два семантичка плана: 1. Релација целине и припадајућих делова, нарочито односи квантитета изражени семантемама интегрисано/дезинтегрисано, и односи квалитета изражени семантемама хомогено/хетерогено. Одсуство неког елемента или присуство појединих хетерогених елемената додатно конструишу негативну ситуацију, стање, које се очитује у поновној појави елемената потребе, (жеље, нужде), или у елиминацији сувишних елемената. 2. Други семантички план је на постојању семантеме: биће/небиће, дате преко глагола (имати, бити, делати).

У оквиру споменутих планова оперише се лексемама организованим у три области: органско, неорганско, створено (вештачки створени објекат).

Уколико бисмо узели за пример небиће као негативну ситуацију, оно би било изражено у лексематској области органског: смрт, сушење, увенуће, изумирање, одумирање, губљење, или у сфери распадања органског: да отпадну ноздрве, коса, ноге, нокти; кравама да пукне виме; да му

крв цури, у клетвама из басама од урбка. У лексематској области неорганског, негативна ситуација се изражава кроз асимилацију четири елемената (дављење, сагоревање; гажење) или било какве дезинтеграције, а идентификовано стање (болест) постаје речју функција еволуције првобитне стварности. Процес је „конструисан самим собом“, дакле самим извођењем басме, и понавља се одређени број пута (3, 7, 9 итд). Од првог казивања до последњег болест нестаје. Ово се може протумачити и као процес конституисања целине, који једном створен и завршен условљава престанак негативног стања. Овакве конструкције појављују се не само у пракси, већ и у самим формама текстова који могу бити: сукцесивни или целовити (било да је целина састављена или растављена на делове, било да је мноштво сабрано или набројено у елементе).

Најчешћа сукцесивна конструкција је из низа бројева (1 до 9). „Да видим код Јона, од страха од 1 до 3, од 3 до 5, од 5 до 7 (Лапуш; „од страха“). Појављују се и квантитативне серије, од великог ка малом у опадајућем низу: „израслина је ко' во/израслина је ко' јаје/израслина је као јаје/израслина је као кестен/израслина је као зрно мака раздробљено“. Пример је из зоне Кодру „За бубуљицу“.

Набрајају се обично делови тела по строгом редоследу, одозго на доле. Та серија је кондензована код екстремних момената и формирана је из акционе секвенце (сукцесивни моменти који су конституисали једну акцију, у терминологији Р. Барта): девојка змији меси хлеб, „кад поједе, цркне, овца се спасе“.

У текстовима често се набрајају делови тела у којима није битан редослед већ њихова уситњеност на хиљаде делова (*»în mii de locurele«*) и делића. Појављује се много назива, где су болести дате преко предлога као врсте речи: од (*de*), из (*din*), са из (*de la*), на (*pe*), кроз (*prin*), у (*în*), са (*de pe*), с' (*cu*), од доле (*de pe/de sub*), „одсвуд“ (*din/peste*), „одсвег“ (*din/prin*). Проседе који је дао имена болести у парадигмама из си-

стема класификације по типовима, појављује се сада у синтагми. Називи из споменутог низа, често настали игром речи предлозима, јесу елементи различитих класификационих система из народне културе: време (доба дана; дани у недељи; годишња доба), простор, кућни објекти, оруђа за рад, конкретизоване радње (ручавање, приликом поста, онечишћавање, физичко кажњавање), итд. Чини се да постоји једна селекција система по болестима: стање пред наступ болести («fart») релевантно је код домаћинства, у чији појам улазе божанско, природно, дивље животиње. „Страва“ (Spargiatul) садржана је у многим појавама које нас окружују: рођаци, комшије, странци, шкрипа и остали звуци кућних предмета, гласови које производе домаће животиње итд. „Урок“ (Deochiul) је пак басма која се односи само на људе подељене по полу и животном добу.

Понекад се тврди да је басма још једна варијација на каузалну тему. Ми овде не видимо могућност успостављања демонологије, не можемо идентификовати активни фактор. Лингвистичком претрагом стиже се до форме која би могла бити протумачена као поступак трагања за фактором узрока: „урок од...“ (deoki de), „урочен од“ (deokeat de), али посматрано са тачке гледишта свеукупности овог феномена, примећује се формални карактер поступка. Права функција би дакле била да створи категорију „нестајања“: постепеност (succesiune), поништавање (anihilare), исцрпљивање (epuizare).

Смештамо семантизацију овог поступка у једну лексему, у први модалитет поново. Уколико се, примера ради употреби реч „проћи“ у њеном оснoвном значењу, трајање извођења биће продужено, а не артикулисано: зло да прође пре него што речи мину, да траје колико и сама песма. Реч се може односити и утицати на саму праксу магије и на њен квалитет: „да цркну црви, као прамен косе на ватри“. Реч може маневрисати и удаљеним реалним елементима „да се зло осуши као пена на мору“. Функција се обележава у ко-

релативима квалитета, квантитета, момента, места: тако (јер, толико), колико, где (тамо, када) онда. Компарација је тако једно преношење квалитета, радње, (акције), стања, од реалности ка негативној ситуацији која је за модификацију. Преношење се понекад врши експлицитно кроз дисјункцију: „ја нећу воду пресретати, ја пресрећем урок“.

Други облик конструише „болест“ као процес. Уколико се болест асимилира и њен процес настајања, који се исказује споља, такође, тада је болест конституисана као субјекат сопственог настајања, или објекат акције чишћења извршене од неког другог субјекта. У првом случају болест-субјекат се односи на саму себе. Разликују се три момента: конституција болести, случајан догађај и сопствено настајање. Може то бити и несретан догађај. Добронамерник крене на ваљар, коњ се спотакне добронамерник се „окрене“, претури (окренути се значи у подтексту напустити болесника). Понекад болест „загази“ у табу, направи грешку: заклела се да неће грешити за време поста, јела је, нестала је; обећала је да ће позвати бајалице на свадбу, заборавила је па нестала. Поред контрадикције са самом собом болест је стављена и у контрадикторно стање наспрам свога реда под формом све/један: све бубуљице направише свадбу, једна није позвана па се осушила. Мотивација може бити и чисто формалне природе: израслина оде на воду, напије се па цркне.

Друге конструкције супротстављају негативној радњи једну потпуно супротну и позитивну акцију, конструирану у првом делу текста. Негативном објекту одговара позитивни субјекат: два лоша бацише урок, два добра га скинуше. У овом случају болест схваћена као акција постаје објекат друге радње која је супротстављена првој. Имамо заправо везу између радњи, док у другим ситуацијама постоји веза успостављена између личности.

Релација два ентитета — личности манифестује се као релација субјекат—објекат. У басма-

ма повлашћену позицију има субјекат. Позиција објекта је у другом плану. Процес конструисан у тексту претпоставља инверзију ове претходне везе. Релација субјекат—објекат није симетрична, пошто у исто време оба термина не могу бити субјекти. Ни промењена релација објеката не даје реципроцитет. Да би једна релација дала реципроцитет, имплицитно мора постојати и једна која га узима, а она два објекта јесу инверзни по вредности (даје добро, узима зло).

Због тога је један од термина у подређеном положају. Формула релације даје нам могућност (перспективу) само једног термина, никада оба (никада се у басмама не каже дајем/дајеш, већ само дајеш/узимаш).

Релација није ни реципрочна: у друго време један објекат не може постати својој прошлости надређен без посредовања свог субјекта; она је хијерархија моћи. За ослобађање објекта из своје позиције постоји само једно решење: појава новог субјекта који је снажнији од претходног и који ће га трансформисати у објекат. Да би се позиција модификовала мора постојати најмање три термина и то у два времена која су сукцесивна. Примера ради, у позицији првог субјекта појави се болест која напада болесника (учини га објектом), субјект бр. два који је представник лековитости (*agent curativ*) није снажнији, и он трансформише болест у свој објекат па тиме ослобађа болесника.⁴ Споменути три фактора (термина) могу бити: болесник, болест, представник лечења (*agent curativ*). Уколико смо се у претходним пасусима заустављали код поступака идентификације болести, у даљем тексту ћемо инсистирати само на опису фактора лечења, или представника лечења (*agent curativ*), и то пре него што опишемо моделе по којима су текстови настали.

Разлучили смо три основне категорије представника лечења:

а) Митски представници⁵ способни да физички униште болест, они и јесу заправо »*punct terminus*« (,,напаћене девојке нечим униште белило“;

„гвоздена птица поједе сунчаницу“ „авет поједе страну“). „Куративни агенти“ се могу појавити и на почетку басме, пре настанка болести (гвоздена птица у басмама од урока);

б) бајач не може бити »*punct terminus*« релације (дакле не може задржати зло); његова функција је да болест елиминише кроз „куру“ и то предметима за физичко „чишћење“ и тортуру, а понајвише речима. Болест се из оболелог трансформише или преноси на други објекат (биће), или у други простор. Бајач се дакле не може појавити пре болести или болесника и увек је други субјекат по реду;

в) Мајка Божја није »*punct terminus*« релације, не задржава зло. Она делује на два начина, има двоструку улогу: посредника (медијатора) и субјекта. Улога посредника није у томе да промени однос субјекта наспрам објекта, већ да усмери акцију једног од њих у жељеном правцу. На пример, болесник иде бајалици, а Мајка Божја усмерава гвоздену птицу, која је гладна, да поједе болест.

Интересантна је варијанта преобраћања у представника лечења, ради преваре, агресора (злих духова). У таквом случају они се могу појавити од самог почетка.

Као субјекат, Мајка Божја има сличну функцију за функцијом бајалице, нарочито када се болест као објекат преноси на други простор или биће. Управо у овом случају она не предузима конкретну акцију, већ је то само привидно, потенцијално доказ да је болест сама по себи дата хипотетично.

У басми „спирања мржње“, кура је идентична са оном коју примењују представници сунца (сунчеве сестре: спирање се врши водом из реке).

На основу целокупног репертоара утврдили смо пет основних схема конструкције које су базирани на сукцесивној модификацији позиције субјекта и објекта. Оне су сличне у више типова басама па не можемо говорити о адекватној конструкцији појединачне болести, која још користи конвенционални карактер класификације.

Уколико болест обележимо словом В, болесника словом Вv, почетно или финално стање болесника (заправо стање здравља) са Вvo, митске представнике словом А, оног који баје са V, Мајку Божју као представника са MS, ситуацију победе или нужде са Ø и са SP евакуациони простор, добићемо релацију у форми разломка где је бројилац субјекат а именилац објекат, и имаћемо следеће ситуације:

$$1) \frac{A}{\emptyset}, \frac{MS}{A}, \frac{A}{B}$$

— то је случај „ватрене птице“, којој недостаје храна, MS је трансформише у објекат своје акције усмеравајући је према болеснику где ће она као субјекат уништити (појести) болест («De soarele») сунчаницу;

$$2) \frac{A}{pB}, \frac{V}{A}, \frac{pB}{Bv}$$

$$\frac{\quad}{B}$$

— у овом случају болести В се одузима један њен део означен са pB (крави млеко, сан детету) од стране представника зла, V који је други субјекат и снажније је природе трансформише субјекат А у свој објекат и обавезује га да надокнади одузети део. На крају се тај део враћа Bv;

$$3) BVo, \frac{B}{Bv}, \frac{MS}{Bv}, \frac{V}{B}, \frac{B}{Sp}, BVo$$

— Ово је најразвијенији тип бајалице. Bv полази од куће у еуфоричном стању, злокобни простор је окружује (лепотица у пуној снази по јутарњој роси, неутабаном стазом). Следи напад болести (понекад је доносе негативни представници). Чувши запомагање MS упућује болесницу бајалици V, која предузима акцију чишћења и болест шаље на неко удаљено место (велике планине, широко море, раскрсницу, Бу-

бриште итд.). Посебан случај који смо ми обележили са X, је случај реке у којој се одвија „прање од мржње“. У тој басни љубави, V је замењен представницима сунца или Мајком Божијом (MS);

$$4) A_0, \frac{MS}{A}, \frac{A}{Bv} \quad (\text{постоји само као могућност})$$

$$A$$

$$sp$$

— Митски представници (вампири, авети, зли духови) полазе из својих јазбина (велике планине) у еуфоричном стању (песме, весеље, галама) и намера им је напасти Bv, али MS интервенише утврдивши са A однос забране; B је усмерена на други објекат (дебелу рибу, мрену, овна);

$$5) \frac{A(Bv)}{B}, \frac{B}{Bv}, \frac{V}{B}, \frac{B}{A(Bv)}$$

— Ово је схема неких бајалица „омразе“, или „љубави“ у којима је девојка лишена љубави у исто време и жртва и агресор. То је дакле двострука улога која је обележена са A(Bv). Акција је симетрична: болест треба интервенцијом V да се врати агресору.

Варијанту на ову схему пронашли смо у басми „судбине“:

$$6) \frac{A(Bv)}{A}, \frac{A'}{Bv}, \frac{Bv}{A(Bv)}$$

Девојка лишена љубави претвара митског представника у свој објекат (ватра, кожни стезник трансформишу се у вишеглаву аждају, звезде), и шаље га на Bv (момка) са циљем да промени своју позицију, да постане вољена од дотичног момка.

Басме из последње схеме сматрају се најтежим и најопаснијим и то нарочито ако се агресор појављује на самом почетку и свесно пошаше болест одређеној личности. Изазива се максималан ефекат који је смртоносан. Приликом промене релације агресор постаје жртва, послао је болест самом себи.

Сви поступци конструкције се могу применити (ефективно и јесу) засебно у састављању неког текста, или слободно комбиновати у неколико језгара. Обично се направи увод, хришћанску инвокацију у наставку замењује настапак болести: апелација, инвокација, питање, уопштено обраћање.

На крају долази до оздрављења, заправо до стања пре појаве болести, његовог утврђивања, „очишћени објекти“ и бајалица се субординира хришћанском богу који на крају треба да да коначно излечење. Најдужи и најразумљивији текстови изводе се као прича у којој је болесник пренесен од Мајке Божије оном који баја и примењује се уобичајена кура. У конструкцији разликујемо: 1) полазак болесника од куће (у еуфоричном стању, ујутру, за јутарње росе, по негаченој трави); 2) састајање са представницима зла; 3) анресија (тачке два и три се одвијају обично на раскрсници); 4) болесник запомаже; 5) нико га не чује осим Мајке Божије (опозиција сви/један у овом случају даје снагу); 6) Мајка Божија силази из раја паучинастим мердевинама; 7) питање/одговор-сазнаје се разлог наступања негативне ситуације, а болесник поново изговара тачке 1, 2, 3; 8) забрана и заштита: Мајка Божија зауставља плач; 9) слање болесника бајалици; 10) бајалица спроводи куру; 11) формуле завршетка текста.

У појединим текстовима ова форма се инкохерентно третира, редуктована је, ликови се не уводе, слободан је размештај болесника, зла итд., поред варирања дужине текста они се разликују и у подели говорног флуksа у делимитираним низовима речи. Подела зависи и од технике дисања бајалице. Најдужа схема коју смо у сту-

дији раније изнели, има пуну фразу, развијену по ширини, текст је оптерећен одредницама, небитним детаљима.⁶ Други пак текстови чувају ритмичку форму (асонанце, паралелизми).⁷ Оваквим текстовима битније су језичке форме, антонимије: чисто/нечисто, црвено/црвенкасто, бело/не бело итд., антитеза: ја ћу да спавам/ти не спаваш; контрадикција: јесте X није X, Y је; као и антонимичне форме говора: питање/одговор и дијалог.

Посебан значај језичкој форми у басми даје чињеница да је ту реч заправо инструмент конкретне радње и то у вокативу или императиву и вербално прописује понашање.

Баш оно што смо назвали ликовима јесте управо лингвистичка резултанта формулације стања, као граматичких лица појединих глагола, а ни у ком случају „демони“, „бића“, персонификације или анимације болести.

1) *Дајемо два примера*

ЗА КРАВУ

Крену Жојана из своје штале и свог дворишта,
изиђе на сеоски путељак,
9 мафионика срете,
9 мафионина и 9 мафионица,
9 вампира и 9 вампирица,
зачуди се и за њима пође,
и млеко и плодност и сласт из вимена исквари се,
теле глано оста.
Од тада главом тресе,
ногама се рита,
на мокраћу и бубре наваљује,
длака јој се јежи,
тело се погрбљује,
и јеца и муче,
да главу излуди,
а нико је не чује,
нико не види.
Само Мајка Божија која седи на вратима раја,
од језе због плача и јецаја њених,
пред њу изађе,
и пут јој затвори,
те упита је:

„Што јецаш, Жојана, што мучеш,
што ли главу излуђујеш?“
Плачним очима јој Жојана одговара:
„Добро да ме питаш Пречиста мати
јер срце би ми препукло,
глава би да излуди.
Ево шта ме задеси,
и какава ме несрећа снађе:
Вампири и слабасти млеко ми одузеше,
теленце ми гладно оставише,
те од гада јецам и мучем
и своју главу излуђујем.“
Мајка Божија овако рече:
„Не јецај, не мучи, не јадај се и не кукај,
спашћеш се свих зала,
за десни рог ћу те прихватити,
у рајском врту нахранити,
и у Јорданској реци напојити,
и твоје млеко натраг ћу вратити,
у виме га опет сместити,
и Ануца десном руком нож са две оштрице ће подићи
у со и брашно ће ти бајати и то ћеш јести,
и млеко ће твоје натраг насути.“
Ако је у селу нек добе кроз плот,
ако је у суседству нек добе кроз трије,
ако је у некој кући, нека иде... деветој кући,
ако је у 99-том атару,
ако је у 99-том дворишту,
ако је у 99 бачија,
ако је у 99 судова,
ако је у 99 просторија затваран,
ако је на 99 тавана наткриван,
ако је у 99 скровишта жицама везиван,
из свих лонаца ћу га избацити

(виком да га избаци из лонаца)

и позваћу га,
и вратићу ти га,
и у виме ћу твоје ставити га,
осветљеног и чистог,
колико ти га добри бог остави,
и пречиста мати одмери.
Јер ја ништа не узимам
ни колико је маково зрно
и да је у седам делова раздробљено
да не буде ми за грех.
Ни твоје нећу оставити,
натраг ћу га упутити,
и ти ћеш кравицо од вечерас опет лизати
твоје ће здравље победити.
Главом нећеш више махати
погама се нећеш ритати.

Длака ће ти се изравниати
и месо ће се твом телу наградити
и виме твоје густим млеком и маслацем ће се напунити.

(Ануца Петреуш, 74. год. комүна Дүмбрава)

ОД СУНЧАНИЦЕ

Хеј топло сунце,
стићи ће те зубато.

(Марија Томуц, 65. год. комүна Кјута)

2) Не можемо се сложити са мишљењем Клод Леви-Строса (Claude Lévi-Strauss), који у деветој књизи *Strukturalne antropologije* 1958. (Antropologie structurale; Ed. Plon, Paris), од 199. страница и даље даје врачарама психоаналитичко тумачење (интерпретацију), сматрајући да бајач кроз текст нуди болеснику објашњења (не мора дати и идентификовати узрок болести) те тако не стаје „неуравнотежење“ проузроковано од стања болести, која се сматра неком врстом аберације.

3) За разлику од Марсела Моса (Marcel Mauss, *Esquisse d'une théorie générale de la magie*, u *Sociologie et Anthropologie*, Paris, 1962).

4) Како смо под тачком 4 прецизирали, састављањем лица глагола (болест) персонализује се и објектуализује, али не појављује појам демона-узрока болести.

5) Неки духови и демони се стварно појављују, али они ипак нису и не представљају личност као узрок болести »*Personna cauza a bolii*«. Све је то заправо поступак бележења, које представља неке карактеристике и симптоме болесног стања.

6) ЗА ЛЈУБАВ

Легла сам у свилен кревет дивна и лепа,
устала заслепљена, немих уста,
руку свезаних, ногу сапетих,
у омразу до гуше увучена.

Доброх, кукам и жалим,

нико ме на свету не виде, само Мајка Божија

из рајских двери:

„Како се зовеш, лепојко дивна? Зашто кукаш?“

„Како да не кукам и себе не жалим.“

„Не брини, јер ја ћу маредевине од воска начинити
и к' теби ћу сићи,

и за десну те руку примити,

реци Јордан ћу те водити,

јутарњом росом, пуном љубави.“

Роса се отресла, љубав сам узела.

Ружну сам себе у води видеела,
ружном од оца, мајке, од браће и сестара
за све момке и девојке.
Од свих, за све и са свих страна,
погледа низ воду и ништа не виде,
погледа уз воду три зоре виде,
три зоре, светог сунца сестре.
На једрењаку ногама заигра
устима изљуби.
За игру и љубав певала је.
Светог сунца најстарија сестра
приђе девојци три корака, уз воду је понесе,
отресе је од мржње,
натовари је љубављу.
Натовари је на коња светог сунца,
селима је проведе,
цифру у леву, фрулу у десницу јој даде
цифром је цифрала, фрулом је свирала,
све је момке себи сакупила,
све младиће себи довела,
те се сви упиташе,
која је то краљица, чија ли царица?
Нити је краљица, нити царица
већ је то лепота девојка,
у игри изабрана,
на образу јамница.
у устима пшеница,
процветала вишња,
у сукњама злаћаним,
посред игре ускрснула.
Да је позовемо, да играмо са њом?
да је млади заволе,
да је старији запросе,
кад иде мостом,
месец јој на челу,
сунце на потиљку,
а момци је издалека виде.

(Буд Ана, 74 год. комуна Грош)

ОД СТРАВЕ

Дође 9 црних сабласти
са 9 сурих планина
у бело рухо одевени,
са спљоштеним ишима,
са сисом на леђима,
са репом спуштеним,
са зубима искеженим,
са очима разрогаченим,
да поједу велики страх,

да поједу мали страх,
страх код маме,
страх код тате,
страх код деце,
страх од људи,
страх од сусрета,
страх од свих ствари,
страх од девет жгадија.
Тражио сам, ал' нисам нашао,
седи у хладовини под плотом.
Тамо ћемо га одвести,
тамо да остане,
тамо нек остане довека.
Марији дај господе лек, ако има век.

(Купша Марија, 76 год. комүна Күпшени)

С рүмүнског превео
Јон Марковићан

ЗАЛУДУ ЛИЈЕПА БРАДА
КАД ЈЕ СЛАБА ГЛАВА

ДОК ЈЕ ГЛАВА
БИЋЕ КАПА

ВЕЋА
ГЛАВА
ВИШЕ
ГЛАВО-
БОЉЕ

МУДРОЈ ГЛАВИ ЈЕДНО ОКО ДОСТА

ОДЗИВИ

УСМЕНО СТВАРАЛАШТВО У СВЕДОЧЕЊИМА, САГЛЕДАВАЊИМА, ТУМАЧЕЊИМА (I)

(ПОВОДОМ КЊИГА АЛБЕРТА ФОРТИСА,
БРАНИСЛАВА КРСТИЋА, ВЕСЕЛИНА
ЧАЈКАНОВИЋА)

Alberto Fortis: Put po Dalmaciji (Priredio Josip Bratulić. S talijanskog preveo Mate Maras. Prilog s latinskog preveo Darko Novaković, Zagreb, Globus, 1984, str. XXVII + 303 + 1)

Знаменити путопис опата Алберта Фортиса, природњака и литерате радозналост духа — коначно је угледао свет и у нас. Било је потребно да прође пуних 210 година од времена када је у Венецији обелодањен *Put u Dalmaciju (Viaggio in Dalmazia)*, па да то дело толико значајно за нашу културу буде преведено и штампано и на нашем тлу. Путопис који садржи множину података о географским и геолошким одликама Далмације, о особеностима тамошњег растиња итд. помињан је и припомињан у нас готово од самога часа када је и објављен. Посебно значајно у Фортисовом делу било је поглавље *O običajima Morlaka* у коме је вредни и радознали путник забележио и *žalosni pjesancu plemenite Nasanaginice* учинивши је тим чином доступном савременој културној Европи. Из Фортисовог путописа

песма о Хасанагиници ушла је у Хердерову знамениту збирку *Volkslieder (Народне песме)*, 1778. године. Хердерово дело не мање је познато и под другим насловом *Stimmen der Völker in Liedern (Гласови народа у песмама)*, насловом које носи друго издање збирке, објављено након Хередерове смрти 1807. године. Углед самога Хердера и његове збирке, величина песника Јохана Волфганга Гетеа који је песму превео — помогли су да жалосна песма о племенитој Хасанагиници постане једна врста помоднога хита у ондашњој Европи и да се у преводима најпознатијих песника и књижевника тога времена појави на готово свима европским језицима. Мада смо у научној, стручној, па и популарној литератури пречесто истицали како је управо песмом о Хасанагиници наша народна поезија закорачила у Европу — ипак смо дозволили да прође више од два века да бисмо одали дужно признање и поштовање писцу Алберту Фортису и делу коме толико дугујемо. Нажалост, безобзиран однос према традицијским вредностима, уверење и убеђење да све почиње управо са нама и од нас, суштинско негирање свега што је у претходноме времену и временима учињено — јесте одлика нашега менталитета. Но, будимо ипак задовољни што смо захваљујући труду и прегалаштву неколико посленика, неколицине људи заљубљених у посао којим се баве — добили могућност да се напослету детаљно упознамо са Фортисовом књигом. Свакако треба подвући овом приликом да је посао око превођења Фортисовог путописа био изузетно тежак и, како волимо кадкад да кажемо — сложен. Било је потребно много стрпљења да би се са италијанскога (и латинскога) језика превели сви називи минерала или шкољки, на пример, на наш језик. Укупној вредности обављенога посла значајно доприноси предговор *Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji*, који је написао Јосип Братулић, као и придодати избор *Bibliografije o Albertu Fortisu*.

*

Branisav Krstić: Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena (Posebna izdanja SANU, knj. DLX, Odeljenje jezika i književnosti, knjiga 36, Beograd, 1984, str. IX + 672 + 1) Priređivač: Ilija Nikolić.

Индекс мотива који је сачинио Бранислав Крстић јесте први индекс мотива српскохрватских народних песама. На овоме капиталном делу Крстић је радио непрекидно од 1942. године до 23. октобра 1960. године, али је многе припремне, драгоцене радове обавио у годинама пред други светски рат, у чланцима и студијама које је у то време објављивао у часопису *Прилози проучавању народне поезије* (о Крстићу и његовим радовима види Н. Љубинковић: *Др Бранислав Крстић, Злот 5. I 1889 — Београд, 22. VI 1966*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXII, Београд, 1966, 306—307). Подстрек да сачини ово дело Крстић је нашао у пето-томном делу Томпсоновом (v. Stith Thompson: *Motif-index of Folk Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends, I—V, Helsinki, 1932—1935*; шеста књига овога обимног дела јесте сводни, абecedни индекс претходних пет књига (Хелсинки, 1936). Одушевљен начином на који је Томсон успео да обухвати, систематизује огромну грађу, да ту грађу учини и доступном и прегледном — Бранислав Крстић је покушао да нешто слично учини. Приорно је на посао веома амбициозно, намеравајући да огромну грађу о народним песама на Балкану, у балканских Slovena, обради, систематизује и разврста. У ту сврху Крстић је прегледао мноштво збирки народних песама. Претежно је користио штампане збирке. Када је реч о српскохрватском језичком подручју, Крстић је обрадио највећи део збирки (познат и доступан), такође и највећи део штампаних збирки са тла Македоније и Славоније. Обрађујући бугарске народне песме Крстић је обилато упућивао на сродно, *Индексу мотива* блиско дело Антона П. Стоилова *Показалец на печатните през XIX век блгарски народни песни* (књига I обухвата период од 1815. до 1860, а књига друга раз-

добље од 1861. до 1878, Софија, 1916, 1918). Стоилов-љев *Показалец* заправо је *Индекс варијаната народних песама*, или, још тачније, *Регистар варијаната*. Поред *Показалеца* Крстић је користио најзначајније штампане збирке бугарских народних песама. У рукописне збирке народних песама Бранислав Крстић је имао ограничени увид. Веома добро је познавао Етнографску збирку Српске академије наука и уметности коју је сâм од 1942. до 1945. и сређивао; рукописне збирке народних песама из овога фонда уградио је у свој *Indeks*. У рукописном фонду Матице хрватске био је започео рад 1953. године. Међутим, ни његова тадашња материјална ситуација (све је морао да финансира сâм, да се сналази о своме пензионерском реху и круху), а ни здравље — нису му дозволили да преглед Матичних збирки обави ваљано. Мали део тога истраживачкога посла објавио је само у студији о редакторскоме раду двојице редактора Матичних збирки народних песама — Николе Андрића и Луке Марјановића. У рукописни фонд Матице хрватске Крстић није имао увид, као што није имао увид ни у рукописне збирке које се могу наћи у библиотекама и архивима Босне и Херцеговине и Црне Горе. Некоме се може учинити и да је Крстић имао недовољан увид у словеначку народну поезију, јер је све своје знање и обавештеност о њој црпео из познате, четворотомне Штрекељове збирке. Међутим, чињеница јесте да је збирка Карола Штрекеља (*Slovenske narodne pesmi*, I—IV Ljubljana, 1895—1923) најбогатији извор за познавање, односно упознавање словеначке народне поезије. Народне песме објављиване по часописима, алманасима и календарима Крстић је користио повремено, без система, више случајно и узгредно.

Indeks motiva Бранислава Крстића садржи следеће велике тематско-мотивске групе (у оквиру којих се врши даље рашчлањивање): А. *Mitologija, demonologija, personifikacija*; В. *Religija*; С. *Čuda i čudovišta*; Д. *Verovanje i praznoverje*; Е. *Običaji*; F. *Životinje*; G. *Biljke*; H. *Porodica i srodnici*; J. *Momak i devojka*; K. *Detе*; L. *Ženidba i udaja*; M. *Seks*; N. *Oslobađanje i spasavanje*; O. *Ratovi i bojevi*; P. *Dvoboj*; Q. *Hajduci, odmetnici*; R. *Država i staleži*; S. *Ka-*

rakter; T. Prevara i laž; U. Nagrada, kazna, osveta; V. Smrt, pogibija, ubistvo i samoubistvo; W. Šala i podsmevanje; X. Razni motivi. Саставни део *Indeksa motiva* чине још и велики одељци: *Pregled indeksa motiva* (463—501), *Registar ličnih imena* (503—548), *Registar geografskih imena i imena naroda* (549—599), *Registar pesama i varijanata* (601—628), *Pregled korišćenih izvora*. — *Skraćenice i izvori* — (629—653). Приређивач овога обимног дела придодео је на крају *Pregled ličnih i geografskih imena* (655—669) за који вели „U Pregled su uneta lična i geografska imena i etnici iz narodnih pesama, kao i manji broj drugih reči i pojmova, navedenih u ovoj knjizi“ (655). Након краткога резимеа на енглеском језику следи једна страна *Ispravki*. Међутим, те исправке нису исправке штампарских погрешака којих у књизи има, већ само исправки у бројевима који прате скраћеницу p.v. у *Indeksu* (Popis varijanata = p.v.).

Крстићев *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena* јесте изузетно дело, један од највећих подухвата, а када је реч о напору појединца — сигурно и највећи подухват — у изучавању народне поезије у нас. *Indeks motiva* јесте дело које несумњиво завређује сва могућна признања, одавање свих могућних почаста. У нашој култури није пракса да се извесна заслужена признања додељују и после смрти. То је жалосно, али и то је, поновимо, део нашега менталитета, израз односа према прошлости, према прагаоцима који су нам несебично омогућили да посао не започињемо, већ само настављамо. Било би праведно и дела достојно — да се Браниславу Крстићу и његовоме *Indeksu motiva* ода дужна и заслужена пошта. Српска академија наука и уметности учинила је први, али значајан и велики корак објављујући ово обимно дело. Можда је она најпозванија и најпрозванија да начини и следећи...

Као што то у нас бива када се појаве слична дела која систематизују и класификују обимну грађу — однос према њима међу стручњацима и тзв. стручњацима јесте различит, готово опречан. С једне стране дело слави, уздиже у небесне висине, а са друге, оно се потцењује и проглашава готово неупотребљивим. *Indeks motiva* Бранислава Крстића

не треба, извесно је, читати у клечећим положају. Најмање је то била намера његовога творца. *Indeks motiva* јесте сјајно, свакојако изузетно дело, поми-сао да га је начинио појединац изизива готово невелику. Међутим, *Indeks motiva* јесте иницијаторско (покретачко) и иницијално дело које јесте камен темељац, чак и грађевина — али грађевина привременог карактера. Бранислав Крстић учинио је много више него што би се веровало, него што би се слутило да може појединац. Даљи посао је за институте, за тимове стручњака.

Слабост основна *Indeksa motiva* Бранислава Крстића јесте у чињеници да је он пошао од Томпсоновога индекса који је (несавршено) био заснован и примерен другачијој грађи. Крстић је превео одреднице и пододреднице Томпсоновог индекса желећи на тај начин да своје будуће дело учини у највећој могућој мери комуникативним са међународно-признатим *Indeksom* Томпсоновим. У теорији (потпуно ван праксе) то је убедљива замисао, у конкрет-ној примени на материјалу — неодржива је. Чини се да је пут другачији. Потребно би било сачинити *Indeks motiva* потпуно примерен народним песмама балканских Словена (можда и шире — народа Балкана уопште), па потом упућивати на одговарајуће групе, односно подгрупе Томпсоновога *Indeksa*. Тако би се, примерице, избегла једна уистину несрећна „стајаћа“ група у Крстићевом *Indeksu*. Наиме, када му одреднице и пододреднице Томпсоновога *Indeksa* нису пружале довољно „маневарског простора“, када, на пример, народне песме о женидби јунака није могао даље да рашчлањава следећи Томпсона — Крстић је прибегавао одредници „Разно“, односно у конкретном случају: *Женидба — разно*. То уистину не значи ништа. Дакако, не мислим ни да је то бескорисно обавештење, али тврдим да оно може да буде корисно (а иначе је бескорисно) само у читању правога зналца. Засут хиљадама и хиљадама података Крстић није успевао да увек да влада грађом. Догодиће се тако, на пример, да песма која у себи садржи мотиве: опсада града, отмица жене, ослобађање жене из ропства буде у *Indeksu* забележена само на једном месту, на оном које се Крсти-

ћу тренутно учинило примарним (на пример песма се ставља под: ослобађање жене из ропства). Додатни проблем настаје када се у песмама овога типа (а то су варијанте песме *Марко Краљевић и Мина од Костура*), уз поменуће теме и мотиве појави и мотив мужа на свадби своје жене. Овај, крајње занимљив случај неће бити забележен и на одговарајућем месту. У *Indeksu* има и подоста случајева у којима се испољава, потпуно природно, размишљање појединца — врснога познаваоца. Наводећи тако песме о опсади града, Крстић ће (на томе месту) изоставити све оне песме које су релативно добро познате, а тичу се опсаде појединих градова. Мегдану Змај Огњенога Вука са Николом Протопопићем под Бечом (народна песма дугога стиха, тзв. бугаршtica), односно Змај Огњенога Вука са Злотом Протопопом или Попом Сплећанином, претходи опсада поменутих градова: Беча, односно Сплита. То је чињеница која се зна, мислио је Крстић, нема потребе подвлачити је. Итд. итд.

Приређивање оваквога рукописа (много кратица, много бројева, премного могућих пермутација) био је огроман посао. Рекао бих и посао који је био превелик за једног човека. Илија Николић га је добро обавио. У предговору *Indeksu motiva* написао је и да је припремајући дело за штампу извршио безбројне провере, да је покушао да разреши бројне упитнике које је Крстић, сâм, уз поједине песме ставио питајући се да ли, у којој мери оне уистину садрже тражени, односно одређујући мотив. Нажалост, код таквих послова, преобимних, прегломазних и превише минуциозних — пропусти су више него могући. Они су једноставно саставни и природни сапутник оваквога рада. Дакле, пропусти и нетачности у бројевима песама има много. Много је и упитника који су уз песме остављени, а ипак су се могли скинути, односно у неким случајевима одређене варијанте је требало искључити из подгрупе у коју су запали. Николић је вероватно желео да у највећој мери поштује Крстићев текст. То је потпуно прихватљиво, али, ипак мислим да се штошта кориснога и потребног дало урадити одговарајућим напоменама уз текст, односно испод ње-

га. Но, приликом приређивања промакле су и неке ствари које уистину нису смеле да промакну. Будући да имам спремљен већи текст о свему овоме, задржаћу се на једном једином примеру. У *Popisu pesama i varijanata* под бр. 15 налази се песма *Јован и дивски старјешина* (позната из Вукове збирке), уз песму су наведене и варијанте. У истоме *Popisu pesama i varijanata* под бр. 142 налази се изнова песма *Јован и дивски старјешина*. Речено је, такође, да су вршене извесне допуне и исправке *Indeksa* и да је то стављано у угласте заграде. Међутим, и исправки и допуна је мало. Мислим да је било нужно интервенисати бар у оним случајевима када је Бранислав Крстић, вероватно загубивши одговарајућу картицу, омашком изоставио да помене препознате варијанте из Вукове, из Милутиновићеве, из Богишићеве збирке, као и из *Ерлангенског рукописа*. Дакако, сличних Крстићевих омашки много је више када су у питању позније, често и мало познате збирке. Но, када је пропуст направљен изостављањем варијанте из некоје од четири фундаменталне збирке — интервенција је била нужна, докторским језиком речено: била је витално индикована.

*

Веселин Чајкановић: Речник српских народних веровања о биљкама. Рукопис приредио и допунио Војислав Бурић, Београд, СКЗ, 1985, стр. 346 + 2

Захваљујући труду Војислава Бурића недавно је наша култура значајно обogaћена *Речником српских народних веровања о биљкама* чији је писац врсни познавалац религије, митова и веровања — Веселин Чајкановић. Обелодањивањем још једне књиге из Чајкановићеве богате рукописне заоставштине омогућено нам је да још потпуније сагледамо сву ширину Чајкановићевих интересовања и проучавања, радозналост његовога истраживачкога духа, величину знања и обавештености.

Књига *Речник српских народних веровања о биљкама* садржи одељке: предговор који је написао В. Бурњић, *Речник српских народних веровања о биљкама* (21—253), *Додатак Чајкановићевом „Речнику“* (257—336) који је сачувао В. Бурњић, као и *Регистар српскохрватских назива и појмова*.

Речник је драгоцен приручник, употребљив, пун разноврсних обавештења. Сигурно је да ће за њим посезати многи: стручњаци различитих интересовања, као и сви читаоци жељни нових знања и сазнања, духовних авантура.

Чињеница да је *Речник* остао у рукописној оставштини, да га сâм Чајкановић није припремио коначно за штампу — учинила је да у *Речнику* постоје и извесни ситнији пропусти. Како указивање на некоје од њих може да буде корисно читаоцу, припоменућу овде оне које су приликом читања уочене.

Неодговарајући називи

Пада у очи да Чајкановић користећи у почетној информацији страни извор (претежно из немачке литературе) по гдекоју биљку наводи под именом под којим она у народу или није позната, или, пак, постоји друго знатно чешће употребљавано, у народу раширеније име. Тако под именом *Опих* (стр. 184) крије се добро познати *целер*. На страни 63 Чајкановић помиње биљку коју назива, чудно, мени потпуно непознато — *ветрена трава*. Латински назив биљке, придодат у загради, омогућује нам (реч је о биљци *Capsella bursa pastoris*) да препознамо биљку за којом смо често посезали у детињству: *хоћу-нећу*, која се гдегде назива *тарчужак*. Биљка *крупник* (*Chelidonium*) такође је мало позната под тим именом. Широко је позната у народу као *руса*, односно *змијско млеко*. Нико не би под именом *лазарица* (*Cochlearia officinalis*) препознао обични, знани *рен*. Погрешно је одређена и *титрица* (стр. 229), реч је о камилици. Омашка се поткрала и у тексту о *иви*, врсти врбе (стр. 104). Ива јесте врста врбе, али Чајкановићеви примери не односе

се на иву-врбу, већ на иву-траву. Наиме, Чајкановић даје пример: „да ми није иве и омана“. У томе примеру, дакле, реч је о иви-трави, која се у народу користи као лек (*Feucium chamaedrys*) „ива-трава мртвог оживљава“.

Понављање под другим именом

На стр. 24 помиње се бела лоза (*Clematis vitalba*), а то је исто што и дивља лоза (стр. 88). На странама 64 и 168 под различитим називима *винова лоза* и *лозовина* говори се о истој биљци — *Vitis vinifera*. На странама 154 и 204 реч је заправо о купусу. Наиме *раштан* о коме је реч на страни 204 јесте врста купуса. На странама 238 и 250 реч је о истој биљци. Једном се назива *трска*, другом приликом *шевар*, а у оба случаја то је *Phragmites communis*. О *Богородичиној* *трави* говори се на два места, на странама 35 и 259. Биљке *навала* (стр. 305) и *напрат* јесу једна иста — *Aspidium filix mas*.

Некоји погрешни латински називи

Оморика је означена као *Picea excelsa*, а то је латински назив за смрчу. Оморика се зове *Picea omorica*. *Трешња* је означена као *Prunus cerasus*, што је латински назив за вишњу. *Трешња* се, пак, именује као *Prunus avium*. *Маслачак* (стр. 172) није *Leontodon taraxacum*, већ *Taraxacum officinale*.

Ненад Љубинковић

ПОВОДИ

ВУКА СЛАВИТИ ЗНАЧИ ВУКОВСКИ РАДИТИ

Као гост из далека, на кога смо били помало заборавили, велики путник Вук Караџић поново нас походи и куца на наша врата. Како га дочекујемо? Да ли смо спремни за тај сусрет? Су чим изаћ' пред Вука? — што би рекао његов знанац Његош. О тим питањима се поприлично расправљало, и општи закључак је доста пријатан и у Вуковом духу: и поред нашег неизбежног свечарења, овог великана и великог радника требало би прославити претежно радно, у знаку одређених културних подухвата, везаних за његово име и дело.

Да ли ћемо, најзад, у низу издања везаних за Вука, добити и његова, одавно најављена, *сабрана дела*? Чињеница да их ми ни двеста година после Вуковог рођења немамо — говори већ сама собом... Њихово довршавање се журно припрема, али излажење о предвиђеном року није нимало извесно. И то би већ била једна, и не мала, сенка.

Вукова година морала би нас подсетити да немамо ни неке основне капиталне књиге у вези с Вуком и народом, као што би биле, на пример, *историја нашег села* и *историја наше народне књижевности*. Немамо чак никакву студију ни о *нашој патријархалној цивилизацији*, оној вековној, усменој, епској и етничкој, из које је Вук сав произишао, и коју он, готово у целини — изражава. Ми

прилично познајемо Вуков живот, иако и ту има доста да се принови (Голуб Добрашиновић најављује штампање занимљиве и досад непознате преписке између Вука и његове Ане), али ми не познајемо онај оквир, позадину, полазиште, ону велику усмену „школу“ коју је Вук у детињству учио и тако блиставо завршио. (Не знамо, рецимо, ни да је његов родни дом био права гусларска „радио-ница“!).

Издаваче би такође ваљало подсетити и на оно што нам је најближе, на дохват, чега се обично најмање сећамо: на наше народно благо. Не само из Вукових, но и из многих других записа. У нас влада заблуда да је Вук безмало све сакупио и сам обавио. Међутим, наши стари листови и часописи, од „Летописа“ до „Босанске виле“, пуни су народних умотворина које би ваљало откривати и управо „откопавати“. Такође још чекају многе необјављене рукописне збирке, у Академији и другде, неке и старог датума, као она од Властимира Станимировића с почетка овог века коју сада припрема за штампу др Илија Николић. Нека би то био пример и за друге!

Народ и данас пажљиво чува и даровито проширује и обнавља своје вековно усмено благо, па није чудно што имамо велики број његових марљивих сакупљача — Вукових непосредних следбеника (да поменемо само неке: Драгутин Борђевић, Балинт Вујков, Момчило Златановић, Момчило Тешић, Владета Р. Кошутин, Владимир Бован, Владимир Цветановић, Милорад Радуновић, Љубиша Рајковић, Никола Стојић, Недељко Богдановић, Радул Марковић, Станоје Бојовић, Радомир Костадиновић, Бранка Радовановић, Драган Лакићевић, Боко Стојичић, Драгутин Манић Форски, итд., а око зајечарског „Развитка“ има цео круг о којем је лепо писао још покојни Владан Недић. Чудно је, пак, нешто друго: они су у јавности мало примећени и мало присутни. Њихове збирке излазе ретко и једва, и то по унутрашњости, од, рецимо, Бабушнице до Гуче, и ретко прелазе завичајне оквире. Но, и објављивање је за њих већ велика срећа! Тако се недавно у Лесковцу појавила значајна књига Драгутина Борђевића „Жи-

вот и обичаји народни у лесковачком крају“, а у Суботици нова, већ десета збирка буњевачких народних прича Балинта Вујкова „Јабуре с дукатима“. Оба аутора су добитници Вукове награде, као и такође стари и неуморни Момчило Тешић, који је за Вукову годину припремио позамашну књигу о народним обичајима из свог, пожелског, краја.

Вукова година била би дивна прилика да бар део тих необјављених записа и рукописа, бар оно најбоље, изађе на видело. И не само то. Могла би се, на пример, само из новијих, послератних штампаних збирки народних песама сачинити одлична антологија. И тада бисмо се сви изненадили колико тога још има...

Сада је прилика да се сетимо и сународника изван наших граница, који такође певају и стварају, и тим предањем управо се и одржавају. Благо је Марковић је скупљао народне умотворине наших земљака у Албанији, а Балинт Вујков — у Мађарској, Румунији и Аустрији. Да се тамо и те како има шта наћи и сачувати, потврђују и најновији записи др Мила Томића из Румуније (које сам недавно имао у рукама) о животу, предању и језику тамошњих Срба, што је све врло занимљиво и значајно. Не смемо се понашати као да нас се то не тиче!

Појам народног стваралаштва и вуковског рада увелико проширују прегоаци као Радојко Николић и Никола Стојић — бележењем и изучавањем сеоских надгробних натписа (Николићеве „Камена књига предака“ је готово капитално дело!); или Владета Кошутећ записивањем усмене речи старих људи и ратника и њихових исповести (одлична књига у рукопису „Пастирења“!); или новинар Драгољуб Катић, који је написао управо објављену, неочекивану и потпуно вуковску књигу „Народна миса“.

Колико је сада стање на том пољу крајње незавидно показује и удес двају наших вуковских часописа, „Народног стваралаштва“ и „Расковника“, који, препуштени себи, годинама веома касне и тешко кубуре с излажењем.

Као скупљачи народног блага, може се рећи да ни данашњи самоуки сеоски ствараоци, песници,

сликари и вајари, нису у некој нарочитој милости. Наши наивци, на пример, излажу свуда по свету, а понајмање у Београду, па и то обично по радничким универзитетима и неким библиотекама. Чак ни неки од прворазредних међу њима (Сава Секулић, Милосав Јовановић, Душан Јевтовић, вајари Станисављевићи итд.), још немају ни најмање монографије о своме раду. Сеоски песници су такође привукли пажњу у свету, али чак и неки од најбољих немају ни своје прве збирке (Бора Симић, Милутин Бељакковић, Милош Луковић и др.). И сасвим изузетни песник Србољуб Митић из Стига, после три и по деценије рада и десетак штампаних књига, и даље наилази на неразумевање издавача.

Није ли Вукова година обавеза да се више окре-немо (и отворимо!) и према тим данашњим настављачима вековног народног и самоуког стваралаштва?

Могло би се набројати још много, све до чињенице да је Србија, иначе пуна разних института, без Института за село и Института за фолклор. Немамо, сем зачетака и идеја, ни етнопаркова, док их неке земље изграђују у обиљу (Шведска — преко хиљаду). Не би ли се сада могла, ма и скромно, оживотворити бар она стара замисао о етнопарку на Авали?

Вук би, наравно, и можда пре свега, морао да нас подсети и на ово врло незавидно стање нашег језика и на потребу много веће бриге о њему. Нећемо ваљда допустити да, како за сада стоји, највећу бригу о том највећем народном благу води једна мала библиотека, „Петар Кочић“ у Београду, која ће, узгред додајмо, у Вуковој години објавити и други зборник разговора о језику са своје већ знамените Трибине. Надајмо се да ће у Вуковој години и наши језикословци и њихови издавачи бити издашнији!

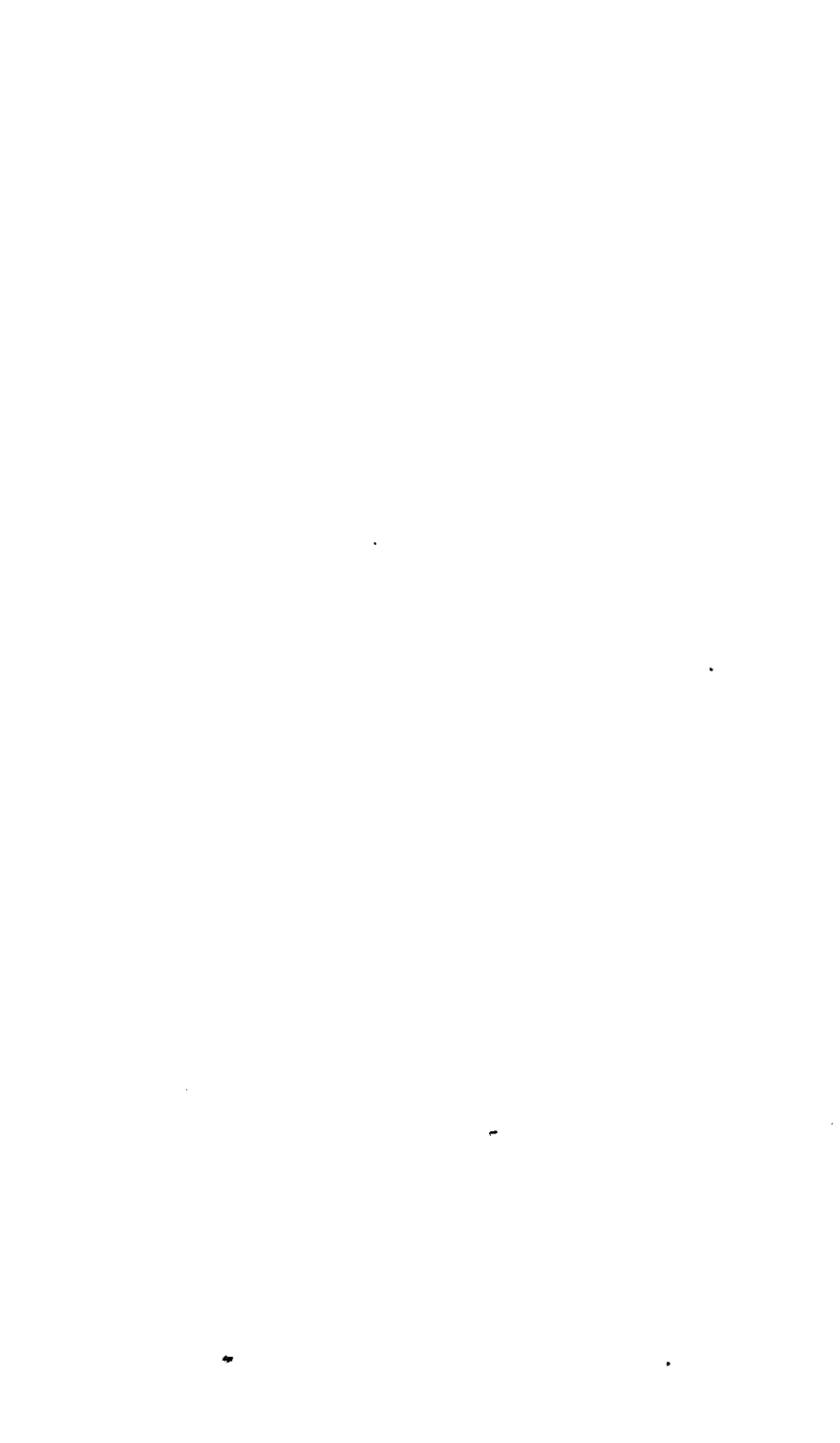
Све ове потребе и невоље недвосмислено говоре о нашем дугогодишњем, скоројевићком бежању од свега „сеоског“ и „народног“, па тако и од Вука, а ради оног „отменог“, „увозног“ и „европског“. Никако да схватимо азбучну истину: да се те две стране само допуњују, а никако не искључују! Било би зато веома важно да се у Вуковој години о том

нашем „комплексу“ изјасне и наши социолози, филозофи, психолози и други. Подсетимо их да је ту бољку већ Вук сагледао (у својим записима о појединцима из првог и другог устанка и у свом „Ковчежићу“ (1849), али свакако није могао ни сањати да ћемо од ње озбиљно боловати више од једног века!

Мноштву установа које носе Вуково име (има их преко стотину) ускоро ћемо додати још једну, за Вуково дело и настављање тога дела свакако најважнију: Вукову задужбину. Иако вуковски дух никада није био дух установа и канцеларија, но само „загрејаних“ појединаца и прегалаца, надајмо се да ће се овога пута и ту нешто преокренути, и да ће та нова задужбина умно и достојно наставити Вука! Иначе, не би било никаквог разлога ни да постоји.

Полазећи од овог великана, коме тако неизмерно дугујемо, морамо и у Вуковој години стално имати на уму суштину тога дела и завета: да Вука не треба славити, а још понајмање свечарити, већ да, пре свега, треба вуковски — радити.

Драгиша Витошевић

РАСТАНАК

ЛАЛА ЈЕВТОВИЋ

Отићи, а не напустити. Нестати, а бити ту.

Тако је одбегла Лала Јевтовић. Можда се и потајни смисао њеног романа „Одбегла“ налази у таквом животном надношењу над пролазност људске судбине.

И њен живот је текао у наоко чудној противречности: увек у јату, а самосвојна, чак сама. Из родне Осаонице, села наднетог над реком која се зове Људска (величанствене случајности се не могу бирати, оне се напросто згоде), у којем је рођена 1930. године, кренула је у свет књиге и писане речи врло рано. Основну школу је учила у — Сопоћанима — (свет је тек касније открио да ово место треба зарад свог споменичког горостаса да се нађе на мапи светске баштине). И даље, школовањем, све ка северу — Врњачка Бања, Крагујевац, Београд... Први штампани рад је као шеснаестогодишња ученица објавила у „Омладини“ под насловом „Рад на посавском каналу“. Бави се литературом, студира етнологију. Речником њене младости речено: врло је активна. А народски — воли живот, издашно учествује у њему.

Радила је на књизи, ширила књигу, писала. И окупљала око књиге. Као уредник програма Дома омладине у Београду (1967—1972) окупила

генерацију младих стваралаца, који су се исказали и крепко осведочили у више области уметничког изражавања.

Од 1969. је члан редакције „Расковника“. С њом ће и етнологија више и стручније бити заступљена у часопису. Веома се заузима за скупљање народних имена. Тако се прибира значајна грађа за речник...

У међувремену, када је из Народне библиотеке СР Србије прешла за управника Библиотеке „Петар Кочић“, показаће се колико лични чин може да има далекосежни културни значај, при чему једна библиотека која је таворила на периферији културних збивања постаје југословенски гласовита по својој књижевно-језичкој трибини коју Лала Јевтовић иницира, води и око које окупља зналце из више научних дисциплина.

Тиха, а жестоко упорна, самотна а тако дружељубива, као да је са себи својственим сетним осмехом одбегла (треба ли ставити: 1986?) у неки даљи живот, чинећи јој се да је све нестварно што траје и дише и да ће, како песник каже, у одсутности цвет процветати.

Миле Недељковић

ЈЕЛЕНА КОЛАРСКИ

Као што је тихо живела и сликала, Јелена Коларски (1914—1985) је тихо и отишла.

Уметнички дар не мирује. Спречен на једном, он тежи да се испоји на неком другом, ближем или даљем, пољу. Када јој се није остварила жеља из раних дана да слика, Јелена Коларски се окренула једном другом обликовању — кројењу. Али, *своме* кројењу. Једном ми је то дивно исказала: „Ја не волим да сашијем као сви што шију; то је као да те општина поновила.“

Она је почела да слика као и многи наивци, тек у одмаклим, зрелим годинама, и на начин како су то чинили други. У прво време сликала је само своје село, онако како га је запамтила, и то јаким бојама, мислећи да наивац тако треба да ради. Био је то још један свет поетичне и љупке простосрдачности, обојен обележјима војвођанског завичаја и женском осећајношћу. О њеним сликама први пут се чуло из „Расковника“, из чланка професора Радослава Јосимовића („Волим жито и волим жуту“, лето 1970), а потом, у истом часопису, поводом прве изложбе, и из пера професора Владете Р. Кошутића.

Онда је дошло до преокрета. Наша драга „тетка Јела“ ни ту није волела да ради „као сви што шију“, и убрзо је почела да се ослобађа уобичајености наше наиве и да се све више препушта најсигурнијем водичу — свом унутрашњем нагону. У њене слике поврвело је њено детињство, и то оним најдубљим: нагрнуле су древне приче, предања и легенде, народне и библијске. Бајка је одувек била женски „род“, јер су мушкарци причали и певали о разним

стварним догађајима и бојевима, а жене више о измаштанним световима, о вилама и чудесима па се то и овде потврдило: осећајношћу, маштом, бекством. Од те врсте, маштовњачке, многе су њене слике, нарочито новије, међу којима и једна од последњих и свакако најбољих, раскошна „Вилинска свадба“, тај истински „сан летње ноћи“.

То још није све. Прави стваралац, па тако и самоуки, не даје нам само свој доживљај него и своје мишљење о животу, своје уопштавање, „закључак“ или чак „поуку“. Народни стваралац никад не бежи и од извесног моралистичког призвука. У Јелене Коларски то је срећно спојено с ликовним сажимањем, свођењем на битно, о чему лепо сведоче оне три сасушене, изобличене приказе које представљају „Људску злобу“, или пак „Насртљивац“, такође тек означен, сведен на најнужније, али тиме и на најупечатљивије.

Јелена Коларски најчешће слика с правом песничком топлином, с пуно прелива и раскоши боја (на пример „Морска звезда“), дајући нам преобразене рајске пределе чудесне једноставности и озарености, и неке вечне женске нежности.

Недовољно примећена за живота, она је заслужила да се бар сада, када су остале само њене слике, поближе утврди њихов несумњиви допринос нашој наиви.

12. XI 1985. год.

Драгиша Витошевић

СВЕТОМИР-СВЕТА МИЛОВАНОВИЋ

Отишао је још један од оних старих учитеља, просветара и прегалаца, који су свој посао у школи схватили само као део најширег рада на народном просвећивању и култури.

Светомир — Света Миловановић, родом из села Дубоке код Светозарева, (1900), дугогодишњи учитељ по селима Македоније и Србије, рано је почео и да пише, бележи, сведочи, открива, снима, као новинар и педагог истовремено. „Пером и камером“ — постаће цео његов програм који је он веома плодно испунио. Објавио је мноштво чланака и написа и двадесетак школских и других књига, од буквара и читанки до путописа и стручних расправа, од прве коју је написао још као ђак учитељске школе *Развиће и облици воље*, до озбиљне и обимне књиге *Нова школска пракса*, објављене уочи рата (1940).

Страсни новинар-аматер, он никада није био члан ниједног уредништва, али ипак ваљда нема листа који није објавио његове написе и фотографије: од „Политике“ и „Илустроване Политике“, „Младости“, „Рада“ или „Задруге“, до „Туристичке штампе“, „Завичаја“, „Родитеља“, „Пионира“, „Кекеца“... Само у „Просветном прегледу“ изишло је између 1952—1967. године око хиљаду његових прилога.

Посебне наклоности омиљеног чика-Свете (како су га сви звали) биле су: деца, ђаци, просветни радници, село и сељаци, уметници; а Вук Караџић је био — чак његова права страст. Пратио је, речју и сликом, све што је у вези с великим Тршићанином, о којем је сакупио можда најпотпунију фотодокументацију. Забележио је, као усрдни летописац, „де-

ром и камером“, и све Вукове саборе; и приредио, поред осталог, и низ изложби о Вуку. Он је, најзад, творац дивне замисли која је на крају и усвојена: да се дан Вуковог рођења прогласи за Дан просветних радника Југославије.

Било би природно да је за свој рад чика-Света добио неку награду, па и од оних најпознатијих, као што су Доситејева (за просветне раднике) и Вукова (за културне прегаоце). Међу њиховим заслуженим или само „срећним“ добитницима свакако не би био „најтањи“! На жалост, ништа слично није се десило. Једино је у једном свом старом броју (бр. 5, јесен 1969) овај наш „Расковник“, пишући о Вуковој награди и дајући један списак својих кандидата, уврстио међу ове и свог великог пријатеља и поштоваоца — чика Свету Миловановића. Скроман и обрадован, овај је то доживео скоро као праву награду. Друго такво одличје представљала је лепа репортажа Вука Трнавског у „Политици“ којом је, најзад, овај културни неуморник што је целог живота представљао друге, и сâм представљен јавности.

Делатност Свете Миловановића као учитеља и културног радника, борца против неписмености и других наших зала и заборава, хроничара свога доба и писца, иако често „ситна“ и мало приметна, трајала је дуже од шест деценија, свагда још посебно обојена његовом људском добронамерношћу и топлином. Тешко је сабрати и измерити шта је све он за то време урадио, али једно је ван сумње: био је то учитељ који је сав свој живот посветио свему ономе што је лепо, вредно и племенито, што превазилази обичне свакидашње дужности и оквире.

Драгиша Витошевић

ПРЕДРАГ — ПЕБА МИЛОСАВЉЕВИЋ

Карактером, мисаоном и емотивном суштином своје уметности, Милосављевић је духовни син хуманистичке Европе. Као ретко ко од српских сликара он је интимно проживео њену прошлост, уметност, литературу, историју, а преко ње и културу уопште.

Рођен је 1908. године у Лужницама код Крагујевца. Прва сликарска упутства добија још у детињству од Љубице Филиповић у Крагујевцу. Учитељски позив његових родитеља објашњава номадски карактер његовог детињства. Кад се рат завршио отац добија службу у Скопљу. Професор цртања му је сликар Христифор Црниловић, познати етнолог и колекционар. Гимназију завршава у Београду (1927), где студира права и учи сликарство код Јована Бијелића. Први пут излаже 1929. године на Другој јесењој изложби београдских уметника. Отада чешће излаже на јесењим и пролећним изложбама. Милосављевић „гледа у живот ведрим и оштрим сликарским очима“ — запажа Тодор Манојловић — „и са једном тамном иронијом и титравим хумором, који после грациозно затрепере у његовим чисто уметничким визијама, у његовим колористичким сањаријама.“ У овом периоду слика дрвореде, Калемегдан, кишу на Дорћолу, скверове, девојке с књигом.

1936. године службује у Паризу. Милосављевић је одмах заволео Париз. Одушевљава га његово сивило и његова патина. Прву награду за

сликарство добио је 1937. год. у Паризу (Grand Prix) за сликарство на међународној изложби.

Касније службује у Мадриду и Лондону. Више пута је самостално излагао у Београду, Дубровнику, Лондону, Паризу, Бриселу. Такође је излагао самостално или групно на бројним изложбама у земљи и иностранству.

Пећа Милосављевић се бавио и писањем. Објавио је више стотина есеја, чланака, приказа, путописа и полемика. Дrame: „Море ведрине“, „Зопир“ и „Самуило“, есеј „Између трубе и тишине“ и „Београд град на мору“ упућују нас на чињеницу да је садашњост стално васкрсавање прошлости.

Пажња Пеће Милосављевића неко време је била усмерена на Херодотово казивање о персијском војсковођи Зопиру. Био је то покушај да се једна древна легенда о људској жртви и лукавству пренесе у сопствену имагинацију.

Мало је сликара са толико потпуне доследности кроз толико различитог. Мало је оних чије је дело као Пећино: увек само његово, а увек другачије.

Вера Б. Константиновић

ИЗ РЕДАКЦИЈЕ

НОВИ УРЕДНИЦИ

Добривоје Младеновић (1943), професор књижевности, књижевни критичар и библиотекар. Завршио и постдипломске студије на Филолошком факултету у Београду. Управник је Народне библиотеке „Вук Караџић“ у Београду. Спољни сарадник је Института за књижевност и уметност у Београду и Матице српске у Новом Саду.

Објавио је више научних радова и рецензија из области књижевности и стручних библиотечких радова и учествовао на више научних скупова и саветовања. Радови су му публиковани у *Књижевној критици*, *Књижевној речи*, *Књижевним новинама*, *Савременику*, *Аналима Филолошког факултета*, *Библиотекару*, *Политици експрес*. Текстови су му превођени на енглески језик.

Миле Недељковић (1941), етнолог, фолклорист и публициста. Дипломирао на Филозофском факултету у Београду. Запослен у „Радничкој штампи“. Уредио више књига и публикација, објавио око двеста педесет књижевних и стручних прилога и рецензија, са саопштењима учествовао на научним скуповима и саветовањима етнолога, фолклориста, театролога, историчара штампе и комуниколога. Радови су му публиковани у низу зборника, годишњака, часописа и

листова (*Социолошке теме, Песничке новине, Етнoлошке свеске, Етнoлошки преглед, Новинарство, Кораџи, Народнo стваралаштво — Folklor, Рад конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије, Новопазарски зборник, Зборник Сјенице и др.*). Објавио књигу позоришних записа и критика „Завеса пада“, приредио за штампу књигу „Деловодни протокол Караборџа Петровића“, за коју је написао обимнији поговор. Главни и одговорни уредник је „Наше штампе“, листа Савеза новинара Југославије.

Миодраг Павловић (1928), академик, песник, есејист, антологичар, приповедач, драмски писац, аутор је многих књига — *Ништитeљи и свадбари* (1979), *Есеји о српским песницима* (1981), *Антологија лирске народне поезије* (1982), *Антологија српског песништва од XIII века до данас* (1984, пето издање), *Природни облик и лик* (1984), *Обредно и говорно дело* (1986) *Видовница* (1979), *Дивно чудо* (1982)...

Поезију и есеје објављивао је на више страних језика.

Павловићево зналачко искуство у уређивању књига дошло је до изражаја у издавачкој установи „Просвета“ у Београду, где је под његовим руководством објављен низ вредних књига из књижевности и културе.

САДРЖАЈ

3 Поново с „Расковником“ (Љубинко Радепковић)

5 ДВА ВЕКА ВУКА

5 Савременици о Вуку и његовом делу (Ненад Љубинковић)

11 НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

11 Ропство Дервншбеговице, епска песма из Санџака (Љубиша Рајковић)

25 Здравца из околине Параћина (Мирослав Димитријевић)

31 Говорне народне творевине из Васојевића (Батрић-Бано Зековић)

35 Пословице из Липке (Вјера Омчичук)

37 Анегдоте о Личанима (Дмитар Бушић)

41 НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

41 Благоје В. Марковић: Народни обичаји Врачана

49 Видап Николић: Привремено раскидање кумства у ужичком крају

52 Јован Ф. Трифуноски: Народна предања у Скопској котлини

63 Борислав Крстић: Народна веровања Срба у Дунавској клисури
у Румунији

68 Милавоје Боснић: Игре код блага на Кордуну

71 СВЕДОЧЕЊА

71 Казивања Срба и Хрвата у Мађарској о нечистој сили
(Буро Франковић)

81 РАСПРАВЕ

81 Ненад Љубинковић: Губитници Старца Милије

(I. Бановић Страхиња)

105 Снежана Самарџија: Прва Тешанова и Вукова приповетка

119 Миле Недељковић: Упакрсно напијање славске здравце

133 ПРЕВОДИ

133 Д. Комлошан и Л. Србу: Осврт на структуру басме

153 ОДЗИВИ

153 Усмено стваралаштво у сведочењима, сагледавањима,
тумачењима (I) (Ненад Љубинковић)

163 ПОВОДИ

163 Вука славити значи вуковски радити (Драгиша Витошевић)

169 РАСТАНАК

169 Лада Јевтовић (Миле Недељковић)

171 Јелена Коларски (Драгиша Витошевић)

173 Света Миловановић (Драгиша Витошевић)

175 Пеба Милосављевић (Вера Б. Константиновић)

177 ИЗ РЕДАКЦИЈЕ

177 Нови уредници

НАКНАДНА ВЕСТ

У тренутку када је овај број обновљеног „Расковника“ отишао у штампу стигла је немилa вест да је један од његових покретача и дугогодишњих уредника — и то заправо онај који је годинама био душа нашег и свог часописа — др Драгиша Витошевић изгубио живот у саобраћајној несрећи. Лишени, тако беспризивно, могућности да се заједно са њим радујемо поновној појави „Расковника“, у чијој је обнови он и текстовима присутан, донећемо у следећем броју посебан прилог о ствараоцу и човеку Драгиши Витошевићу, који је био, и остаје, самосвојна и изузетно вредна појава у нашој култури.

Уредништво

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Др Драгослав Антонијевић
Др Петар Влаховић
Гвозден Јованић
Радул Јовановић
Бошко Карановић
Др Велимир Михајловић
Добривоје Младеновић
Др Милош Немањић
Академик Миодраг Павловић
Арх. Божа Петровић
Мр Љубинко Раденковић

На насловној страни
„Петао“ Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоје М. Кавецкић

Илустрације у овом броју
Босиљка Кићевац

Часопис за културу и књижевност „Расковник“ превасходно објављује, подстиче и вреднује све облике народне културе и изворног стваралаштва, не само у сеоској већ и градској средини, у Србији, затим на целом српскохрватском језичком подручју, а појединим прилозима и ван тих оквира. „Расковник“ настоји да одслика појаве у народном животу, како савремене тако и прошле. Странице часописа су отворене за прилоге из народног живота и културе, за стваралаштво песника села и самоуких сликара, за истраживаче у подручју књижевности, језика, фолклора, митологије, етнологије, историје...

